

2256

262 June 6 U

Unappreciable of the...
...
...
...

491-99-51

U-13

P. S. Ju

1916

6091

491.99-5

Ա-13

Մ. ԱՐԵՂԵԱՆ

ՏԱՐՐԱԿԱՆ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ
ԿԱՆՈՆՆԵՐՈՎ ԵՒ ԲԱՌԱՅՈՒՑԱԿՈՎ

—○○○○—

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Մ Շ Ա Կ Ա Մ Ե Ի Ը Ն Դ Ա Ր Ձ Ա Կ Ա Մ

2002

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպարան Ն. Աղանեսյանի, Պոլիգ. 7

1916

2010

Զորքուդ սպարութեան

Այս դասագրքի նիւթը բոլորովին համապատասխան է ծխական դպրոցների ծրագրին և պետական միջնակարգ դպրոցների ուսուց լեզուի քերականութեան ծաւալին:

Առաջին հատուածը, որ վերաբերում է գլխաւորապէս ուղղագրութեան, վերին պատրաստական դասարանի (երրորդ տարուայ ուսում) դասընթացն է. երկրորդ հատուածը սահմանուած է առաջին դասարանի համար, իսկ երրորդ և չորրորդ հատուածները յաջորդ դասարանների համար: Երրորդ հատուածի մէջ ուսուց լեզուի վարժապետների ցանկութեան համեմատ՝ առաջ է դրուած հայցական հոլովի ուսումը. իսկ չորրորդ հատուածի մէջ աշխատել ենք տալ շարահիւսութեան (սինտաքսիսի) ամփոփ ուսումնա. որով և համառօտ ծաւալով ամբողջանում է քերականական ուսումը, և մեր ծխական դպրոցների համար, կարծում ենք, այս ծաւալը նոյն իսկ աւելի է և ոչ պակաս, իսկ միջնակարգ դպրոցների համար՝ շատ բաւական:

Այս չորրորդ տպագրութեան մէջ դուրս ձգեցինք ուղղագրութեան վարժութիւնների համար դրուած հատ հատ խօսքերը. որովհետեւ արդէն հրատարակուած են մեր «Ուղղագրական յօդուածները» (Գալլ և զալլի պատահարներ, երկրորդ տպ. Թիֆլիս 1913) և մեր ուղղագրական ձեռագիր յօդուածները (Գրագէտ երեք դրոյկ, Ա. Արեղեանի և Մ. Մատէնճեանի հետ), որոնցից և կարող են օգտուել թէ ուսուցիչներն և թէ աշակերտները Դրա փոխանակ աւելացրած ենք մի քանի ուղղագրական կանոններ, ընդարձակուած է բառակազմութիւնն. իսկ Շարահիւսութեան մէջ՝ կարեւոր է համարուել դնել ծանօթութիւն համապատրաստ խօսքերի մասին:

Մ. Ա.

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՒԱԾ

Հնչիւն, ՏԱՌ ԵՒ ՎԱՆԿ

ԼԵԶՈՒԻ ԲԱՂԱԴՐԻՉ ՄԱՍԵՐԸ.

1.

Խօսելիս մեր մտքերն ենք յայտնում ուրիշներին բառերով: Խօսքը կամ նախադասութիւնը մտածութեան արտայայտութիւնն է բառերով:

Խօսքը կազմուած է մի կամ մի քանի բառից: Օրինակ՝ գնացի մի բառ և մի խօսք է. իսկ Ես այսօր գնացի գրօսնելու շորս բառ և մի խօսք է:

Բառը կազմուած է մի կամ մի քանի վանկից: Օրինակ՝ պատ բառը միավանկ է, իսկ քաղաք բառը երկու վանկանի: Ամեն վանկ արտասանուած է մի անգամից, մի շնչով: Միավանկ բառերն ուրեմն արտասանուած են մի անգամից, իսկ բազմավանկ բառերն արտասանուած են վանկ վանկ, այսինքն քանի վանկ կայ բառի մէջ, բոնն այնքան մասի է բաժանուած: Օրինակ՝ ղապարան երեք վանկանի բառն արտասանուած է՝ ղա-սա-րան:

Վանկը կազմուած է մի կամ մի քանի հնչիւնից: Օրինակ՝ ա-րա-րած բառի առաջին վանկը՝ ա մի հնչիւն է, երկրորդ վանկը՝ րա երկու հնչիւն է, իսկ երրորդ վանկը՝ րած երեք հնչիւն է:

Հնչիւնները լեզուի ամենապարզ բաղադրիչ մասերն են, որոնք նոր մասերի չեն վերածուած:

88628-42

596-98

1054-88

Վերլուծութիւն:—Որոշել թէ ամեն խօսք քանի բառից է կազմուած, ամեն բառ՝ քանի վանկից և ամեն վանկ՝ քանի հնչիւնից:

Օրինակ՝ Մեզնից շատ առաջ կար մի թաղաւոր:—Մի խօսք կազմուած վեց բառից: Առաջին բառ մեզնից. երկու վանկանի՝ մեզ-նից: Առաջին վանկ մեզ, կազմուած երեք հնչիւնից՝ մ, ե, զ. երկրորդ վանկ նից, կազմուած երեք հնչիւնից՝ ն, ի, ց. երկրորդ բառ շատ, միավանկ, կազմուած երեք հնչիւնից՝ շ, ա, տ: Երրորդ բառ առաջ, երկու վանկանի՝ ա-ռաջ: Առաջին վանկ ա, կազմուած մի հնչիւնից և այլն:

2. ՏԱՌԵՐ ԵՒ ՈՒՐԻՇ ՆՇԱՆՆԵՐ

Ամեն բան, որ ասում, խօսում ենք, կարելի է նշաններով գրել և կարդալ: Հնչիւնների նշանագրերն ասւում են գիր կամ տառ: Հնչիւններն արտասանւում են և լսւում, իսկ տառերը գրւում կամ տպւում են և կարդացւում:

Ամեն տառ ունի երկու ձև՝ մեծատառ (գլխատառ, գլխագիր) և փոքրատառ:

Տառերի սովորական շարքը կոչւում է այբուբեն: Հայոց լեզուի այբուբենն ունի 38 տառ, որ են՝

Ա ա Բ բ Գ գ Դ դ Ե ե Ձ զ Է է Ը ը Թ թ Ժ ժ Ի ի Լ լ
Խ խ Ծ ծ Կ կ Հ հ Ձ ձ Ղ ղ Ճ ճ Մ մ Յ յ Ն ն Շ շ Ո ո Չ չ
Պ պ Ջ Ջ Ռ ռ Ս ս Վ վ Տ տ Ր Ր Ց ց Ի ի Փ փ Ք ք Օ օ Ֆ ֆ:

Այս տառերից զատ կայ նաև և նշանագիրը, որ կազմուած է նւ տառի միութիւնից:

Բացի տառերից կան և հետեւեալ նշանները, որոնք առանձին գործածութիւն ունին.

1. Վերջակէտ (.), միջակէտ (.), ստորակէտ (,), բութ ('):

2. Շեշտ ('), հարցական նշան (?), բացադանշական նշան կամ երկար ("):

3. Չակերտ (< >), փակագիծ ( ), գիծ (—), ենթամիայ (-):

Ուղղագրութիւն:—Վերնագիրները սովորաբար տրւում են մեծատառով: Գլխատառով սկսւում են՝ գրուածքի, տողագլուխների ու ոտանաւորների տողերի սկզբի բառերը, ինչպէս և վերջակէտից յետոյ եկող առաջին բառերը:

ՁԱՅՆԱԻՈՐ ԵՒ ԲԱՂԱՁԱՅՆ ՏԱՌԵՐ

3.

Վանկը կազմւում է մի կամ մի քանի հնչիւնից:

Ձայնաւոր կոչւում են այն հնչիւնները, որոնք մենակ, առանց ուրիշ հնչիւնի, կարող են վանկ կազմել. իսկ քաղածայն ասւում են այն հնչիւնները, որոնք մենակ չեն կարող վանկ կազմել: Վանկի էական մասը ձայնաւորն է. առանց ձայնաւորի վանկ չկայ: Բաղաձայնները մենակ կամ ուրիշ բաղաձայնների հետ կցւում են որևէ ձայնաւորի առաջից կամ ետեւից և միասին կազմում են մի վանկ: Օրինակ՝ ա-զատ բառի առաջին վանկը մի հնչիւն է՝ ա ձայնաւոր. իսկ երկրորդ վանկը երեք հնչիւն է՝ միջւում ա ձայնաւոր, որին առաջից միացած է գ բաղաձայնը, իսկ ետեւից տ բաղաձայնը:

Ձայնաւոր և բաղաձայն հնչիւնների նշաններն ևս ասւում են ձայնաւոր և բաղաձայն տառեր:

Ձայնաւոր հնչիւններն են՝ ա, է, ը, ի, օ, ու:

Ու հնչիւնի համար առանձին տառ չկայ այբբենարանում, այլ գրւում է ու երկտառով: Իսկ է և օ հնչիւնների համար կան նաև ե և ո տառերը:

Բաղաձայն տառերն են՝ բ, գ, դ, զ, թ, ժ, լ, խ, ծ, կ, հ, ձ, ղ, ճ, մ, յ, ն, շ, չ, պ, ջ, ո, ս, վ, տ, ը, ց, ւ, փ, ք, ֆ:

Ի (ւ) տառը բաղաձայն է վ հնչիւնով, բայց ի տառից յետոյ երբեմն ու ձայնաւորի հնչիւն ունի, ինչպէս՝ հարիւր, միւս բառերի մէջ:

Յ տառը բառերի սկզբում ունի հետադի հնչիւն, օրինակ՝ յանցանք (=հանցանք)։ Բառերի վերջում գրւում է ա և ո ձայնաւորներից յետոյ և սովորաբար անձայն է մնում, ինչպէս՝ ծառայ, կըգայ, յետոյ։

4. Յ ԿԻՍԱԾԱՅԻՆ ԵՒ ԵՐԿԲԱՐԲԱՌՆԵՐ

Յ տառը բառերի միջում, երբեմն և վերջում, ա և ո ձայնաւորներից յետոյ կէս ի ձայնաւորի նշան է և կոչւում է կիսաձայն, օրինակ՝ փայտ, այծ, հայ, գոյն, լոյս, ծառայական, գոյութիւն բառերի մէջ։

Յ կիսաձայնի հնչիւն ունին նա և տառը ա, օ ձայնաւորներից առաջ (կեանք, եօթը) և ի տառը լ (=ու) ձայնաւորից առաջ (իւր, միւս)։

Երբ մի կիսաձայն և մի ձայնաւոր միանում և իբրև մի վանկ են արտասանւում, կազմում են երկբարբառ։ Երկբարբառներն են՝ այ (այս, պայծառ, հայ), ոյ (լոյս, գոյն), եա (սենեակ, կեանք), եօ (եօթը, արդեօք), իւ (իւր, հիւսիս)։

Բացի սրանցից՝ բառամիջում երկու ձայնաւորի մէջ ա և ո ձայնաւորներից յետոյ միշտ գրւում է յ կիսաձայնը, որ արտասանութեամբ միանում է յաջորդ ձայնաւորին և նրա հետ միասին մի երկբարբառ է կազմում։ Օրինակ՝ հրամայական վա-յելել, ծառայութիւն, գոյութիւն, շոյել։

5. ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

1. Ը ձայնաւորը բառերի սկզբում և վերջում գրւում է (ընծայ, ընկնել, տունը), իսկ միջում սովորաբար չի գրւում։ Օրինակ՝ արտասանում ենք զըտնել, լըցնել, բայց

գրւում ենք սովորաբար զտնել, լցնել։ Երբեմն բառերի սկզբում ևս սկ, սս, ստ, սփ, սթ, շկ, շս, շտ, զը, զգ, բաղաձայններից առաջ լսւում է ը ձայնաւորը, բայց սովորաբար չի գրւում։ Օրինակ՝ արտասանում ենք՝ Այն մարդն ըսպասում է քեզ, բայց գրւում ենք՝ Այն մարդն սպասում է քեզ։

2. Տողադարձ։ Երբ բառն ամբողջ չի տեղաւորւում տողի վերջում, մի մասը տակի տողն ենք տանում, կամ տողադարձ ենք անում։ Այդ ժամանակ տողի վերջում գրւում է ենթամիայ (-) նշանը։

Տողադարձ անելու համար պէտք է բառերը կանոնաւոր կերպով վանկ վանկ արտասանել և ամբողջ վանկը կամ վերի տողում գրել կամ տակի տողը անց կացնել։ Միավանկ բառերը և երկբարբառները կարելի չէ բաժանել, ուստի յ կիսաձայնը յաջորդ ձայնաւորներից անբաժան է մնում։

Տողադարձի ժամանակ ը ձայնաւորը միշտ գրւում է իրարուց բաժանուած վանկերի մէջ, ինչպէս՝ զըտ-նել, քաղ-ցըր։

Վարժութիւններ։—1. Օրինակ՝ Թագաւոր, Թա-գա-ւոր։

Թագաւոր, տարի, ծաղիկ, բաժակ, գիշեր, ամիս, աղատել, ուրախ, իրիկուն, աղաչանք։

2. Օրինակ՝ պարտիզպան, պար-տիզ-պան։

Պարտիզպան, սաստիկ, կարկուտ, կարմիր, թոռնիկ, երկու, վախկոտ, աղբիւր, եղբայր, տախտակ, ազգական։

3. Օրինակ՝ մտնել, մըտ-նել։

Մտնել, գտնել, կտաւ, գրկաբաց, շրջապատել, բռնել, պնդել, թնդանթ, երկնքից, տղմոտ, խփեց,—պապսկ, զգալ, զբօսնել,—մանր, ծանր, քաղցր, բարձր, աստղ, արկղ։

4. Օրինակ՝ զարթնել, զարթ-նել։

Զարթնել, վարձկան, որսկան, տրտմել, ընկնել, խրտնել։

Պարսկաստան, Հնդկաստան։

5. Օրինակ՝ երևել (=երեւել), ե-րեւել:
երևել, տերեւից, վերևում, թեթևութիւն, պարգևել, թևաւոր,
արեւածաղիկ, ձևական:

6) Օրինակ՝ հրամայել, հրա-մա-յել:
Հրամայել, հրամայող, հրամայական. վայել, փայփայել,
խնայել, կայարան, կայուն, երկնային, ծովային. գնայի, կարդայի,
խաղայինք, զարմանայինք, դողայիք. ծառայութիւն, ծառայելով,
քահանայութիւն, հայեացք:

7. Օրինակ՝ շոյել, շո-յել:
Շոյել, գոյական, գոյութիւն, յարգոյապատիւ, հայհոյանք,
հայհոյել, հոյակապ:

3. Օ և Ո ձայնաւորներ: Ո տառի բուն հնչիւնն է օ.
բայց բառերի սկզբում սովորաբար արտասանւում է իբրեւ
վո (վօ), և այդ դէպքում ամեն անգամ երբ վո (վօ) է
լսւում, գրւում է միայն ո տառով, ինչպէս՝ ողորմել, ոլո-
րել, ոգի, ոտ, որդի բառերի մէջ: Բացառութիւն կազմում
են՝ ով, ովկիանոս, ովսաննա, ովազիս բառերը, որոնց
սկզբի ո-ն արտասանւում է իբրեւ օ, և վոճմակ բառը:

Օ տառով գրուող բառերը համեմատաբար սակաւա-
թիւ են: Տես Ուղղագրական բառացուցակը:

4. Ե և է ձայնաւորներ: Ե տառի բուն հնչիւնն է է.
բայց բառերի սկզբում սովորաբար արտասանւում է իբրեւ
յե (յէ) երկբարբառ, ինչպէս՝ եզ, եկ, եղբայր բառերի
մէջ: Ամեն անգամ երբ բառի սկզբում յե է լսւում,
գրւում է միայն ե տառով:

Բառերի վերջում միշտ գրւում է միայն է տառը,
օրինակ՝ մարգարէ, բազէ, ըոպէ, եթէ, ուտէ, խմէ: Մնա-
ցած դէպքերում է-ով գրուող բառերը համեմատաբար
սակաւաթիւ են: Տես Ուղղագրական բառացուցակը:

Ժողովրդական լեզուի մէջ այ երկբարբառը դառ-
նում է է, օրինակ՝ մայր, մէր, սանամէր, — հայր, հէր, —
եղբայր, ախպէր, — վայր ընկնել, վէր ընկնել, — գալլ, գէլլ,

ժայռ, ժէռ. ծայր, ծէր. ձայն, ձէն: — Վրայ, վրաս,
վրէս. տղայ. տղադ, տղէդ, — երեխայ, երեխայք, երեխէք.
տղայ, տղայք, տղէք: Այս, այդ, այն, — էս էդ, էն:

5. Յ բաղաձայն: Բառերի սկզբում յ տառն արտա-
սանւում է իբրեւ հ բաղաձայն: Յ-ով սկսուող բառերը
սակաւաթիւ են: Տես Ուղղագրական բառացուցակը:

Յ կիսաձայն: Բառի մէջ ա և ո ձայնաւորներից յե-
տոյ, երբ ետևից մի որևէ ձայնաւոր է գալիս, միշտ գրւ-
ւում է յ կիսաձայնը. օրինակ ծառայութիւն, հրամայել,
նայել, գոյական, շոյել:

Է, ի, ու ձայնաւորներից յետոյ յ չի գրւում, բացի
էյ, թէյ, հէյ բառերից:

6. Վ հնչիւնը գրւում է վ, և տառերով և ու երկ-
տառով:

1. Վ գրւում է բառերի սկզբում և ո ձայնաւորից
յետոյ. օրինակ՝ վազել, վնաս, — ծով խռովել:

2. Ն (ւ) գրւում է, ա, ե, ի, ը ձայնաւորներից յետոյ.
օրինակ՝ ագաւա, ցաւել, տերեւ, երևել, թեթևութիւն, (=տե-
րեւ, երեւել, թեթևութիւն), թիւ, հիւանդ, շիւարեւ.
զրւարթ, նըւէր:

3. Ու վ հնչիւնով գրւում է բառերի մէջ բաղաձայ-
նից յետոյ և ձայնաւորից առաջ. օրինակ՝ նուէր, պա-
տուէր, ստուեր, Աստուած, յօդուած, խօսուեց, զուարթ:

Այս վ հնչիւն ունեցող ու-ի տեղ միայն և (երբեմն
և վ) տառով գրողներ ևս կան:

Երբ վ հնչիւն ունեցող ու-ից առաջ լսւում է ը ձայ-
նաւորը, տողագարձի ժամանակ, ինչպէս և ոտանաւոր-
ների մէջ, գրւում են ըւ ձևով, ինչպէս՝ զըւարթ, զը-ւարթ,
նըւէր, նըւէր, գտնըւել: Նոյնպէս գրւում են՝ ծըւծուալ,
սըւսուալ, կամ ծըւծըւալ սըւսըւալ:

Դ. Բ, Գ, Դ, Զ, Զ տառերը բառերի մէջ և վերջում յաճախ արտասանուում են ինչպէս փ, ք, թ, ց, չ կամ ս, և, տ, ծ, Ծ. իսկ Պ, Կ, Տ, Ծ տառերը՝ ինչպէս ք, գ, լ, ճ, Զ. օրինակ՝ որք, ծագել, որդի, վարժ, — ամս, ընկեր, ընտիր, Ծանժ բառերի մէջ:

8. Ղ տառը բաղաձայններից առաջ սովորաբար արտասանում է իբրև իւ. օրինակ՝ նղբայր, ողբ, աղջիկ:

9. Խ տառը բաղաձայններից առաջ գրվում է միայն սակավաթիվ բառերի մեջ. ինչպէս են՝ ախտ (ցաւ), դրախտ, տախտ, տախտակ, բախտ, լախտ, անխախտ, երախտիք (օրից՝ ապերախտ), ապուխտ, զմրուխտ, ուխտ, պանդուխտ, Սանդուխտ, Խոսրովի դուխտ, խրոխտ, վախճան:

Մնացած բառերի մէջ բաղաձայններից առաջ գրեւում է ղ տառը (աղքատ, թուղթ, քաղցր), եթէ միայն խ տառը չի ընկնում բառի վերջում, ինչպէս վախ, փախ, որոնցից վախկոտ, փախչել, և կամ խ տառից յետոյ մի ձայնաւոր չի գուրս ընկել, օրինակ՝ թախիծ, որից թախծովթիւն։

10. Հ. տառը մի քանի բառի մէջ ը բաղաձայնից յետոյ սովորաբար չի արտասանուում, ինչպէս՝ շնորհ, շնորհք, շնորհակալ. աշխարհ, աշխարհք, աշխարհական. խոնարհ, խոնարհել. արհամարհել, արհամարհանք. ճանապարհ:

11. Ռ ի Ր բաղաձայններ, Ն բաղաձայնից առաջ գրվում է ո, իսկ մնացած բաղաձայններից առաջ՝ ր. օրինակ՝ դառնութիւն, լեռնական, առնէտ. լերդ, արծիւ, արտ:—Ր բաղաձայնը կարող է ընկնել և ն-ից առաջ, ինչպէս և միւս բաղաձայններից առաջ ո ընկնել, երբ երկուսի միջից մի ձայնաւոր է դուրս ընկել. օրինակ՝ զարուն, զար(ու)նանային. վերին, վեր(ի)նատուն. առիթ, առ(ի)թել. այսպէս և՛ կառք, կառապան:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՏՈՒԱԾ

ԲԱՌ, ԽՕՄՔ ԵՒ ԱՍԱՅՈՒԱԾ.

ԲԱՌԵՐԻ ԻՄԱՍՏԸ.

6.

Ամեն բառ ունի մի նշանակութիւն կամ իմաստ:

Մի և նոյն բառը տեղին նայելով կարող է յաճախ մի քանի նշանակութիւն ունենալ կամ տարբեր տարբեր առումներով գործածուել: Օրինակ՝ Այս մարդը սրտի (իսկական իմաստով) հիւանդութիւն ունի: Նա սրտով (քաջ) մարդ է: Մարդու աչք: Պահարանի աչք:

Նոյնանիշ առևուժ են այն բառերը, որոնք բոլորովին նոյն նշանակությունն ունին, օրինակ՝ գնալ, երթալ, ալալ, թուշ:

Համանիշ ասւում են այն բառերը, որոնք նշանակութեամբ իրար նման կամ մօտիկ են. օրինակ՝ դարմանայ, հիանայ, զմայլել:

ԲԱՌԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐՆ ԸՍՏ ԿԱԶՄՈՒԹԵԱՆ

7. ՊԱՐԶ, ԲԱՐԴ ԵՒ ԱԾԱՆՑԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ.

Բարդ տառում են այն բառերը, որոնք կազմուած են երկու բառից. օրինակ՝ թանաքաման, մարդասէր կազմուած են թանաք և աման, մարդ և սէր բառերից:

Ածանցական աստուծ էն այն բառերը, որոնք կազմուած են մի բառից կամ արմատից և մի ածանցից,

այսինքն մի աննշանակ մասնիկից, որ դրուելով բառի կամ արմատի վրայ սկզբից (նախածանց) կամ վերջից (վերջածանց) նոր բառի նշանակութիւն է տալիս նրան. օրինակ՝ գործ բառից կազմւում են՝ գործել, գործիչ, գործաւոր. անգործ. — զոր բառից՝ զոհութիւն, զոհոհ, — զիտութիւն, ազիտութիւն:

Պարզ ասւում են այն բառերը, որոնք ոչ բարդ են, ոչ ածանցական, օրինակ՝ մայր, մարդ, ծեծ, շարժ:

Արմատ ասւում է բառերի այն պարզ մասը, որ մենակ չի գործածւում իբրեւ առանձին բառ, այլ ածանցների հետ միացած, կամ ուրիշ բառերի ու արմատների հետ բարդւում: Օրինակ հի արմատից, որ իբրեւ բառ չի գործածւում, կազմւում են՝ հիանալ, հիացում, հիասքանչ, հիասթափուել:

Յօդակապ Ա:— Բարդ և ածանցական բառերի երկու բաղադրիչ մասերի մէջ սովորաբար մտնում է ածայնաւորը, որ կոչւում է յօդակապ. օրինակ՝ ազգասէր, զանգակատուն: Երբ երկրորդ բաղադրիչ մասը ձայնաւորով է սկսւում, յօդակապ չի դրւում. օրինակ՝ ազգագուտ, արքայորդի, ջրանցք:

Ձայնափոխութիւն:— Բառակազմութեան ժամանակ երբ բառն ածւում է, այսինքն ետեից նոր վանկ կամ վանկեր են աւելանում, վերջին վանկի է, ի, ու ձայնաւորները և եա, եայ, ոյ երկբարբառները սովորաբար փոխւում են:

Վերջին վանկի և միավանկների մէջ՝

1. է դառնում է ի, օրինակ՝ էգ, իգական. սէր, սիրել. հանդէպ, հանդիպել. հանդէս, հանդիսաւոր:

2. ի և ու դառնում են ը կամ դուրս են ընկնում. օրինակ՝ բժիշկ, բժըշկել, բժշկել. ամիս, ամսական. լուծ, լըծել, լծել. անասուն, անասնական:

3. Եա դառնում է ե. օրինակ՝ մատեան, մատենագիր:

4. Ոյ դառնում է ու. օրինակ՝ ծոյլ, ծուլանալ:

Բառի վերջում՝

1. ի, բազմավանկ բառերի վերջից, երբեմն դուրս է ընկնում, երբեմն յաջորդ ածայնաւորից առաջ դառնում է ե և նրա հետ միասին արտասանւում և գրւում է իբրեւ եա երկբարբառ. ինչպէս՝ քարի, քարութիւն. եկեղեցի, եկեղեցական. որդի, որդի-ակ, որդեակ. պատանի, պատանի-ակ, պատանեակ:— Այս եա-ն վերջին վանկից առաջ դառնում է ե. որդիասէր, հոգիական, բարիարար ձևերի փոխանակ լինում են՝ որդեսէր, հոգեկան, բարերար:

Միավանկ բառերի և շատ բազմավանկների վերջի ի-ն անփոփոխ է մնում, ինչպէս՝ մի, միակ, միութիւն. ձի, ձիաւոր. արի, արիական, արիութիւն, այլ և արութիւն:

2. Ու դառնում է կամ վ (ւ), կամ ըւ, բայց գրութիւնն անփոփոխ ու է մնում. միայն տողադարձի ժամանակ գրւում է ըւ. ինչպէս՝ լեզու. լեզուական. լեզուանի (արտասան. լեզական, լեզանի). լու, լուան, լըւան. ծու. ծուածու, ծըւածու:

3. Եայ դառնում է է, ինչպէս՝ քրիստոնեայ, քրիստոնէական, քրիստոնէութիւն. գործունեայ, գործունէութիւն:

4. Ոյ, այ վերականգնում են վերջի անձայն յ հընչիւնը, որ արտասանւում է յաջորդ ձայնաւորի հետ. ինչպէս՝ գոյ, գոյութիւն. յարգոյ, յարգոյապատիւ, ծառայ, ծառայական, ծառայութիւն:

Մի քանի բառերի մէջ ի, ու ձայնաւորներն անփոփոխ են մնում. ինչպէս՝ հիմ(ն), հիմնել. հինգ, հինգերորդ, հինգական, բայց հնգեակ, հնգապատիկ. ինն, իններորդ. ութ, ութերորդ. ուխտ, ուխտել, ուխտաւոր, ուղտ, ուղտապան. ուտում(ն), ուտումնական, բայց ուսման ևլն:

Նախածանցներ: 1. Բացասական մասնիկներ՝ ան, ապ, տ, դժ, չ, որոնք բացասում են բառի իմաստը կամ մի բանի չլինելն են ցոյց տալիս: Օրինակ՝ անզարդ, անտուն, անփոփոխ, անարժան, ապերախտ, ապօրինի, ապաշնորհ, տգէտ, տճեւ, տհաս, տկար, — դժբախտ, դժկամակ, դժգոհ, դժմիտ, չտես, չհաս, չաստուած:

2. Համ ցոյց է տալիս նոյնութիւն, ինչպէս՝ համազօր, համամիտ համազգի:

Վերջածանցներ՝

1. -ագին, — ցաւագին, ողորմագին:
2. -ագոյն — լաւագոյն, մեծագոյն, իմաստնագոյն:
3. -ակ, — որդեակ, տնակ, խառնակ, կապուտակ:
4. -ական, — աշխարհական, օգնական, պատմական:
5. -ային, — երկնային, դաշտային, ազգային:
6. -անի, — երկու դռնանի, հինգ աչքանի:
7. -անոց, ոց, — զօրանոց, դպրանոց, դպրոց, ծաղկոց, կթոց, խարտոց, փսիսոց, մեկանոց, երեքանոց:
8. -անք, — զրկանք, տանջանք, տառապանք:
9. -արան, — գործարան, երգարան, ննջարան:
10. -արէն, երէն. — հայերէն, ռուսերէն, յունարէն:
11. -ացի, եցի, ցի, — գիւղացի, Մշեցի, Երեւանցի:
12. -աւէտ, — հոտաւէտ, ծաղկաւէտ, գինեւէտ:
13. -ւոր, — թագաւոր, ձիաւոր, հոգեւոր:
14. -եալ, — մեռեալ, անցեալ, անկեալ:
15. -եայ, — ոսկեայ, արծաթեայ, ութամեայ, սևա-
չեայ. պաշտօնեայ, քրիստոնեայ:
16. -եան, — արեւելեան, Մամիկոնեան:
17. -եղ, — զօրեղ, ուժեղ, հանճարեղ:
18. -եղէն, — ոսկեղէն, կանաչեղէն, մսեղէն:
19. -ենի, — խնձորենի, տանձենի. մայրենի, վայրենի.
ոչխարենի, խոզենի:

20. -երորդ, ըորդ, — երկրորդ, երրորդ, չորրորդ, հինգերորդ:

21. -ի, — արծաթի, այլազգի, աղի:

22. -իկ, — հայրիկ, մասնիկ, պարսիկ, հնդիկ. փոքրիկ. մօտիկ, մեղմիկ, ապառիկ, ուռուցիկ:

23. -ին, — առաջին, վերջին, դիւրին:

24. -իչ, — զրիչ, բրիչ, փրկիչ, նկարիչ:

25. -իւն, — թնդիւն, հնչիւն, սօսափիւն:

26. -ոյթ, ութիւն, — սովորոյթ, սովորութիւն, բնոյթ, բնութիւն, ձանձրոյթ, ձանձրութիւն, հասոյթ. մեծութիւն:

27. -ոտ, ուտ, կոտ, — աւագոտ, աւագուտ, փշոտ, մսոտ, ամաչկոտ, բարկացկոտ, պարծենկոտ:

28. -որդ, — ճանապարհորդ, անցորդ, ձախորդ, քառորդ:

29. -ուած, ուածք, ած, — յօդուած, հիւսուածք, զան-
գուած, նայուածք, գրուածք. արարած, ողորմած:

40. -ուկ, — գոմշուկ, իշուկ, գեղջուկ, գաղտուկ, գի-
րուկ, կարմրուկ, բանուկ, նորելուկ, հեղուկ, կտրուկ:

31. -ուհի, — տիրուհի, թագուհի, վարժուհի, իշխանուհի

32. -ում(ն), մունք, — ուսում(ն), ուսմունք, պատա-
հում, պատահմունք, նկատում, նկատմունք,
մտածմունք, գոհացում, հարցում:

33. -ուն, — գիտուն, թռչուն, շարժուն, խօսուն:

34. -ուրդ, — խառնուրդ, խորհուրդ, ժողովուրդ:

35. -ուց, — դեղնուց, սպիտակուց:

36. -ստան, — Հայաստան, ծառաստան, այգեստան:

Բացի սրանցից կան և ուրիշ շատ վերջածանցներ:
Ինչպէս՝ ունի՝ Բագրատունի, արքունի. իք՝ գործիք, հա-
րիք. կի՝ շեշտակի, կողմակի. ան՝ շրջան, խթան. ուստ,
ատ, նի ևլն:

Ք ածանց:—Կան բառեր, որոնք սովորաբար գործ են անում ք ածանցով. ինչպէս՝ մեղ, մեղք, միտ, միտք. աշ, աշք. շնորհ, շնորհք: Կան բառեր ևս, որոնց համար գործածական է միայն ք ածանցով ձևը. ինչպէս՝ փառք կառք, խելք, կեանք:

Բառակազմութեան ժամանակ այսպիսի բառերի վերջի ք ածանցը դուրս է ընկնում. օրինակ՝ մեղաւոր, անմեղ. մտաւոր, անմիտ. հրաշեայ, աշեղ: շնորհալի, առատաշնորհ. փառահեղ, սնանփառ, կառավարել, խելացի, կենարար ևլն:

Սակաւաթիւ բաղադրեալ բառերի մէջ միայն մնում է վերջի ք ածանցը. ինչպէս՝ անխելք, անշնորհք (այլ և անշնորհ). անսկէտք. պէտքական, աշքարաց, աշքացաւ, ծակաշք ևլն:

Վերլուծութիւն:—Որոշել պարզ, բարդ և ածանցական բառերը:

1. Օրինակ՝ ազգավնաս. բարդ բառ, կազմուած ազգ և վնաս բառերից:

2. Օրինակ՝ թագաւորութիւն. ածանցական բառ, կազմուած թագաւոր բառից, որն ոյնպէս ածանցական է, կազմուած թագբառից:

Վարժութիւն:—Է-ով գրուող բառերից կազմել նոր բառեր՝ ածանցելով կամ բարդելով. օրինակ՝ սէր. սիրել, սիրասուն, սիրալիւ. կէս, կիսել, կիսատ, կիսատակառ:

Ուղղագրութիւն:—1. Բարդութեան և ածանցման ժամանակ պահուում են երկրորդ բաղադրիչի սկզբի ը, օ, վ, յ տառերը: Օրինակ՝ դասընկեր, հիւրընկալ, խոչընդոտ.— ազգօգուտ, կէսօր, անօգնական, բացօթեայ, անօրէն, ջրօրհնէք.— գրավաճառ, զօրավար, կառավարել, արագավազ, անվնաս, անվարձ. այսպէս և թովալ, ճվլալ, ծրվլալ և այլն,— անյատակ, բազմայաղթ, սկայօն (յօնք բառից), անյագ, սիրայօժար և այլն:

2. Է տառը բառի վերջում՝ ածանցման և բարդութեան ժամանակ մնում է անփոփոխ. օրինակ՝ մարգարէ, մարգարէական, մարգարէութիւն. բոլորական:

3. Է տառն է գրւում բառավերջի նայ երկբարբառի տեղ. օրինակ՝ քրիստոնեայ, քրիստոնէութիւն. գործունեայ, գործունէութիւն. հրեայ, հրէական, հրէութիւն: Այսպէս և՛ խաբէութիւն, քրէական, քնէած:

4 Է տառով գրւում են նաև՝ անօրէնութիւն, տնօրէնութիւն, տէրութիւն, օրէնսդիր, վրէժխնդիր, պէտքական, գէշութիւն, ինչպէս և հետեւալ ածանցները՝

Էք,—մեռնօրհնէք, արժէք, կողպէք.

Աւէտ,—ծաղկաւէտ, խոտաւէտ, հոտաւէտ:

Նղէն,—կանաչեղէն, մսեղէն, արծաթեղէն:

Նրէն, արէն,—հայերէն, ռուսերէն, յունարէն:

5. Դ տառով գրւում են հետեւալ ածանցները՝

Նրորդ, ըրորդ,—երկրորդ, երրորդ, չորրորդ, հինգերորդ, վեցերորդ ևլն:

Որդ,—ճանապարհորդ, անցորդ, որսորդ, քառորդ:

Ուրդ,—խառնուրդ, խորհուրդ, ժողովուրդ:

ԲԱՌԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐՆ ԸՍՏ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԵԱՆ

8.

ԱՌԱՐԿԱՅ, ՅԱՏԿԱՆԻՇ, ՊԱՐԱԳԱՅ.

Առարկայ ասելով հասկացւում է ամեն ինչ որ կայ, բնութեան մէջ ինքնուրոյն գոյութիւն ունի, կամ մենք մտածում ենք, թէ ինքնուրոյն գոյութիւն ունի: Բնութեան մէջ ինքնուրոյն գոյութիւն ունեցող բաները ասւում են թանձրացական կամ ֆիզիկական առարկաներ. դրանք նիւթակտն բաներ են և ընկնում

են մեր զգայարանների տակ: Օրինակ դասարանում տեսնում ենք՝ սեղան, աթոռ, գրասեղաններ, նստարաններ, պատեր, դուռ, յատակ, աշակերտներ և այլն: Իսկ այն առարկաները, որ մենք մտածում ենք իբրև ինքնուրոյն գոյութիւն ունեցող բաներ, ասւում են վերացական առարկաներ. դրանք նիւթական չեն և չեն ընկնում մեր զգայարանների տակ. այլ միայն մտքով իմանում ենք, թէ կան: Օրինակ՝ քաջութիւն, հիւանդութիւն, չարչարանք, փառք:

Ամեն առարկայ ունի իր ստորոգելիները կամ յատկանիշները, որոնք չեն մտածւում իբրև ինքնուրոյն գոյութիւն ունեցող, այլ իբրև առարկայից անբաժան, առարկայի բնութեան մէջ մշտապէս կամ ժամանակաւոր կերպով գտնուած մի որպիսութիւն, գործողութիւն կամ դրութիւն: Օրինակ՝ փողոցում տեսնում ենք մի ձի, այդ ձին կարող է լինել սպիտակ կամ սև, կանգնած կամ վազող, գէր կամ վտիտ և այլն. և մենք ասում ենք՝ սպիտակ ձի, վազող ձի, գէր ձի և այլն: Սպիտակ, վազող, գէր ևլն. ձիու յատկանիշներն են:

Ինչպէս առարկաներն ունին իրենց զանազան յատկանիշները, նոյնպէս և յատկանիշը կարող է ունենալ իր առանձին ներքին, նոյնպէս և յատկանիշը կարող է ունենալ իր առանձին յատկանիշները կամ պարագաները. օրինակ՝ սպիտակ ձին կարող է լինել՝ շատ սպիտակ, քիչ սպիտակ, բոլորովին սպիտակ. վազող ձին կարող է լինել՝ արագ վազող, առաջ վազող, յետ վազող: Շատ, քիչ, բոլորովին, արագ, առաջ, յետ՝ ոչ թէ առարկայի, ձիու, յատկանիշներն են, այլ նրա յատկանիշների յատկանիշը կամ պարագան:

Վարժութիւն.— Դիտել առարկաներ, նրանց յատկանիշները և յատկանիշի պարագաները: 1. Թուղթ,—սպիտակ թուղթ, շատ սպիտակ թուղթ: Աշակերտ,—Չանասէր աշակերտ,—չափազանց Չանասէր աշակերտ: Քար,—պինդ քար, խիստ պինդ քար: Թուղթը սպիտակ է,—Թուղթը շատ սպիտակ է: Աշակերտը Չանասէր է,—աշակերտը չափազանց Չանասէր է: Քարը պինդ է,—քարը խիստ պինդ է:

2. Ջուր,—հոսող Ջուր,—դանդաղ հոսող Ջուր.—Ջուրը դանդաղ հոսող է: Ջի,—վազող ձի, արագ վազող ձի.—ձին վազող է,—ձին արագ վազող է:

3. Երեխայ,—քնած երեխայ,—խորը քնած երեխայ—երեխան քնած է,—երեխան խորը քնած է:

9. ԳՈՅԱԿԱՆ, ԱԾԱԿԱՆ, ՄԱԿԻԱՅ.

Գոյական կոչւում են այն բառերը, որոնք ցոյց են տալիս որևէ առարկայ, լինի մարդ, կենդանի, թէ մի ուրիշ բան: Օրինակ՝ աշակերտ, ձի, քար:

Ածական ասւում են այն բառերը, որոնց ցոյց են տալիս առարկայի յատկանիշ, այսինքն ինչպիսի, քանի, որքան, որը և այլն լինելը: Օրինակ՝ Չանասէր (աշակերտ), կարմիր (ձի), պինդ (քար), շատ (մարդ):

Թիւ ու համարք ցոյց տուող ածականներն ասւում են թուական. օրինակ՝ մէկ, երկու, երեք, չորս և այլն. կամ առաջին, երկրորդ, երրորդ, հինգերորդ և այլն:

Մակբայ կոչւում են այն բառերը, որոնք ցոյց են տալիս յատկանիշի յատկանիշ կամ պարագայ: Օրինակ՝ շատ Չանասէր (աշակերտ), արագ վազող (ձի), խիստ պինդ (քար):

Միևնոյն բառը, երբ առարկայի յատկանիշ է ցոյց տալիս, ածական է. օրինակ՝ խիստ մարդ, սաստիկ քամի. իսկ երբ յատկանիշի յատկանիշ է ցոյց տալիս, մակբայ է. օրինակ՝ խիստ բարի (մարդ), սաստիկ պինդ (քամի):

10.

ՅԱՏՈՒԿ ԵՒ ՀԱՍԱՐԱԿ ԱՆՈՒՆ

Յատուկ անուն ասւում են այն գոյականները որոնք ցոյց են տալիս մի հատ առարկայ՝ առանձին վերջրած, այս ինչ կամ այն ինչ առարկան միայն:

Հասարակ անուն ասւում են այն գոյականները, որոնք կարող են տրուել թէ նոյն տեսակի բոլոր առարկաներին և թէ նրանցից մէկին միայն: Օրինակ՝ Երասխ և զետ բառերից Երասխ յատուկ անուն է, իսկ զետ հասարակ անուն. Երասխ կոչւում է գետերից մէկը միայն

առանձին վերցրած. իսկ զետ կարող են կոչուել թէ բոլոր նոյն տեսակի գնացկան ջրերը և թէ նրանցից մէկը, այս ինչ կամ այն ինչ գետը: Այսպէս հասարակ անուն են՝ վանք, լեռ, աշխարհ, թագաւոր, իսկ Էջմիածին, Մասիս, Հայաստան, Տիգրան յատուկ անուն են:

Ուղղագրութիւն:—1. Գլխատառ. — Յատուկ անուններն ու նրանցից անբաժան մականունները և իբրեւ յատուկ անուն առնուած բառերը սկսուում են գլխատառով: Յատուկ անուն են.

1. Աստուած բառը և նոյն իմաստով առնուած բառերը՝ Արարիչ, Տէր, Նախախնամութիւն.

2. Հեթանոսական աստուածների անունները՝ Արամազդ, Վահագն, Անահիտ.

3. Անձերի անունները՝ Ներսէս, Յովսէփ, Աշոտ Երկաթ, Մեծն Տիգրան, Ղազար Փարպեցի, Արտաշէս Երկրորդ.

4. Աշխարհագրական անունները՝ Մասիս, Եփրատ, Ռուսաստան, Երևան, Սև ծով, Ալպեան լեռներ.

5. Գրուածքների անունների առաջին բառերը. օրինակ՝ Նա շաբաթ երեկոները եկեղեցում «Լոյս զուարթ» էր երգում: Կարդացել ես Ծերենցի «Երկունք իններորդ դարում» վէպը:

2. Անձայն Յ. — Հասարակ անունների, ածականների և մարկբայների վերջում ա և ո տառերից յետոյ գրւում է անձայն յ, ինչպէս՝ փեսայ, ծառայ, արծաթեայ, անխնայ, վրայ, երեկոյ, յետոյ, յարգոյ, ձուլածոյ, ներքոյ:

Յատուկ անունների վերջում ա ձայնաւորից յետոյ յ չի գրւում՝ Աննա, Եւրոպա. իսկ ո ձայնաւորից յետոյ գրւում է՝ Յարոյ, Մարոյ, կամ թէ օ տառով են վերջանում՝ Յարօ, Մարօ:—Առանց յ տառի գրւում են նաև՝ այո, ահա, ապա, հապա, հիմա, համարեա:

Վերլուծութիւն:—Որոշել անունները և նրանց տեսակները բառի տակը գիծ քաշելով և գլխին գրելով հ. ա. (հասարակ անուն), յ. ա. (յատուկ անուն): Օրինակ՝ «Երկու աղախին» (հ. ա.), Աննան (յ. ա.) և Կատարինէն (յ. ա.) քաղաք (հ. ա.) էին գնում: Նրանցից ամեն մէկը մի կողով (հ. ա.) խնձոր (հ. ա.) էր տանում:

11.

ԱՆՈՒԱՆ ԹԻԻԸ

Անուան թիւը երկու տեսակ է՝ եզակի և յոգնակի: Եզակին ցոյց է տալիս մի առարկայ, իսկ յոգնակին՝ մէկից աւելի նոյն տեսակի առարկայ: Օրինակ՝ ծառ եզակի է, իսկ ծառեր՝ յոգնակի:

Յոգնակին կազմւում է եզակի թուի վրայ աւելանալով միավանկ անուններին սովորաբար եր մասնիկը (քար, քարեր), իսկ բազմավանկներին՝ ներ (քաղաք, քաղաքներ): Բազմավանկների վերջի անձայն յ-ն դուրս է ընկնում (ծառայ, ծառաներ): Միավանկ անունների մէջ ի, ու ձայնաւորները սովորաբար փոխւում են ը ձայնաւորի, որ չի գրւում. օրինակ՝ գիրք, զրբքեր, զրբեր. ջուր, ջրբեր, ջրեր:

Վարժութիւններ:—Կազմել հետեւալ անունների յոգնակին.

1. Օր, հաց, փայտ, պատ, ձեռք, բառ:

2. Միս, գիր, վիզ, գիծ, թուղթ, շուն, թուզ, գունդ:

3. Փողոց, պարտէզ, դպրոց, դասարան:

4. Փեսայ, քահանայ, սատանայ, գաթայ:

5. Սևահող (սևահողեր), անձրևաջուր, զօրագունդ, քարափայտ, գրատուն, դասագիրք:

6. Մատ (մատներ), ոտ, ձեռ, ալ, գառ, եղ, դուռ, մուկ, լեռ, թռու:

12.

ԱՆՈՒԱՆ ՅՕՂԵՐԸ

Յօղերն են՝ ըս, ըդ, ըն կամ ը (ձայնաւորի վրայ ս, դ, ն), որոնք մենակ չեն գործածւում, այլ միշտ գրւ-

ւում են մի անուան վրայ վերջից, որի հետ և միացած են գրւում: Օրինակ գիրքըս, գիրքըն, գիրքըն, կամ գիրքը (սովորական գրութեամբ գիրքս, գիրքն, գիրքն, կամ գիրքը),—գօտիս, գօտիդ, գօտին:—Յօդերից առաջ անձայն յ-ն դուրս է ընկնում. ինչպէս՝ տղայ, տղաս, տղադ, տղան:

Յօդերը գրուելով անուան վրայ՝ լրացնում են նրա իմաստը՝ վրան աւելացնելով իրենց նշանակութիւնները, որ են՝

1. Ս (ըս) = իմ, մեր, —այս, —ես, մենք:

2. Դ (ըդ) = քո, ձեր, —այդ, —դու, դուք:

3. Ն (ըն), ը = իր, նրա, իրենց, նրանց, —այն. կամ թէ անուան ընդհանուր անորոշ իմաստը որոշում է, այսինքն մասնաւորում է՝ ցոյց տալով խօսողին ծանօթ, յայտնի առարկայ: Օրինակ՝ նա գիրք կարդաց. (անորոշ է մնում, թէ ինչ գիրք): Նա գիրքը կարդաց (ծանօթ, յայտնի գիրքը): Նա գիրքս կարդաց (= իմ գիրքը): Գիշերս ես չեմ քնել (= այս գիշեր): Մեղաւորս չիմացայ՝ ինչ անեմ (ես մեղաւոր, ես որ մեղաւոր եմ):

Վերլուծութիւն:—Որոշել անունները՝ տակերը գիծ քաշելով և, եթէ յօդ ունին, յօդերի տակ երկու գիծ քաշելով: Օրինակ՝ ձեր Յովնանէսն այսօր եղբորս հետ զբօսնում էր պարտէզում:

ԴԵՐԱՆՈՒՆ

13.

Դերանունն ասում են այն բառերը, որ դրւում են անունների տեղ: Օրինակ՝ Տիգրանը պարապում է. նա դեռ դասերը չի պատրաստել ասացուածի մէջ նա դերանուն է և դրուած է Տիգրան անուան տեղ:

Խօսողն ասում է առաջին դէմք, իր խօսակիցը՝ երկրորդ դէմք, իսկ այն անձը կամ իրը, որ ոչ խօսողն է և ոչ իր խօսակիցը, կոչւում է երրորդ դէմք:

Խօսողն իր անուան տեղ դնում է նա, որ կոչւում է առաջին դէմքի դերանուն, եզակի նս, յոգնակի մենք. իր խօսակցի անուան տեղ դնում է եզակի՝ դու, յոգնակի՝ դուք. իսկ մի ուրիշ առարկայի անուան տեղ դնում է եզակի՝ սա, դա, նա, ինքը, այս, այդ, այն, յոգնակի՝ սրանք, դրանք, նրանք, իրենք, որոնք բոլորը երրորդ դէմքի դերանուն են:

Ուղղագրութիւն: Դերանունների վերջում ա, ո ձայնաւորներից յետոյ անձայն յ չի գրւում՝ սա, դա, նա, սրա, դրա, նրա, քո, —սոքա, դոքա, նոքա, սոցա, դոցա, նոցա:

14.

ԲԱՅ ԵՒ ԽՕՍԳ

Խօսքը կամ նախադասութիւնը բառերով արտայայտուած մտածութիւնն է, որի մէջ մի ստորոգում է լինում, այսինքն մի առարկայի վերագրւում է մի յատկանիշ: Օրինակ՝ Նապաստակը վախկոտ է մի խօսք է, որով նապաստակին վերագրւում է վախկոտ յատկութիւնը, կամ թէ հաստատուում է, որ վախկոտ յատկութիւնը է, կայ նապաստակի մէջ:

Խօսքը կազմւում է մի կամ մի քանի բառից:

Այն բառերը, որոնք մենակ, առանց ուրիշ բառի, սօսք են կազմում, կոչւում են քայ. օրինակ՝ զնացի, տեյայ, եկայ մի մի քայ և մի մի խօսք են:

Առանց բայի խօսք չկայ և միայն բայն է խօսք կազմում, որովհետեւ միայն բայն է ցոյց տալիս ստորոգում: Օրինակ՝ Տիգրանը այսօր հաց բառերը խօսք չեն կազմում, այսինքն մտածութիւն չեն յայտնում, այլ միայն հատ հատ իմաստներ: Հարկաւոր է մի քայ, որ այդ բառերից խօսք կազմուի. օրինակ՝ Տիգրանը այսօր հաց զնեց կամ

Տիգրանը այսօր հաց թխեց:—Գնեց, թխեց բայերը մենակ ևս կազմում են մի մի խօսք:

Ամեն բայ մենակ մի խօսք է կազմում, որովհետև ցոյց է տալիս, թէ մի առարկայի վերագրում է մի յատկանիշ (գործողութիւն, դրութիւն):

Առարկան, որին վերագրում է յատկանիշը, իմացւում է բայի դէմքից. յատկանիշը, որ վերագրւում է առարկային, իմացւում է բայիմաստից. իսկ յատկանիշի վերագրուելը առարկային նրանով է արտայայտում, որ

Ամեն բայ ունի բայիմաստ և դէմք՝ միացած մի բառի մէջ:

Բայիմաստը ցոյց է տալիս եղելութիւն, այսինքն գոյութիւն, գործողութիւն և դրութիւն, կամ թէ

1. Անել, լինել, օրինակ՝ Նա սիրտ արեց: Լինում է, չի լինում մի թագաւոր: Տանը մարդ կայ: Նա այստեղ է:

2. Մի քան անել, մի քան լինել, օրինակ՝ Պօղոսը գրեց:—Ի՞նչ արեց:—Գրեց: Երեխան մեծացաւ:—Ի՞նչ եղաւ:—Մեծացաւ:

3. Մի դրութեան մէջ լինել, օրինակ՝ Նա նստած է:

Բայի դէմքը ցոյց է տալիս անող կամ եղող առարկան, որին վերագրւում է բայիմաստը:

Դէմքը երեք է. առաջին դէմք, երբ անող կամ եղող առարկան խօսող անձն է (ես, մենք). երկրորդ դէմք, երբ անող կամ եղող առարկան խօսակիցն է (դու, դուք): երրորդ դէմք, երբ անող կամ եղող առարկան ոչ խօսողն է և ոչ խօսակիցը, այլ մի ուրիշ առարկայ (նա, ինքը, նրանք, իրենք): Օրինակ՝ խօսողն ինքն իր համար ասում է՝ գնացի (1-ին դէմքի բայ. բայիմաստը, այսինքն գնալու գործողութիւնը, վերագրւում է խօսողին). խօսակցի համար ասում է՝ գնացիր (2-րդ դէմքի բայ. բայիմաստը վերագրւում է խօսակցին). իսկ մի ուրիշ առարկայի համար՝ գնաց (3-րդ դէմքի բայ):

Բայի դէմքից անբաժան է և բայի դէմքի թիւը:

Թիւը երկու է՝ եզակի և յոգնակի: Բայը եզակի է, երբ դէմքը մի առարկայ է ցոյց տալիս. բայը յոգնակի է, երբ դէմքը մէկից աւելի առարկայ է ցոյց տալիս: Օրինակ՝ գնաց եզակի է (նա մենակ գնաց). գնացին յոգնակի է (նրանք բոլորը գնացին):

Բայերի դէմքն ու թիւը համապատասխան են դերանունների դէմքին ու թուին. այս պատճառով բայերը որոշելու համար՝ պէտք է բառերի հետ գնել դերանուններից մէկը՝ եզակի կամ յոգնակի. եթէ յարմարուի, կը նշանակի վերցրած բառը բայ է: Օրինակ՝ մտայ, մտար, մտանք, կարելի է ասել՝ ես մտայ, դու մտար, մենք մտանք,—կը նշանակէ այդ բառերը բայ են:

Վերլուծութիւն:—Որոշել բայերը, նրանց դէմքն ու թիւը՝ հետեւը գնելով համապատասխան դէմքի ու թուի դերանուններ: Օրինակ՝ Իշուկը մէկ սոխակ տեսաւ (նա տեսաւ), «մէկ ինձ նայիր» (դու նայիր), նրան ասաց (նա ասաց): «Ասում են (նրանք ասում են). դու լաւ ես երգում (դու ես երգում). բայց չգիտեմ (ես չգիտեմ) ձիշտ են ասում (նրանք են ասում):

Բայերի ուղղագրութիւն: 1. Բայերի վերջում, բացի հրամայականից, աւ ձայնաւորից յետոյ գրւում է անձայն յ, օրինակ՝ (նա) գնայ, կը գնայ, թող գնայ: Զեմ գնալ=չեմ գնայ:

2. Հրամայականի վերջում անձայն յ չի գրւում, և վերջին ձայնաւորի վրայ սովորաբար շեշտ է դրւում. օրինակ՝ (դու) կարդա, ասա, կարդացէք, ասացէք:

3. Մի արգելականի վրայ միշտ շեշտ է դրւում, և երբ վերջի լ (ը) բաղաձայնը դուրս է ընկնում, վերջից գրւում է անձայն յ օրինակ՝ մի կարդար, մի կարդայ:

4. Եւ տառով գրւում են՝ էք, էի, էիր, էր, էինք, էիք, էին վերջաւորութիւնները՝ ասէք, ասացէք. տեսնէք, տեսէք,—տեսնէի, տեսնէիր, տեսնէր, տեսնէինք, տեսնէիք:

5. Կը մասնիկը սովորաբար անջատ է գրւում՝ կը

կարդամ, կը կարդաս. բայց կան և միացած գրողներ՝ կը կարդամ, կը կարդաս. և ինչ Զայնաւորից առաջ գրւում է առանց ը-ի և միացած, կասեմ, կերեայ, կուտէ, կընկնի, կողորմի, կոլորէ (արտասանւում է՝ կօղորմի, կօլորէ):

6. 2ը բացասականը սովորաբար գրւում է առանց ը-ի և միացած, ինչպէս՝ չասաց, չեկաւ, չխօսեց, չգրեց. բայց կան և բաղաձայնից առաջ անշատ գրողներ՝ չը խօսեց, չը գրեց:

15.

ԲԱՅԻ ԼՐԱՑՈՒՄՆԵՐԸ

Ամեն բայ մենակ միշտ մի խօսք է կազմում, բայց մի բայը մենակ սովորաբար բաւականութիւն չի տալիս մեզ. ուստի խօսքը կազմւում է սովորաբար մի բայից և լրացումներից:

Բայի լրացում ասւում են այն բառերը (գոյական, ածական և մակբայ), որոնք դրուելով բայի հետ՝ որևէ կողմից պարզում, ամբողջացնում են խօսքը: Օրինակ՝ Տիգրանն այսօր զնաց դպրոց խօսքի մէջ Տիգրանն, այսօր, դպրոց բառերը պարզում են, թէ ով գնաց, ինչ գնաց, ուր գնաց: Դրանք զնաց բայի լրացումներն են:

Բայի լրացումները լինում են՝ ենթակայ, ստորոգեալ, խնդիր և պարագայ:

16.

1. ԵՆԹԱԿԱՅ

Ենթակայ ասւում են այն գոյական լրացումները, որոնք բացայայտում են բայի դէմքը: Օրինակ՝ զնաց բայը որ լսում ենք, իմանում ենք, որ մի երրորդ դէմքի առարկայ կայ, որին վերագրւում է գնալու գործողութիւնը. բայց այդ առարկան շատ անորոշ է մնում. չի իմացւում,

թէ ով է կամ ինչ է: Իսկ երբ ասում ենք՝ Տիգրանը զնաց, Տիգրանը բառը լրացնում է բայի դէմքը, և մենք իմանում ենք, թէ ով է զնացողը: Տիգրանը լրացումը զնաց բայի ենթական է:

Ենթական ուրեմն որոշ կերպով ցոյց է տալիս անող կամ եղող առարկան, որին վերագրւում է բայիմաստը կամ մի յատկանիշ:

Ենթական պատասխանում է ով, ինչ (է անողը, եղողը) հարցերին: Տիգրանը տեսաւ Արտաշէսին, — անսնողն ո՞վ է, — Տիգրանը: — Ձիւնը ծածկեց գետինը, — ծածկողն ի՞նչ է, — ձիւնը:

Եթէ առանձին բառով արտայայտուած ենթակայ չկայ խօսքի մէջ, բայի դէմքը մենակ կատարում է ենթակայի պաշտօն. օրինակ՝ զնացիր ասելով հասկացւում է ուր գնացիր:

Կան խօսքեր, որոնց բայի դէմքը ոչ մի բառով չի լրացւում և չի կարող լրացուել: Այսպիսի խօսքերը կոչւում են անենթակայ խօսքեր: Օրինակ՝ Լուսացաւ: Որոտում է: Այստեղ լաւ նստում է: Ուղտը գդալով չեն ջրիլ:

17.

ՍՏՈՐՈԳԵԱԼ

Ստորոգեալ ասւում է ընդհանրապէս այն յատկանիշը, որ վերագրւում է բայի դէմքին կամ ենթակային: Ստորոգեալն արտայայտւում է երեք կերպ.

1. Ամեն բայի բայիմաստ կատարում է և ստորոգեալի պաշտօն, քանի որ ցոյց է տալիս բայի դէմքին կամ ենթակային վերագրուած մի յատկանիշ. ինչպէս՝ Տիգրանը զնաց խօսքի մէջ Տիգրանը ենթակային վերագրւում է գնալու գործողութիւնը: Գնաց բայն ուրեմն միանգամայն բայ և ստորոգեալ է կամ մի պարզ բայ-ստորոգեալ, որ

ցոյց է տալիս թէ ստորոգեալը (բայիմաստ, յատկանիշ) և թէ ստորոգեալի վերագրուելը (ստորոգուելն) ենթակային:

2. Եւ, լինիմ՝ բայերը սովորաբար որոշ բայիմաստ չունին և ընդհանուր անորոշ նշանակութեամբ ցոյց են տալիս միայն մի յատկանիշի վերագրուելը մի առարկայի: Օրինակ՝ Աստուած ըսարի է խօսքի մէջ է բայը միայն վերագրուելն է ցոյց տալիս. իսկ յատկանիշը, որ վերագրուում է Աստուծուն, իմացուում ըսարի բառից, որ կոչւում է ստորոգեալ:

Ստորոգեալ ասուում են ուրեմն եւ, լինիմ՝ բայերի այն գոյական կամ ածական լրացումները, որոնք պարզում են այդ բայերի ընդհանուր անորոշ բայիմաստը և ցոյց են տալիս, թէ ինչ յատկանիշ է վերագրուում ենթակային. կամ թէ ենթական ինչ է, ինչպիսի է, քանիսն է: Օրինակ՝ Ջալլամը թռչուն է խօսքի մէջ թռչուն բառը դրուելով է բայի հետ՝ որոշում է, թէ Ջալլամն ինչ է: Թռչուն ստորոգեալ է:

Ստորոգեալն ու եւ (լինիմ՝) բայը միասին կազմում են մի բաղադրեալ բայ-ստորոգեալ:

3. Կան բայեր ևս, ինչպէս՝ դառնալ, կոչուել, համարուել և այլն, որոնք մենակ յաճախ բաւարար չափով որոշ նշանակութեամբ բայիմաստ չեն ցոյց տալիս. դրանց հետ ևս սովորաբար դրուում է իբրեւ բայիմաստի լրացում մի գոյական կամ ածական, որ կոչւում է ստորոգելիական վերադիր: Գոյականը կամ ածականը բայի հետ միասին կազմում են դարձեալ մի բաղադրեալ բայ-ստորոգեալ. օրինակ՝ Ջուրը գոլորշի դարձաւ, որ միևնոյն է թէ՛ Ջուրը գոլորշիացաւ:

Խնդիր ասուում են այն գոյական լրացումները, որոնք ցոյց են տալիս մի առարկայ, որի վերաբերմամբ կամ որով ենթական կատարում է գործողութիւնը: Խնդիրները պատասխանում են ո՞ւմ, ի՞նչ, ումնի՞ց, ինչնի՞ց. ումնո՞վ, ինչո՞վ հարցերին. օրինակ՝ Տիգրանն օգնեց Արտաշէսին (ո՞ւմ): Հիւսն ուրագով (ինչո՞վ) տաշեց փայտը (ինչն):

Պարագայ ասուում են այն լրացումները (գոյական և մակբայ), որոնք ցոյց են տալիս եղելութեան տեղը, ժամանակը, ձևը կամ որակը, չափն ու քանակը և հիմունքը:

ա) Տեղի պարագան պատասխանում է՝ ո՞ւր, ո՞րտեղ, ո՞րտեղից, մինչև ո՞րտեղ (ո՞ւր) հարցերին. օրինակ՝ Նա գիւղում է ապրում: Նա տնից գնաց դպրոց:

բ) Ժամանակի պարագան պատասխանում է՝ երբ, ո՞ր ժամանակ, ո՞ր ժամանակից, մինչև երբ, ո՞րքան ժամանակ հարցերին. օրինակ՝ Գարնանն անձրև չեկաւ: Նա առաւօտից իրիկուն խաղում է:

գ) Ձևի պարագան պատասխանում է՝ ի՞նչպէս, ի՞նչ կերպ հարցերին. օրինակ՝ Ծնորհքով շարժուիւր: Արեգակը փայլում է պայծառ:

դ) Չափ ու քանակի պարագան պատասխանում է՝ ո՞րչափ, ո՞րքան, քանի՞ անգամ հարցերին. օրինակ՝ Նա շատ բարկացաւ: Տասը (տասն անգամ) չափիր, մին (մի անգամ) կտրիր:

ե) Հիմունքի պարագան, որ ցոյց է տալիս գործողութեան պատճառը կամ նպատակը, պատասխանում է՝ ինչո՞ւ (համար), ի՞նչ պատճառով, ի՞նչ նպատակով հարցերին. օրինակ՝ Նա իր յանցանքի համար պատժուեց: Մենք գնացինք զբօսնելու:

20. Բայի եւ ենթակայի կանոնը: 1. Ենթական և բայը թուով իրար համաձայն են դրուում. եզակի ենթակայի հետ եզակի բայ է դրուում, յոգնակի ենթակայի հետ յոգնակի բայ. օրինակ՝ Աքլորը կանչեց: Աքլորները կանչեցին:

2. Եթէ երկու և աւելի ենթակայ կայ, բայը գրւում է յոգնակի: Օրինակ Աննան և Կատարինէն քաղաք էին գնում:

Վերլուծութիւն:—Որոշել ենթակայ և բայ՝ եզակի ենթակաները յոգնակի դարձնելով, իսկ յոգնակի ենթակաները՝ եզակի, համապատասխան ձևով փոխելով և բայերի թիւը: Օրինակ.

1. Ժերունին ցանցով ձուկ բռնեց ծովից:—Ժերունիները ցանցով ձուկ բռնեցին ծովից:

2. Որսորդներն ալեւորին շատ յանդիմանեցին:—Որսորդն ալեւորին շատ յանդիմանեց:

3. Աստղը պայծառ է:—Աստղերը պայծառ են:

4. Վարդնին ու փշնին բուսել էին միատեղ:—Վարդենինն ու փշենինները բուսել էին միատեղ:

6. Կատուններն ու շունը կուռեցին:—Կատունն ու շները կուռեցին:

Վերլուծութիւն:—Որոշել բայ, ենթակայ, ստորոգեալ ու ստորոգելիական վերագիր, խնդիրներ և պարագաներ՝ բառերի վրայ գրելով ր. (բայ), ե. (=ենթակայ), ս. (=ստորոգեալ), ս. վ. (=ստոր. վերագիր), խ. (=խնդիր), պ. (=պարագայ): Օրինակ.

Ա. Դաշտը ծաղիկներով զարդարուեցաւ: Դաշտը (ե.), ծաղիկներով (խ.), զարդարուեցաւ (բ.):

Բ. Տիգրանը ջանասէր է:—Տիգրանը (ե.), ջանասէր (ս.), է (բ.):

Գ. Մարդ եւ անասուն, գազան եւ թռչուն շտապով գործի գնացին:—Մարդ եւ անասուն, գազան եւ թռչուն (ե.), շտապով (պ.), գործի (խ.), գնացին (բ.):

Վերլուծութիւն:—Որոշել պարագաների տեսակները՝ տ. պ. (=տեղի պարագայ), Ժ. պ. (Ժամանակի պար.) և այլն: Օրինակ՝ Արեգակն երկնքում (տ. պ.) փայլում է պայծառ (ձ. պ.):

Բայի լրացումներն ևս իրենց կողմից կարող են լրացումներ ունենալ, որոնք կոչւում են կողմնակի լրացում: Օրինակ՝ Մեր դաշտը զոյնզգոյն ծաղիկներով զարդարուեց խօսքի մէջ դաշտը ենթակայ է, ծաղիկներով խնդիր է զարդարուեց բայի, իսկ մեր որոշումն է դաշտը ենթակայի, թէ ում կամ որ դաշտը. զոյնզգոյն որոշումն է ծաղիկներով խնդրի, թէ ինչպիսի ծաղիկներով: Մեր, զոյնզգոյն բառերը կողմնակի լրացում են:

Գոյականի լրացումները միշտ կողմնակի են և կոչւում են վերագիր (կամ՝ որոշող), ինչպէս վերեի խօսքի մէջ մեր բառը վերագիր է դաշտ գոյականի, իսկ զոյնզգոյն բառը վերագիր է ծաղիկներով գոյականի:

Կողմնակի լրացումներն ևս կարող են իրենց կողմից լրացումներ ունենալ և այլն: Օրինակ՝ Զաղացից եկողի երեսն ալիւրոտ կը լինի խօսքի մէջ Զաղացից կողմնակի լրացում է եկողի բառի. եկողի կողմնակի լրացում է երեսն բառի. երեսն ենթակայ է կը լինի բայի. ալիւրոտ ստորոգեալ է կը լինի բայի:

Կողմնակի լրացումները սովորաբար առաջ են դրուում և անբաժան են մնում իրենց լրացեալից, այսինքն այն բառից, որի լրացումն են լինում: Օրինակ՝ Մեր ծերուկ ձկնորսը բռնեց մի ոսկի ձկնիկ խօսքի մէջ ձկնորսը ենթական և ձկնիկ խնդիրը կարող են բայից յետ ու առաջ ընկնել, բայց նրանց լրացումները՝ մեր ծերուկ, — մի ոսկի միշտ անբաժան են մնում իրենց լրացեալից. ինչպէս՝ Մի ոսկի ձկնիկ բռնեց մեր ծերուկ ձկնորսը: Մեր ծերուկ ձկնորսը մի ոսկի ձկնիկ բռնեց:

Վերլուծութիւն:—1. Արտադրել խօսքեր՝ կողմնակի լրացումներէր տակ մի գիծ քաշելով, իսկ նրանց լրացումներէր տակ՝ երկու գիծ և այլն: Օրինակ՝ Ոսկի (1 գ.) ձկնիկը մարդկային (1 գ.) լեզուով աղաչեց ծերին: Պառաւը նստած էր հին (2 գ.) խողով (1 գ.) շեմքում: Բարձր (3 գ.) սարերից (2 գ.) իջնող (1 գ.) վտակը հոսում էր խիտ (1 գ.) անտառով:—Մեր (1 գ.) տղան շատ է սիրում առաւօտեան (2 գ.) ծագող (1 գ.) արեգակը, դաշտ ու պարտէզում (2 գ.) ճովոող (1 գ.) թռչնակներին և կանաչ (3 գ.) ճիւղերից (2 գ.) կախուած (1 գ.) պտուղները:

2. Արտադրել կամ կարդալ խօսքեր՝ կողմնակի լրացումները դուրս ձգելով, օրինակ՝ վերէի խօսքերը լինում են. Ձկնիկը լեզուով աղաչեց ծերին: Պառաւը նստած էր շեմքում: Վտակը հոսում էր անտառով: Տղան շատ է սիրում արեգակը, թռչնակներին և պտուղները:

3. Վերլուծել խօսքեր կողմնակի լրացումներն իրենց լրացեալի հետ միասին իբրև մի ամբողջութիւն առնելով, օրինակ՝

Ա. Գիշատիչ բազէն իր սուր ճանկերով բռնեց խղճուկ աղանդուն:

Գիշատիչ բազէն ենթակայ.

Իր սուր ճանկերով խնդիր.

Բռնեց՝ բայ.

Խղճուկ աղանդուն խնդիր:

Բ. Մեր Տիգրանը շատ ջանասէր է:

Մեր Տիգրանը ենթակայ.

Շատ ջանասէր ստորոգեալ.

Է. բայ:

Վերլուծութիւն:—Որոշել կողմնակի լրացումներէր տեսակները՝ նկատի ունենալով, որ գոյականի լրացումը կոչւում է վերադիր (վ.). օրինակ՝ Մեր (վ. տղան գոյականի) տղան շատ է սիրում առաւօտեան (էբր. Ժ. պ. ծագող բառի) ծագող (վ. արեգակը գոյականի) արեգակը. դաշտ ու պարտէզում (ճրտեղ,—տ. պ. ճովոող բառի) ճովոող (վ. թռչնակներին գոյականի) և կանաչ (վ. ձիւղերից գոյականի) ճիւղերից (խնչից,—խ. կախուած բառի) կախուած (վ. պտուղները գոյականի) պտուղները:

ԿՈՉԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ

22.

Կոչական ասւում են այն գոյականները, որոնցով առարկաների, գլխաւորապէս մարդկանց անունը տալով՝ կանչում ենք, երբ ուզում ենք նրանց մի բան ասել, հարցնել: Կոչական անունները նոյնպէս կարող են լրացում ունենալ: Օրինակ՝ Կո՛ւժ, քեզ ասեմ, կո՛ւլայ, դու լսի՛ր: Միայն, զրազէ՛տ դուք պարոններ, նախանձում եմ ձեր բախտին:

Կետադրութիւն:—Կոչական անունների շեշտուած վանկի վրայ սովորաբար շեշտ է դրւում:

Կոչական անուններն իրենց լրացումների հետ միասին՝ խօսքից բաժանւում են ստորակէտով. ուրեմն եթէ խօսքի սկզբում են ընկնում, ետևից առնում են ստորակէտ. եթէ խօսքի մէջ են մտնում, երկու կողմից ստորակէտերի մէջ են դրւում. իսկ եթէ խօսքի վերջն են գալիս, առաջից դրւում է ստորակէտ, իսկ ետևից որևէ կէտ՝ նայելով իմաստին: Տես վերևի օրինակները:

ԿԱՊ

23.

(ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՅԵՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ)

Կապ ասւում են այն բառերը, որոնք խօսքի մէջ մի գոյական անուն կամ դերանուն իբրև խնդիր կապելով մի ուրիշ բառի, գլխաւորապէս բայի հետ՝ ցոյց են տալիս որևէ յարաբերութիւն: Օրինակ՝ զնացի դէպի նա խօսքի մէջ դէպի բառը կապում է նա դերանունն իբրև խնդիր զնացի բայի հետ և ցոյց է տալիս ուղղութիւն: Դէպի նա կապով (նախադրութեամբ) խնդիր է զնացի բայի:

Կապերը դրւում են անունից և դերանունից առաջ կամ յետոյ, ուստի կոչւում են նախադրութիւն և յետադրութիւն: Օրինակ՝ առանց ինձ, բայց՝ ինձ համար:

Նախադրութիւններն են՝ ըստ, ի, առ, առանց, բացի, դէպի, մինչև:

Յետադրութիւններն են՝ մասին, համար, հանդերձ, ներքոյ, յանդիման, ի վեր. հետ, պէս, վրայ, չափ:

Կապական բառեր:—Կան որոշ թուով բառեր ևս, որոնք խօսքի մէջ գործ են ածուում իբրև յետադրութիւն: Դրանք են՝ տեղ, կողմ, շուրջ, առաջ, ետե, դէմ, դիմաց, հանդէպ, վերև, ներքև, տակ, դուրս, ներս, մէջ,—առաջ, յետոյ,—մօտ, զատ և այլն:

24. ՇԱՂԿԱԳ

Շաղկապ առում են այն բառերը, որոնք որևէ յարաբերութեամբ կապում են՝ 1) համադաս (նոյն լրացումը կազմող) բառեր միմեանց հետ. օրինակ՝ Տիգրանն եւ Վարդանը գնացին. 2) երկու խօսքեր միմեանց հետ. օրինակ՝ Ես գնացի տուն եւ տեսայ նրան:

Շաղկապներն են՝ և, ու, բայց, այլ, սակայն, իսկ, կամ, թէ, եթէ, որովհետեւ, որ, որպէս զի, մինչդեռ և այլն:

25. ՁԱՅՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

Ձայնարկութիւն առում են այն բառերը, որոնք մի ձայնով կամ քաջազանչութեամբ ցոյց են տալիս խօսողի զգացումներն ու կամքը:

Ձայնարկութիւնները խօսքից դուրս մնալով՝ կարող են խօսքն ամեն կերպ ընդհատելով ընկնել խօսքի մէջ. ուստի կոչուում են նաև միջարկութիւն: Օրինակ՝ Ա՛խ, ի՞նչ պէս կուգեմ տեսնել մեր հային ուրախ, ապահով, կրթեալ, ինքնագոհ:—Բայց, ա՛խ, միայն մենք կը խօսենք: Երբ յիշատակս ալ թառամի, ա՛հ, այն ատեն ես կը մեռնիմ:

Ձայնարկութիւններ են՝ օխմի, օ՛խ, աամի, վմի, ո՛հ, է՛հ, ափսո՛ս, տօ՛, դմ՛հ, հապա՛ն,—հօհօ՛, քը՛շ, քշա՛ն, փը՛շտ և ինչ:

Կետադրութիւն:—Ձայնարկութիւնների վրայ դրուում է շեշտ կամ բացազանչական նշան: Ձայնարկութիւնները խօսքից բաժանուում են ստորակէտով, ինչպէս կոչականները: Կոչականների հետ դրուած մի, ո՛վ ձայնարկութիւնները կոչականից չեն բաժանուում ստորակէտով. օրինակ՝ Ա՛յ մարդ, այսօր շատ քնեցար:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

26.

Բառերն իրենց նշանակութեամբ բաժանուում են հետեւալ գլխաւոր տեսակներին, որոնք կոչուում են մասնբանի՝ բայ, գոյական, ածական, մակբայ, կապ, շաղկապ, ձայնարկութիւն:

1. Բայը ցոյց է տալիս, թէ մի առարկայի (բայի դէմքին) վերագրուում է մի յատկանիշ (բայիմաստ):

2. Գոյականը ցոյց է տալիս առարկայ և լինում է՝ անուն եւ դերանուն:

3. Ածականը ցոյց է տալիս առարկայի յատկանիշ:

4. Մակբայը ցոյց է տալիս յատկանիշի յատկանիշ կամ պարագայ:

5. Կապն և 6. Շաղկապը ցոյց են տալիս յարաբերութիւն:

7. Ձայնարկութիւնը ցոյց է տալիս զգացմունք:

ա) Բայը մենակ խօսք է կազմում և խօսքի էական մասն է:

բ) Գոյականը, ածականն և մակբայը դառնում են միայն լրացում (լրացական բառեր):

գ) Կապն և շաղկապը ոչ խօսք են կազմում և ոչ լրացում դառնում, այլ կապում են բառեր կամ խօսքեր միմեանց հետ (կապակցական բառեր):

դ) Ձայնարկութիւնը խօսքից դուրս է մնում:

ԱՍԱՑՈՒԱԾ

Եթէ խօսքն առանձին առած՝ մի ամբողջացած, լրացած միտք է յայտնում, կոչւում է ասացուած: Օրինակ՝ Մի ծաղկով զարուն չի զալ մի խօսք է և մի ասացուած: Ասացուած կարող է լինել կամ մի խօսքը, կամ երկու և աւելի խօսքերի բաղադրութիւնը, երբ միասին մի ամբողջացած միտք են յայտնում: Օրինակ՝ Մինչեւ Շուշանը զարդարուի, ժամը կարծակուի,—երկու խօսք է, բայց մի ասացուած: Մենք խօսում ենք ասացուածներով, այսինքն ամբողջացած, լրացած մտքեր ենք յայտնում:

Ասացուածը պարզ է, երբ մի խօսքից է կազմուած: Ասացուածը բարդ կամ քաղաղրեալ է, երբ երկու և աւելի խօսքերից է կազմուած:

Կետադուքիւն:—Ամեն ասացուածից յետոյ դրոււմ է վերջակէտ, իսկ ասացուածների մաս կազմող խօսքերն իրարուց բաժանւում են սովորաբար ստորակէտով:

Վերլուծութիւն:—Վերլուծել մի ասացուած՝ նշանակում է որոշել ասացուածի մասերը, այսինքն թէ ասացուածի մէջ քանի խօսք կայ: Խօսքն իմացւում է բայից. քանի բայ կայ ասացուածի մէջ, այնքան էլ խօսք կայ: Ասացուածի մասերը որոշելու համար ուրեմն պէտք է որոշել բայերը: Օրինակ՝

Ա. Ամեն ամպելիս ծին չի զալ: Մի պարզ ասացուած, կազմուած մի խօսքից. բայ՝ չի զալ:

Բ. Մինչեւ աղն եկաւ, մատաղը մէջտեղից վերացաւ: Մի բարդ ասացուած, կազմուած երկու խօսքից:

1-ին խօսք. Մինչեւ աղն եկաւ. բայ՝ եկաւ:

2-րդ խօսք. Մատաղը մէջտեղից վերացաւ. բայ՝ վերացաւ:

Գ. Ով որ ուսում առնել էր ուզում, պէտք է գնար քաղաք, որ մեր գիտից հեռու չէր: Մի բարդ ասացուած, կազմուած երեք խօսքից:

1-ին խօսք. Ով որ ուսում առնել էր ուզում. բայ՝ ուզում էր:

2-րդ խօսք. Պէտք է գնար քաղաք. բայ՝ պէտք է գնար:

3-րդ խօսք. Որ մեր գիտից հեռու չէր. բայ՝ չէր:

ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՏՈՒԱԾ

ԼՐԱՑԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅ

1. ԳՈՅԱԿԱՆ

28.

Կրկնել §§ 9—13.

Գոյականը ցոյց է տալիս ինքնուրոյն գոյութիւն ունեցող կամ իբրեւ այնպիսին մտածուած առարկայ:

Գոյականները լինում են՝ անուն և դերանուն:

Ա. ԱՆՈՒՆ

29.

Անուն կամ գոյական անուն ասւում են այն բաները, որոնք տրւում են առարկաներին իբրեւ նբանց կոչումը. օրինակ՝ Արտաշէս, Թագաւոր:

Անունները լինում են՝ յատուկ և հասարակ անուն:

Անուան թիւը երկու է՝ եզակի և յոգնակի:

ԱՆՈՒԱՆ ՀՈԼՈՎՈՒՄԸ

30.

Անունները նայելով թէ խօսքի մէջ ինչպիսի պաշտօն ունին, զանազան ձևերով փոփոխւում են: Օրինակ՝

Ես գնացի պարտէզ:

Պարտէզի դուռը բաց էր:

Ես գուրս եկայ պարտէզից:

Ես անցայ պարտէզով:

Պարտէզում շատ ծառեր կային:

Մի անուն հոլովել նշանակում է ասել այն բոլոր ձևերը, որ կարող է ստանալ անունը՝ խօսքի մէջ զանազան յարաբերութիւններ ցոյց տալու համար:

Հոլովները կամ անուան ձևերը հինգ են, որ կոչ-
ւում են՝ ուղղական, տրական, բացառական, գործիական,
ներգոյական:

Բացի այս հինգ հոլովից կան նաև կոչական, հայ-
ցական և սեռական հոլովները, որոնք հայերէնում չու-
նին յատուկ ձև: Կոչականը նման է ուղղականին, սեռա-
կանը՝ տրականին, իսկ հայցականն՝ ուղղականին, առան-
ձին դէպքերում նաև տրականին:

Ուղղական հոլովը անուան ուղիղ, անփոփոխ ձևն
է և չունի առանձին վերջաւորութիւն: Միւս հոլովները
կազմւում են մեծ մասամբ վերջաւորութիւններով, որոն-
ցից առաջ ի, ու ձայնաւորները սովորաբար (երբեմն նաև
է ձայնաւորը, եւ, եւայ, ոյ երկբարբառները) ձայնափո-
խութիւն են կրում:

Բացառական հոլովի վերջաւորութիւնն է ից կամ
ուց, Գործիականինը՝ ուվ, Ներգոյականինը՝ ում. օրի-
նակ՝ ջուր, ջրից, ջրով, ջրում. այգի, այգուց, այգով
կամ այգիով, այգում կամ այգիում:

Տրական հոլովն ունի եօթը տեսակ կազմութիւն,
որով և հայերէնում եօթը հոլովում կայ:

1. Ի ՀՈՂՈՎՈՒՄ

Եզակի

Յոգնակի

Ուղ.	քաղաք	ջուր	քաղաքներ	ջրեր
Տր.	քաղաքի	ջրի	քաղաքների	ջրերի
Բաց.	քաղաքից	ջրից	քաղաքներից	ջրերից
Գործ.	քաղաքով	ջրով	քաղաքներով	ջրերով
Ներգ.	քաղաքում	ջրում	քաղաքներում	ջրերում

Այսպէս հոլովւում են անունների մեծ մասը: Միւս
հոլովումների տակ զնացող անուններն ևս մեծ մասամբ
կարող են այս հոլովման ձևով ևս հոլովուել:

Հոլովել՝ Դաշա, գիւղ, սար, աչք:—Փողոց, ըռպէ,
աշխարհ:—Միս, գիրք, թուղ, սուրբ:—Ամիս, երկիր:—
Յնասուն, կերակուր:

2. ՈՒ ՀՈՂՈՎՈՒՄ

Եզակի

յոգնակի

Ուղ.	ոսկի	ձի	ոսկիներ	ձիեր	կին.
Տր.	ոսկու	ձիու	(ի հոլովման պէս)		
Բաց.	ոսկուց	ձիուց			
Գործ.	ոսկով	ձիով			
Ներգ.	ոսկում	ձիում			

Հոլովել՝ Այգի, եկեղեցի, գինի, գօտի:—Մարդ,
Աստուած (Աստուծու), սէր (սիրու):

3. ԱՆ ՀՈՂՈՎՈՒՄ

Եզակի

Յոգնակի

Ուղ.	դուռ	սրբութիւն	դռներ, սրբութիւններ
Տր.	դռան	սրբութեան	(ի հոլովման պէս)
Բաց.	դռնից	սրբութիւնից	
Գործ.	դռնով	սրբութիւնով	
Ներգ.	դռում	սրբութիւնում	

Հոլովել 1. Դուռ (բառի պէս) բուռ, նուռ, կուռ,
ծուկ, մուկ, գառ, եգ, թուռ, լեռ:

2. Ուսում (ուսման, ուսումից, ուսումով), հարցում,
ցնցում, բորբոքում, Համբարձում:

3. (Սրբութիւն բառի պէս) լաւութիւն, մեծութիւն, ծուլութիւն, — արիւն, անկիւն, սիւն: — Այս բառերի գործիականը լինում է նաև՝ սրբութեամբ, լաւութեամբ, մեծութեամբ և այլն:

4. Շուն, տուն (շան, տան): 5. Գարուն (գարնան), աշուն:

5. Աղջիկ (աղջկան կամ աղջկայ), կնիկ:

4. ՈՒՆ ՀՈՂՈՎՈՒՄ

Եզակի

Յոգնակի

Ուղ.	օր	օրեր և այլն:
Տր.	օրուան կամ օրուայ	(ի հոլովման պէս)
Բաց.	օրուանից կամ օրից	
Գործ.	օրով	
Ներգ.	օրում	

Հոլովել՝ ժամ, ժամանակ, շաբաթ, ամիս, տարի, առաւօտ, երեկ, վաղը, ամառ, ձմեռ և այլն, — ժամանակի անունների մեծ մասը:

5. ՈՋ ՀՈՂՈՎՈՒՄ

Եզակի

Յոգնակի

Ուղ.	տէր	տէրեր և այլն:
Տր.	տիրոջ	(ի հոլովման պէս)
Բաց.	տիրոջից	
Գործ.	տիրոջով	
Ներգ.	—	

Հոլովել՝ Տանուտէր, հողատէր, դրամատէր, — կին (կնոջ), — յոգնակին լինում է՝ կանայք, կանանց, կանանցից, կանանցով, կանանցում, — տիկին, քոյր (քրոջ), մօրաքոյր, հօրաքոյր, — սկեսուր, աներ, տալ, ընկեր:

6. Օր ՀՈՂՈՎՈՒՄ

Եզակի

Յոգնակի

Ուղ.	հայր	հայրեր և այլն:
Տր.	հօր	(ի հոլովման պէս)
Բաց.	հօրից	
Գործ.	հօրով	
Ներգ.	—	

Հոլովել՝ Կնքահայր, վանահայր, — մայր, տիրամայր, սանամայր (սանամէր), — եղբայր, հօրեղբայր:

7. Յ ՀՈՂՈՎՈՒՄ

Յոգնակի

Ուղ.	խաչոյենք	քեռոնք
Տր.	խաչոյենց	քեռոնց
Բաց.	խաչոյենցից	քեռոնցից
Գործ.	խաչոյենցով	քեռոնցով
Ներգ.	—	—

Հոլովել միայն յոգնակի՝

1. Տիգրանէնք, տէրտէրէնք, վարժապետէնք.
2. Խնամոնք, պապոնք, — իմոնք, մերոնք, ձերոնք.
3. Հէրանք (հայր, հէրբառից), աներանք, Վարդանանք.
4. Ոմն բառի յոգնակին՝ ոմանք, ոմանց և այլն:
5. Մարդ բառի յոգնակին՝ մարդիկ, մարդկանց և այլն:
6. Կին բառի յոգնակին՝ կանայք, կանանց և այլն:

ՈՒՐԻՇ ՀՈՒՈՎԱԿԱՆ ՁԵԻՆԵՐ

Բացի եօթը հոլովման ձևերից կան և հետևեալ վերջաւորութիւնները, որոնք որոշ դէպքերում և որոշ բառերի համար են միայն գործածւում և մեծ մասամբ հնացած են.

1. Եղակի սեռական-տրականի համար՝ ալ, ոյ (անձայն յ-ով), եան վերջաւորութիւնները. օրինակ Աստուածածին, Աստուածածնայ. Սեան, Սեանայ. սէր, սիրոյ. լոյս, լուսոյ:—Ծնունդ, Ծննդեան. Հոգեգալուստ, Հոգեգալստեան. Ժողովուրդ, Ժողովրդեան:—Կայսր՝ խաթր, դուստր բառերն ունին նաև կայսեր, խաթեր, դստեր ձևը:

2. Եղակի բացառականի համար՝ է, օրինակ դուն է դուռ, ծայր է ծայր, գլխ է գլուխ, երկր է երկիր և այլն:

3. Եղակի գործիականի համար՝ ամբ, օրինակ՝ մասամբ, անձամբ, մեծութեամբ:

4. Յոգնակի ուղղականի համար՝ ք, (ունք, ինք). օրինակ՝ ալգիք, որդիք, քաղաքացիք, տղայք, ծաղկունք, գիւցաղունք, անձինք:

5. Յոգնակի սեռական-տրականի համար՝ աց, ից, ոց, անց. օրինակ՝ ոռոսաց, տաճկաց, օրիորդաց, — պարսից, — հայոց, տղայոց, երեխայոց, քաղաքացոց, — անձանց, մանկանց, գիւցազանց:

ԿՈՉԱԿԱՆ ԵՒ ՍԵՌԱԿԱՆ ՀՈՒՈՎՆԵՐ

Կոչական ասւում է ուղղականի հոլովական ձևը, երբ գործ է ածւում իբրև կոչական անուն. օրինակ՝ Լսիւ, որդեանկ, հօրդ խրատին խօսքի մէջ որդեակ բառը կոչական է:

Սեռական ասւում է տրականի հոլովական ձևը, երբ

լինում է խնդիր մի գոյական անուան, այսինքն՝ դրուելով մի անուան վրայ՝ լրացնում, որոշում է նրա իմաստը: Օրինակ՝ Ես առայ Տիգրանի զիրքը խօսքի մէջ Տիգրանի սեռական է՝ դրուած լինելով զիրք անուան վրայ:

Գրական լեզուի մէջ սեռականը ն յօդը չի առնում: Վերլուծութիւն:—Որոշել սեռականներն իրենց խնդրառուի հետ միասին: Օրինակ՝ Թագաւորը հրամայեց որսորդներին, որ երեխայի հետքը գտնեն.— Երեխայի հետքը:

ՀԱՅՅԱԿԱՆ ՀՈՒՈՎ

1. ԲԱՅԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Բայի խնդիրները լինում են՝ կրող խնդիր, ներգործող խնդիր, բնութեան խնդիր, պարագայական խնդիր:

1. Կրող խնդիրը կամ կրող առարկան*) ցոյց է տալիս մի առարկայ, որ իր վրայ կրում է ենթակայի գործողութիւնը, այսինքն՝

ա) Ներգործւում, ազդւում է, փոփոխութիւն է կրում գործողութիւնից: Օրինակ՝ Երեխան պատռեց զիրքը:

բ) Իբրև արդիւնք առաջ է գալիս գործողութիւնից: Օրինակ՝ Նա փոս փորեց:

2. Ներգործող խնդիրը կամ ներգործող առարկան**) ցոյց է տալիս մի առարկայ, որի գործողութիւնը ենթական կրում է իր վրայ: Օրինակ՝ Աբէլը սպանուեց Կայէնից:

3. Բնութեան խնդիրը ցոյց է տալիս մի առարկայ,

*) Կոչւում է նաև ներգործական սեռի (հայցական) խնդիր կամ ուղիղ խնդիր:

**) Կոչւում է նաև կրաւորական սեռի խնդիր:

որ ոչ կրող է և ոչ ներգործող: Օրինակ՝ ես գիրքը տուի Տիգրանին: Նա նամակ ստացաւ իր հօրից:

4. Պարագայական խնդիր առում են այն գոյական խնդիրները, որոնք չեն մտածւում իբրեւ քան, ինչ կամ առարկայական խնդիր, այլ ինչպէս տեղի, ժամանակի և այլ պարագայ: Օրինակ՝ Նա սիրում է դպրոցը—խօսքի մէջ դպրոցը առարկայական խնդիր է (ի՞նչ, ի՞նչ բան). իսկ Նա գնաց դպրոցը—խօսքի մէջ դպրոցը պարագայական խնդիր է (որտեղ, ո՞ւր.—տեղի պարագայ):

Կրող խնդիրը դրւում է՝ 1. Ուղղականի ձևով, երբ առարկան իբրեւ իր, քան (ի՞նչ) է մտածւում. 2. Տրականի ձևով, երբ առարկան իբրեւ անօ (ո՞ւմ) է մտածւում: Օրինակ՝ Նա մի մարդ՝ (ի՞նչ) տեսաւ: Ամեն մարդ ունի իր սիրելի ընկերը (ի՞ր ի՞նչը: Նա ծրագր (ի՞նչը) վառեց:—Ես տեսայ ընկերիս (ո՞ւմ): Նա վիրաւորեց մի անմեղ մարդու (ո՞ւմ):

34.

ՀԱՅՑԱԿԱՆ ՀՈՒՈՎ.

Հայցական հոլով առում են՝

1. Տրականի հոլովական ձևը, երբ լինում է կրող խնդիր. օրինակ՝ ես տեսայ Տիգրանին:

2. Ուղղականի հոլովական ձևը, երբ լինում է՝

ա) Կրող խնդիր. օրինակ՝ Նա գիրքը (ի՞նչը) կարդաց:

բ) Որեւէ պարագայական խնդիր. օրինակ՝ Մենք մտանք քաղաք (ո՞ւր): Նա այս գիշեր (ե՞րբ) գնաց:

գ) Նախադրութեամբ խնդիր, օրինակ՝ Մենք գնացինք դէպի Տիգրանը:

դ) Ստորոգելիական վերադիր մի անցողական բայի հետ, օրինակ՝ ես քեզ իմ աշակերտն էի կարծում:

3. ԲԱՅԵՐԻ ՍԵՌԸ

35.

Կրող խնդրի նկատմամբ բայերը բաժանւում են երկու տեսակի կամ սեռի՝ անցողական և անանցողական:

Անցողական առում են այն բայերը, որոնք ունին կամ կարող են ունենալ կրող խնդիր, որի վրայ անցնում է բայի գործողութիւնը, ինչպէս՝ ուտել, ասել, գրել, ջարդել, մօտեցնել, նստեցնել:

Անանցողական առում են այն բայերը, որոնք չեն կարող ունենալ կրող խնդիր, ինչպէս՝ մօտենալ, նստել, ջարդուել, գրուել, ասուել:

Անցողական բայերը լինում են՝

1. Ներգործական ըայեր, որոնց ենթական ինքը կատարում է բայի ցոյց տուած գործողութիւնը. օրինակ՝ Տիգրանը նամակ գրեց:

2. Պատճառական ըայեր, որոնց ենթական ինքը չէ կատարում գործողութիւնը, այլ պատճառ է լինում մի ուրիշին կատարելու. օրինակ՝ Վարժապետն աշակերտին ուրիշ տեղ նստեցրեց (այսինքն՝ վարժապետը պատճառ եղաւ, արեց, որ աշակերտն ուրիշ տեղ նստի):

Անանցողական բայերն ևս լինում են՝

1. Կրաւորական ըայեր, որոնց ենթական իր վրայ կրում է մի ուրիշ առարկայի գործողութիւն. օրինակ՝ Տիգրանը յաղթուեց Արտաշէսից:

2. Չեղոր ըայեր, որոնց ենթական չի կրում ուրիշից, այլ ինքը լինում է մի դրութեան մէջ, կամ կատարում է մի անանցողական գործողութիւն. օրինակ՝ Երեխան քնեց: Տիգրանը զնաց:

Անցողական բայերն ունին իրենց համապատասխան իմաստով անանցողական բայեր կամ կրաւորական կամ չեղոր ձևով. օրինակ՝ գրել, կարդալ, մօտեցնել, վերցնել

անանցողական ձևով լինում են՝ գրուել, կարգացուել, մօտեցուել կամ մօտենալ, վերացուել կամ վերանալ:

Անցողական բայերով ասած խօսքը կարելի է շուռ տալ և անանցողական բայերով ասել. այդ ժամանակ անցողական բայերի հայցական կրող խնդիրը (ներգործական սեռի խնդիր) դառնում է անանցողական բայերի ուղղական ենթակայ: Օրինակ՝ Նրան նամակ (հ. կր. խնդիր) գրեցին: Նրան նամակ (ուղղ. ենթակայ) գրուեց: Տիգրանին (հայց. կր. խնդ.) պատժեցին: Տիգրանը (ուղղ. ենթ.) պատժուեց:

Վերլուծութիւն:—Որոշել հայցական հոլով կրող խնդիր՝ անցողական բայերը դարձնելով անանցողական և հայցական խնդիրն՝ ուղղական ենթակայ: Օրինակներ՝

1. Բարը տեղից շարժեցին,—Քարը տեղից շարժուեց: Դերեզմանը փորեցին,—Դերեզմանը փորուեց: Պարտէզում ծառեր են տնկում,—Պարտէզում ծառեր են տնկուում: Տունը քանդեցին,—Տունը քանդուեց: Ամեն ծառ իր պտղից կը ճանաչեն,—Ամեն ծառ իր պտղից կը ճանաչուի:

2. Կայէնը սպանեց Աբէլին,—Աբէլը սպանուեց: Պօղոսը ծեծեց Պետրոսին,—Պետրոսը ծեծուեց: Դու ինձ ֆրասեցիր,—Ես ֆրասուեցի: Նա գտաւ իր որդուն,—Իր որդին գտնուեց: Նրան իր յանցանքի համար են պատժում,—Նա իր յանցանքի համար է պատժուում: Խեղճ մարդուն զուր տեղը տանջեցին,—Խեղճ մարդը զուր տեղը տանջուեց:

3. Ժերունուն հացի նստեցրին,—Ծերունին հացի նստեց: Երեխային կրթում, մեծացնում են,—Երեխան կրթւում, մեծանում է: Դու ինձ վախեցրիր,—Ես վախեցայ: Թռչուններին տեղից թռցրին,—Թռչունները տեղից թռան: Նրան տուն վերադարձրին,—Նա տուն վերադարձաւ:

Վերլուծութիւն:—Որոշել հայցական հոլով կրող խնդիր և բնութեան խնդիր՝ նկատի ունենալով, որ անանցողական սեռով ասելիս բնութեան խնդիրն անփոփոխ նոյն է մնում: Օրինակ՝

1. Ես գիրքը (հ. կր. խ.) տուի Տիգրանին (տր. բն. խ.): գիրքը (ուղղ. ենթ.) տրուեցաւ Տիգրանին (տր. բն. խ.):

2. Տիգրանին (հ. կր. խ.) հեռացրին իր քարեկամներից (բաց. բն. խ.): Տիգրանը (ուղղ. հ.) հեռացաւ իր քարեկամներից (բ. բն. խ.):

Վերլուծութիւն:—Որոշել հայցական կրող խնդիր և ներգործող խնդիր՝ կրաւորական բայերը դարձնելով ներգործական, ներգործող խնդիրն՝ ուղղական ենթակայ, իսկ ենթական՝ հայցական կրող խնդիր: Օրինակ՝

1. Թշնամին (ենթ.) յաղթուեց (կր. բայ) մեզնից (ներգ. խ.),—Մենք (ենթ.) յաղթեցինք (ներգ. բայ) թշնամուն (հայց. կր. խ.): Աբէլը սպանուեց Կայէնից,—Կայէնը սպանեց Աբէլին:

2. Դետինը ծածկուեց ձիւնով,—Չիւնը ծածկեց գետինը: Նա իր զաւակներով է մխիթարւում,—Նրան իր զաւակներն են մխիթարում:

3. Զաւարն առնուեցաւ թշնամիների ծնով:—Թշնամիներն առան քաղաքը:

Վերլուծութիւն:—Որոշել հայցական հոլով որոշելով ուղղականի ձևով դրուած պարագայական խնդիրները: Օրինակ՝

1. Ես գնացի տուն (հւր,—տեղի պ. հայց. հ.):

2. Նա եկաւ այս առաւօտ (Երբ,—ժ. պ. հայց. հ.):

3. Այս պատը մի կանգուն (ճիշտփ,—չափ ու քանակի պ.) բարձրացրին:

Բ. ԴԵՐԱՆՈՒՆ

36.

Դերանուն կամ գոյական դերանունն ասւում են այն բառերը, որոնք դրւում են անունների տեղ մի անգամ արդէն ասած, կամ յայտնի, ծանօթ անունները չը կրկնելու համար:

Դերանունները հաստատուն նշանակութիւն չունին. այլ նայելով թէ ինչ անուն տեղ են դրւում, նրա նշանակութիւնն էլ ստանում են: Օրինակ՝ Տիգրանը պարապում է. նա դեռ չի պատրաստել իր դասերը—խօսքի մէջ նա, իր բառերը դերանուն են և դրուել են Տիգրան անուն տեղի Բայց եթէ ասենք՝ Արտաշէսը պարապում է. նա դեռ չի պատրաստել իր դասերը,—նա, իր դերանուններն այժմ դրւում են Արտաշէս անուն տեղ:

Դերանունները լինում են՝ անձնական, ցուցական, փոխադարձ և յարաբերական:

Անձնական դերանուններն են՝ 1-ին դեմքի ես, ինքս. 2-րդ դեմքի՝ դու, ինքդ. 3-րդ դեմքի՝ ինքը (ինքն):

Երրորդ դեմքի առարկայի անունն տեղ դրւում են նոյնպէս և

Ցուցական դերանունները՝ սա, դա, նա. այս, այդ, այն, որոնք գործ են ածւում, երբ խօսողն առարկան ցոյց է տալիս և առարկայի անունը տալու տեղ ասում է՝ սա, դա, նա և այլն: Երբ առարկան առաջին դեմքին մօտ է, կամ մօտ է մտածւում, դրւում է սա, այս. երբ երկրորդ դեմքին մօտ է, կամ մօտ է մտածւում, դրւում է դա, այդ. իսկ երբ առարկան առաջին և երկրորդ դեմքերից էլ հեռու է, կամ հեռու է մտածւում, դրւում է նա, այն:

Փոխադարձ դերանուններն են՝ միմեանց, իրար, մէկմէկու, որոնք դրւում են խօսքի մէջ եղած երկու կամ աւելի անունների տեղ և խօսքի իմաստն այնպէս են արտայայտում, որ թէ մէկ և թէ միւս առարկայի համար է հասկացւում: Օրինակ՝ Կաղն ու կոյրն իրար օգնեցին խօսքը հասկացւում է՝ թէ կաղը կոյրին օգնեց և թէ կոյրը կաղին օգնեց:

Յարաբերական կամ շաղկապական դերանուններն են՝ որ, ով, ինչ, ուր, երբ որոնք դրուելով մի խօսքի սկզբում՝ այդ խօսքը կապում են մի ուրիշ խօսքի հետ: Օրինակ՝ Ուսումն առնելու համար պէտք էր գնալ քաղաք, որ (==քաղաքը) մեր գիւղիցը հեռու չէր: Մենք մտանք եկեղեցին, ուր (==եկեղեցում) մեծ բազմութիւն կար:

Ո՞վ, ի՞նչ, ո՞ւր, ե՞րբ հարցական դերանուն են կոչւում և հարցական նշանով են դրւում, երբ գործ են ած-

ւում ոչ թէ մի ծանօթ անուն չկրկնելու համար, այլ խօսողի համար մի անծանօթ անուն հարցնելու համար, որ որոշւում է պատասխանի մէջ: Օրինակ՝ Ո՞վ եկաւ ձեզ մօտ:—Տիգրանը եկաւ մեզ մօտ:

Ուր, երբ մակբայական դերանուն կամ դերանունական մակբայ են, որովհետեւ ցոյց են տալիս տեղի և ժամանակի պարագայ և դրւում են այնպիսի անունների տեղ, որ տեղի և ժամանակի պարագայի նշանակութեամբ են գործածւում:

ԴԵՐԱՆՈՒՆ ԹԻՒԼ

37.

Դերանուն թիւը կախուած է այն անունից, որի տեղ դրւում է: Եղակի անունն տեղ դրւում է եղակի դերանուն, իսկ յոգնակի անունն, ինչպէս և երկու և աւելի անունների տեղ՝ դրւում է յոգնակի դերանուն: Օրինակ՝ Աշակերտը պարապում է. նա դեռ չի պատրաստել իր դասերը:—Աշակերտները պարապում են. նրանք դեռ չեն պատրաստել իրենց դասերը: Տիգրանն ու Վարդանը պարապում են. նրանք դեռ չեն պատրաստել իրենց դասերը: Բայց՝ Աշակերտները, որ (կամ որոնք) պատրաստել էին իրենց դասերը, գնացին դրօսնելու: Տիգրանն ու Վարդանը, որ (կամ որոնք) արդէն պատրաստել էին... Ո՞ւր են այն գրքերը, որ (և ոչ՝ որոնք, որոնց) դու կարդացել ես: Տուր ինձ այն թուղթն ու մատիտը, որ (և ոչ՝ որոնք, որոնց) դու գնեցիր ինձ համար:

ԴԵՐԱՆՈՒՆ ՀՈՂՈՎՈՒՄԸ

38.

Դերանունները հոլովւում են մասամբ անունների պէս, մասամբ առանձին կերպով:

Անունների պէս հոլովւում են՝ միմեանց, միմեան-

ցից, միմեանցով: Իրար կամ իրարու, իրարուց, իրարով,—
մէկմէկու, մէկմէկուց: Ի՞նչ, ինչի՞, ինչից, ինչով, ինչում,
ինչէ՞ր կէն: Ե՞րբ, երբու՞ն, երբումնից: Որ, որի, որից,
որով,—որոնք կամ որ, որոնց, որոնցից, որոնցով:

Ինքս, ինքդ, գրական լեզուի մէջ նաև այս, այդ, այն
չեն հոլովւում: Յոգնակի ունին՝ ինքներս, ինքներդ:

Առանձին կերպով հոլովւում են՝ ես, դու, ինքը, սա,
դա, նա, ով:

Եզակի

Ո. ես	դու	նա	ինքը	ով
Տ. ինձ	քեզ	նրան	իրան	ուժ
Բ. ինձնից	քեզնից	նրանից	իրանից	ուժնից
Գ. ինձնով	քեզնով	նրանով	իրանով	ուժնով
Ն. ինձնում	քեզնում	նրանում	իրանում	ուժնում

Յոգնակի

Ո. մենք	դուք	նրանք	իրանք	ովքեր
Տ. մեզ	ձեզ	նրանց	իրանց	—
Բ. մեզնից	ձեզնից	նրանցից	իրանցից	—
Գ. մեզնով	ձեզնով	նրանցով	իրանցով	—
Ն. մեզնում	ձեզնում	նրանցում	իրանցում	—

Դերանունների հոլովման համար պիտի իմանալ.

1. Ես, դու բացառ. գործ. և ներգ. հոլովների համար
ունին նաև ինձանից, քեզանից, մեզանից, ձեզանից,—ին-
ձանով, քեզանով, մեզանով, ձեզանով,—ինձանում, քեզա-
նում, մեզանում, ձեզանում ձևերը:

2. Ինքն հոլովւում է և և ձայնաւորով՝ իրեն, իրենից
կէն. իրենք, իրենց կէն: Յոգնակին կայ նաև՝ իւրեանք,
իւրեանց, որ հնացած է:

3. Նա ունի նաև նորան, նորանից կէն. նոքա, նոցա,
նոցանցից կէն ձևերը, որ հնացած են:

Նա դերանունան պէս հոլովւում են՝ սա, սրան, սրա-
նից, սրանով, սրանում, սրանք, սրանց կէն. դա, դրան,
դրանից, դրանով կէն:

4. Անձնական և ցուցական դերանուններն ունին նաև
իմ, քո, մեր, ձեր, իր (իւր, իրա), սրա, դրա, նրա առան-
ձին ձևերը, որոնք դրւում են սովորաբար անունների
վրայ իբրև սեռական և ցոյց են տալիս, թէ մի առարկայ
ուժն է, ուժ է պատկանում. օրինակ՝ իմ գիրքը, քո գիրքը,
մեր գիրքը և այլն: Այս դէպքում դրանք կոչւում են նաև
ստացական դերանուն:

ԳՈՅԱԿԱՆԻ ՊԱՇՏՈՆԸ ԽՕՍՔԻ ՄԷՁ

39.

Գոյականը (անուն, դերանուն) խօսքի մէջ լինում է
միշտ լրացում մի ուրիշ բառի:

1. Բայի լրացում՝ ենթակայ, ստորոգեալ և խնդիրներ:

2. Ածականի լրացում՝ կամ ածականի խնդիր, օրինակ՝
Նա գովեստի արժանի աշակերտ է: Գործի ընդունակ մարդ:
Խելքից զուրկ, մտքով կոյր մարդ:

3. Գոյականի լրացում՝ կամ վերադիր: Այսպէս՝

ա) Մի գոյական ուղղական, սեռական, բացառական
կամ գործիական հոլովներով, որ ինչպէս մի ածական դր-
ւում է անունան վրայ առաջից. օրինակ՝ Տառնիս ձուկը
Վանայ լճում է լինում:—Նա երկու ըստակ ջուր խմեց:
—Նա հագել էր կարմիր մահուդից չուխայ:—Կաթնով ոչ-
խարը հօտից չի դուրս գալ: Վարդան գործարն էր հայոց
գործերի սպարապետն Ասրայրի ճակատամարտում:

բ) Մի գոյական, որ դրւում է մի անուն կամ դե-
րանունան վրայ ետեից՝ այն հոլովով, որով դրուած է ո-

ըռշելի անունը կամ դերանունը: Այս վերադիրն ասուում է բացայայտիչ. օրինակ՝ Անուց, Բագրատունեաց մայրաքաղաքից, շատ հեռու չէ Երազգաւորս: Խոսքով՝ Տրդատ թագաւորի որդին՝ մի անտառ տնկել տուաւ Մամիկոնեանց նահապետի՝ Վաչէի ձեռքով: Մենք, աշակերտներս, պէտք է ջանանք ամեն օր յառաջադիմել:

Բացայայտիչը, եթէ անուան վրայ է դրուած, կարելի է շուռ տալ և դնել բացայայտեալից առաջ ինչպէս մի ածական: Այսպէս՝ վերեւ օրինակները լինում են՝ Բագրատունեաց մայրաքաղաք Անուց շատ հեռու չէ Երազգաւորս: Տրդատ թագաւորի որդի Խոսքով մի անտառ տնկել տուաւ Մամիկոնեանց Վաչէ նահապետի ձեռով:

ԿԵՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.— Բացայայտիչը բացայայտեալից բաժանւում է բուծով, կամ թէ ստորակէտերի կամ բուծերի մէջ է առնւում: Տես վերեւ օրինակները:

40.

2. ԱԾԱԿԱՆ

Ածականը ցոյց է տալիս առարկայի յատկանիշ:

Ածականները խօսքի մէջ լինում են՝

1. Վերադիր մի անուան կամ մականուն, օրինակ՝ կլոր սեղան, սեւ սեղան: Պայծառ արեգակը ծագեց ծիւնապատ լեռների գլխին:

2. Ստորոգեալ, օրինակ՝ սեղանը կլոր է: Սեղանը սեւ է:

Բացի սրանից՝ ածականները դրուելով բայի և ածականի վրայ՝ գործ են ածւում իբրեւ մակբայ (պարագայ):

Ածականները խօսքի մէջ միշտ անփոփոխ են մնում: Մականունները սակայն, երբ գոյական անունը դեղչւում է, կարող են գոյականաբար գործածուել և յօդ առնելով հոլովուել ինչպէս մի գոյական անուն: Օրինակ՝ Թաց փայտն էլ չորի (==չոր փայտի) հետ կայրուի:

Վերլուծութիւն:—1. Որոշել ածականները և նրանց գործածութիւնն իբրեւ մականուն և ստորոգեալ:

2. Որոշել գոյականաբար գործածուած ածականները՝ հետը փակագծի մէջ դնելով այն անունը, որ գործեալ հասկացւում է: Օրինակ՝ Ունէր նա երկու մատղհաս աղջիկ. մ'իմր (==մի աղջիկը) խիստ տգեղ. մ'իւր (==միւս աղջիկը) գեղեցիկ:

ԱԾԱԿԱՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

41.

Ածականները նայելով իրենց իմաստին լինում են՝ որակական, թուական, ցուցական, անորոշ և հարցական:

Որակական ածականները կամ ածական անունները ցոյց են տալիս յատկութիւն կամ ինչպիսի լինելը: Օրինակ՝ ջարի (հայր), մեծ (գիրք), կապոյտ (ներկ):

Թուական ածականները կամ թուական անունները ցոյց են տալիս թիւ ու համարք և լինում են՝

1. Բանական թուականներ, որ ցոյց են տալիս քանի կամ որքան լինելը: Օրինակ՝ մի (գրիչ), երկու (սեղան), երեք (տարի) և այլն. կէս (տարի), քառորդ (դար):

2. Դասական թուականներ, որ ցոյց են տալիս, թէ որոշ շարքի մէջ քանիերորդ կամ որ տեղն է բռնում առարկան: Օրինակ՝ առաջին (տարի), երկրորդ (սեղան), երրորդ (դասարան), չորրորդ (աշակերտ) և այլն:

Ցուցական ածականները կամ ածական դերանունները՝ այս, այդ, այն, սոյն, դոյն, նոյն, միեւնոյն դրուելով մի անուան վրայ որոշում են անունը՝ վրան աւելացնելով մատով ցոյց տալու կամ մտքով ակնարկելու գաղափար: Օրինակ՝ երբ ասում ենք՝ այս սեղանը, այդ սեղանը՝ ձեռով ցոյց ենք տալի մի սեղան:

Ցուցական ածականները՝ այս, այդ, այն, չափաի շփոթել այս, այդ, այն գոյական դերանունների հետ: Վերջիններս միշտ մենակ են բանում դրուելով մի անուան (երբեմն և խօսքի) տեղ, որից և

ստանում են իրենց իմաստը. իսկ ածականները մենակ չեն բանում, այլ միշտ մի անուան վրայ են դրւում:

Ցուցական ածականների մէջ դրւում են նաև հետեւեալները՝ այսպէս, այդպէս, այնպէս, սոյնպէս, դոյնպէս, նոյնպէս, այսպիսի, այդպիսի, այնպիսի, նոյնպիսի. այսքան, այդքան, այնքան, նոյնքան. այսչափ, այդչափ, այնչափ, նոյնչափ:

Անորոշ ածականներն են՝ շատ, բաւական(ին), քիչ, սակաւ, աւելի, պակաս, նուազ, մի քանի, ամեն, ամենայն, քոյր, իւրաքանչիւր, ամեն մի, այլ, ուրիշ, միւս, մէկէլ, այս ինչ, այն ինչ, ինչինչ, ինչ որ, որեւէ:

Հարցական ածականներն իմաստով անորոշ ածական են, միայն գործ են ածւում խօսքի մէջ մի ածականի հարցման համար: Պատասխանը լինում է մի ածական: Հարցական ածականներն են՝ ինչ, ո՞ր, քանի, ո՞րքան, ինչքան, ո՞րչափ, ի՞նչչափ, ո՞րպէս, ի՞նչպէս, ո՞րպիսի, ի՞նչպիսի, քանի՞քորոր:

Ածականների մէջ մտնում են նաև ըս, ըդ, ըն, (ս, դ, ն, ը) յօդերը:

42.

3. ՄԱԿԲԱՅ

Մակբայը ցոյց է տալիս յատկանիշի յատկանիշ կամ պարագայ:

Ցատկանիշ ցոյց տուող բառերն են բայն իր բայիմաստով և ածականը. ուստի մակբայները խօսքի մէջ դրւում են բայի և ածականի վրայ իբրև պարագայական լրացում. օրինակ՝ Սենեակը ընդորովին մ'ընեց: Սենեակը ընդորովին մ'ուլծն է: Առաջին խօսքի մէջ ընդորովին բառը ցոյց է տալիս մ'ընեց բայի պարագան (մակբայ բուն իմաստով). իսկ երկրորդ խօսքի մէջ ընդորովին ցոյց է տալիս մ'ուլծ ածականի պարագան (մակածական մակբայ):

Մակբայը կարող է դրուել և իբրև մակբայ գործածուած ածականների վրայ. օրինակ՝ Նա ընդորովին մ'ուլծն է խօսում՝ խօսքի մէջ ընդորովին մակբայը դրուած է մ'ուլծ ածականի վրայ, որ մակբայօրէն է գործածուած:

Մակբայները խօսքի մէջ միշտ անփոփոխ են մնում: Բուն մակբայները հայերէնում սակաւաթիւ են. ածականները և որոշ թուով գոյականներ գործածուելով իբրև պարագայ՝ առնւում են իբրև մակբայ:

ՄԱԿԲԱՅՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

43.

Մակբայները նայելով թէ ինչ պարագայ են ցոյց տալիս՝ լինում են.

1. Տեղական՝ ուր, —աստ, անդ, ուրեք, ամենուրեք:

Տեղի անունները, երբ անփոփոխ և առանց յօդի դրւում են բայերի վրայ, առնւում են սովորաբար իբրև մակբայ. օրինակ՝ Նա վեր բարձրացայ: Նա ներս մտաւ: Այսպէս և առաջ, յետ, մէջ, դուրս, վերև, ներքև և այլն:

2. Ժամանակական՝ երբ, —երբեմն, երբեք, այսուհետև, այնուհետև, նախ, ապա, դեռ, արդէն:

Ժամանակի անունները՝ անփոփոխ և առանց յօդի դրուելով բայի վրայ՝ առնւում են իբրև մակբայ. օրինակ՝ Նա հիմա կը գայ: Նա էգուց կը գայ: Այսպէս և այսօր, վաղը, երէկ և այլն:

3. Որակական՝ ինչպէս, որքան, —մեծապէս, ազատօրէն, քաջաբար: Այսպէս բոլոր պէս, քար, օրէն բառերով բարդուածները, որոնք գործ են ածւում երբեմն և իբրև ածական:

Որակական ածականները դրուելով բայի վրայ՝ առնւում են իբրև մակբայ. օրինակ՝ Նա լաւ խօսեց:

4. Քանական՝ քանիցս, —երկիցս, երիցս, բազմիցս:

Քանակական ածականները դրուելով բայի վրայ՝ առնու-
լում են իբրև մակբայ. օրինակ՝ տասը չափիր, մին կտրիր:

5. Աստիճանական մակբայներ, որոնք դրուելով
որակական ածականների և մակբայների վրայ, ցոյց են
տալիս յատկութեան աւելի կամ պակաս, շատ կամ քիչ
լինելը: Աստիճանական մակբայները մակբայօրէն գործա-
ծուած ածականներ են:

ա) Սաստկական նշանակութիւն ունին՝ սաստիկ,
խիստ, շատ, բաւականին, չափազանց և այլն. օրինակ՝ Այս
վարդը խիստ հոտաւէտ է:

բ) Բաղդատական նշանակութիւն ունին՝ աւելի, պա-
կաս, նուազ, նոյնչափ, նոյնքան ևլն. օրինակ՝ Վարդը
մանուշակից աւելի հոտաւէտ է: Մանուշակը պակաս հոտա-
ւէտ է, քան վարդը: Արծաթը նոյնչափ օգտաւէտ է, որ-
չափ ոսկին:

6. Եղանակական մակբայներ, որոնք ցոյց են տալիս
խօսողի վերաբերմունքը խօսքի բովանդակութեան նկատ-
մամբ: Լինում են՝

ա) Հաստատական՝ այո, անշուշտ, հարկաւ, իհարկէ:

բ) Բացասական՝ ոչ, մի, չէ:

գ) Երկբայական՝ թերևս, գուցէ, միթէ, արդեօք:

Կեցադրութիւն:—1. Եղանակական մակբայները յա-
ճախ ստորակէտերի մէջ են առնւում և կոչւում են մի-
ջանկեալ բառեր. օրինակ՝ Ռուբէնի սիրտը, այո, ցաւում
էր նրա համար: Դու, ի հարկէ, այդ ժամանակ դեռ չէիր
ճանաչում նրանց:

2. Այո, ոչ մակբայները, երբ պատասխանական խօս-
քի սկզբում են դրւում, ետեից առնում են ստորակէտ.
օրինակ՝ Դու այսօր պարապել ես:—Այո, պարապել եմ:

Վերլուծութիւն:—Որոշել ածականներն և նրանց գործածու-
թիւնն՝ 1. իբրև մականուն. 2. իբրև բայի պարագայ կամ մակ-

բայ բուն իմաստով, և 3. իբրև ածականի պարագայ կամ մակա-
ծական. օրինակ՝ Շատ հին ժամանակ մի թագաւոր կար: Շատ
մակածական հին ածականի, շատ հին:—Հին մականուն ժամա-
նակ անուան, հին ժամանակ:—Մի մականուն թագաւոր ա-
նուն, մի թագաւոր:—Պառաւ ձերին սաստիկ նախատեց:—
Սաստիկ մակբայ բուն իմաստով նախատեց բայի, սաստիկ
նախատեց:

ՅԱՏԿՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐ

44.

Աստիճանական մակբայները դրուելով որակական
ածականների վրայ՝ ցոյց են տալիս յատկութեան աստի-
ճանները:

ա) Սաստկական աստիճան, երբ յատկութեան աս-
տիճանը բարձրացւում կամ իջեցւում է առանց բաղդա-
տութեան. օրինակ՝ Նա խիստ լաւ մարդ է:

բ) Բաղդատական աստիճան, երբ մի առարկայ իբ-
ր յատկութեան կողմից համեմատւում է ուրիշ նոյն յատ-
կութիւնն ունեցող մի կամ մի քանի առարկաների հետ,
օրինակ՝ Վարդը մանուշակից աւելի հոտաւէտ է: Մանուշա-
կը պակաս հոտաւէտ է, քան վարդը:

գ) Դերադրական աստիճան, երբ բաղդատութիւնը լի-
նում է բոլոր նոյն յատկութիւնն ունեցող առարկաների
հետ. օրինակ՝ Վարդն աւելի զեղեցիկ է, քան ընդ որ ծա-
ղիկները. կամ՝ Վարդն ամենից զեղեցիկ (կամ՝ ամենա-
զեղեցիկ) ծաղիկն է:

Ածականը դրական աստիճանի է կոչւում, երբ
առանց բաղդատութեան կամ սաստկականութեան, պար-
զապէս առարկայի յատկութիւնն է ցոյց տալիս. օրինակ՝
վարդը զեղեցիկ է:

Նոյն աստիճաններն ունին նաև մակբայօրէն գործա-
ծուած ածականները և առաջ, յետոյ, յետ, վեր բառերը:

4. ԲԱՅ

Կրկնել § 14.

Բայ կոչւում են այն բառերը, որոնք մենակ, առանց ուրիշ բառի, խօսք են կազմում:

Ամեն բայ ունի՝ բայիմաստ, դէմք, թիւ, ժամանակ և եղանակ:

Բայիմաստը ցոյց է տալիս եղելութիւն, այսինքն անել, լինել, մի բան անել, մի բան լինել:

Դէմքը երեք է՝ 1-ին, 2-րդ և 3-րդ դէմք:

Թիւը երկու է՝ եզակի և յոգնակի:

ԲԱՅԻ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐԸ

Ամեն բայ ցոյց է տալիս և ժամանակ, այսինքն թէ երբ է կատարւում եղելութիւնը: Ժամանակը երեք է.

1. Ներկայ, որ ցոյց է տալիս խօսելու վայրկեանին կատարուող եղելութիւն, օրինակ՝ զնում եմ:

2. Անցեալ, որ ցոյց է տալիս խօսելու վայրկեանից առաջ կատարուած եղելութիւն, օրինակ՝ զնացել եմ:

3. Ապառնի, որ ցոյց է տալիս խօսելու վայրկեանից յետոյ կատարուելիք գործողութիւն, օրինակ՝ զնալու եմ:

ԲԱՅԻ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ

Բայի եղանակները հինգ են՝ սահմանական, ենթադրական, հարկադրական, ըղձական և հրամայական:

1. Սահմանական եղանակը ցոյց է տալիս իրական եղելութիւն:

2. Ենթադրական եղանակը ցոյց է տալիս մի հնարաւոր եղելութիւն, որ խօսողը մտածում, ենթադրում է, թէ լինում է, եղել է, կամ կը լինի:

3. Հարկադրական եղանակը ցոյց է տալիս մի եղելութիւն, որ խօսողը մտածում է, բայց ոչ իբրեւ լոկ ենթադրութիւն, այլ իբրեւ անհրաժեշտութիւն, անհրաժեշտ հարկ ու պէտք, պարտք: Օրինակ՝ Նա այժմ տանն է: Նա այժմ գնում է—խօսքերի մէջ՝ է, զնում է բայերը սահմանական եղանակի են. նրանց ցոյց տուած եղելութիւններն իրական են, իսկապէս տեղի ունին. իսկ եթէ նոյն խօսքերը շուռ տանք և ասենք՝ Նա այժմ տանը կը լինի. Նա այժմ գնալիս կը լինի,—կը լինի, զնալիս կը լինի բայերը ենթադրական եղանակի են. մենք այդպէս կարծում, ենթադրում ենք միայն: Իսկ երբ ասում ենք՝ Նա այժմ տանը պիտի լինի. Նա այժմ զնալիս պիտի լինի, այդ նշանակում է, որ նա ստիպուած է, պարտաւոր է, կամ մենք անհրաժեշտօրէն այդպէս ենք դատում, որ տանը լինի, գնալիս լինի:

4. Ըղձական եղանակը ցոյց է տալիս մի եղելութիւն, որ ցանկացւում է. օրինակ՝ զնամ, տեսնեմ նրան: Աստուած հոգին լուսաւորէ:

Ըղձական եղանակը կոչւում է նաև ստորագասական եղանակ:

5. Հրամայական եղանակը ցոյց է տալիս մի եղելութիւն, որ խօսողը իր խօսակցին հրամայում է. ունի միայն եզակի և յոգնակի 2-րդ դէմք. Օրինակ՝ կարդա, գրիր,—կարդացէք, գրեցէք:

ԲԱՅԻ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄԸ

Մի բայ խոնարհել նշանակում է ասել այն բոլոր ձևերը կամ փոփոխութիւնները, որ ստանում է բայը՝ դէմք, թիւ, ժամանակ և եղանակ ցոյց տալու համար:

Բայի ձևերը կամ ժամանակները նայելով իրենց

կազմութեան՝ չորս խմբի են բաժանուում՝ 1. Գլխաւոր բաղադրեալ ժամանակներ, 2. Ըղձական, ենթադրական և հարկադրական եղանակներ, 3. Անցեալ կատարեալ և հրամայական, 4. Երկրորդական բաղադրեալ ժամանակներ: Կան և անկանոն խոնարհուող բայեր:

49. 1. ԳԼԽԱՒՈՐ ԲԱՂԱԴՐԵԱԼ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐ

Գլխաւոր բաղադրեալ ժամանակները կազմուում են մի դերբայից և եւ բայից, որ ասուում է օժանդակ բայ:

Դերբայ ասուում են բայի աշխարհի ձևերը, որոնք ցոյց են տալիս բայիմաստ (անել, լինել) առանց դէմքի, ուստի կոչուում են նաև ըայի անդէմ՝ ձեւեր: Դրանք լրացական բառեր՝ գոյական, ածական կամ մակբայ են:

Բուն բայերն են բայի դիմաւոր ձևերը:

Դերբայները հինգ են՝ անորոշ, անկատար, ապառնի, անցեալ և ենթակայական:

50. ԱՆՈՐՈՇ ԴԵՐԲԱՅ

Անորոշ դերբայը ցոյց է տալիս լոկ բայիմաստ (եղելութիւն) առանց դէմք, թիւ, եղանակ և ժամանակ որոշելու:

Վերջանում է միշտ լ բաղաձայնով, որից առաջ ընկնում է ա, ե, ի ձայնաւորներից մէկը, որոնք կոչուում են լծորդ: Օրինակ՝ խաղալ, գրել, ծագելի: Իլ վերջի տեղ սովորաբար գործ է ածուում ել՝ աշխատիլ, խօսիլ, մեռնիլ, յաջողիլ=աշխատել, խօսել, մեռնել, յաջողել:

Ալ, ել, իլ վերջերը գրուում են կամ անմիջապէս բայի հիմքի վրայ, ինչպէս՝ խաղալ, բերել, յաջողիլ. կամ

հիմքի և լծորդի մէջ մտնում են ածանցներ, ինչպէս՝ գոհանալ, մօտենալ, տեսնել, վախշիլ:

Բայի հիմքը լինում է կամ մի արմատ, կամ մի բառ՝ լինի պարզ, բարդ թէ ածանցական: Օրինակ՝ կարդալ, խաղալ, կառավարել, թագաւորել բայերի հիմքերն են՝ կարդ (բայարմատ), խաղ (պարզ բառ), կառավար (բարդ բառ), թագաւոր (ածանցական բառ):

Անորոշ դերբայը ըայանուն է և հոլովուում է (գնալ, գնալու, գնալուց, գնալով, գնալում). ուստի և բայերի մասին խօսելիս սովորաբար առնուում է անորոշ դերբայը: Միւս դերբայները կամ ըայածական են, կամ բայական մակբայ:

ԱՆԿԱՏԱՐ ԴԵՐԲԱՅ

51.

Անկատար դերբայը բայիմաստի հետ ցոյց է տալիս և եղելութեան մէջ լինելը կամ մի կատարուող եղելութիւն, որ դեռ չի վերջացել, տևում է յարաձիգ: Վերջաւորութիւնն է ում և իս (սովորաբար ասուում է լիս): Օրինակ՝ խաղալ, գրել, խօսել լինում են՝ խաղում, գրում, խօսում, — խաղալիս, գրելիս, խօսելիս:

Ում վերջաւորութեամբ անկատար դերբայը դրուելով եւմ բայի սահմանական ներկայ և անցեալ ժամանակների հետ՝ կազմում է բայերի Սահմանական 1, անկատար կամ բուն ներկայ և 2, անկատար անցեալ ժամանակները: Առաջինը ցոյց է տալիս ներկայում (խօսելու վայրկեանին) կատարուող տևական եղելութիւն, իսկ երկրորդը՝ անցեալում կատարուող տևական եղելութիւն: Օրինակ՝

Սահմանական

Ներկայ

Անկատար անցեալ

գնում եմ
գնում ես
գնում է
գնում ենք
գնում էք
գնում են

գնում էի
գնում էիր
գնում էր
գնում էինք
գնում էիք
գնում էին

Այսպէս խոնարհուում են բոլոր բայերը, բացի գալ, տալ, լալ, որոնց համար առնուում է լիս վերջաւորութեամբ անկատ. դերբայը՝ գալիս եմ, գալիս ես ևն. տալիս եմ, տալիս ես և այլն. լալիս եմ, լալիս ես, լալիս է ևն:

52.

ԱՊԱՌՆԻ ԴԵՐԲԱՅ

Ապառնի դերբայը բայիմաստի հետ ցոյց է տալիս և եղելութեան դեռ նոր կատարելի լինելը: Վերջաւորութիւնն է ու և իք (սովորաբար ասուում է լու, իք): Օրինակ՝ գնալ, գրել, խօսիլ լինում են՝ գնալու, գրելու, խօսելու, — գնալիք, գրելիք, խօսելիք:

Լու վերջաւորութեամբ ապառնի դերբայը եմ՝ բայի հետ կազմում է Սահմանական եղանակի՝ 1, ապառնի ներկայ կամ բուն ապառնի և 2, ապառնի անցեալ ժամանակները: Առաջինը ցոյց է տալիս ներկայի (խօսելու վայրկեանի) նկատմամբ ապառնի գործողութիւն, իսկ երկրորդը՝ անցեալի նկատմամբ ապառնի գործողութիւն: Օրինակ՝

Սահմանական

Ապառնի

Ապառնի անցեալ

գնալու եմ
գնալու ես
գնալու է
գնալու ենք
գնալու էք
գնալու են

գնալու էի
գնալու էիր
գնալու էր
գնալու էինք
գնալու էիք
գնալու էին

ԱՆՑԵԱԼ ԴԵՐԲԱՅ

53.

Անցեալ դերբայը բայիմաստի հետ ցոյց է տալիս և եղելութեան կատարուած, վերջացած լինելը: Ունի երկու վերջաւորութիւն, վաղակատար՝ ել և յարակատար ւած: Օրինակ՝ գնացել, գնացած. նստել, նստած:

Երկու ձևն ես եմ բայի հետ կազմում են Սահմանական եղանակի՝ 1. վաղակատար ներկայ կամ լոկ վաղակատար և 2. վաղակատար անցեալ. ապա 1. յարակատար ներկայ կամ լոկ յարակատար և 2 յարակատար անցեալ ժամանակները: Առաջինները ցոյց են տալիս ներկայի նկատմամբ կատարուած եղելութիւն, իսկ երկրորդները՝ անցեալի նկատմամբ կատարուած եղելութիւն: Օրինակ.

Սահմանական

Վաղակատար

Վաղակատար անցեալ

նստել եմ
նստել ես
նստել է
նստել ենք
նստել էք
նստել են

նստել էի
նստել էիր
նստել էր
նստել էինք
նստել էիք
նստել էին

Յարակատար

նստած եմ

նստած ես

նստած է

նստած ենք

նստած էք

նստած են

Յարակատար անցեալ

նստած էի

նստած էիր

նստած էր

նստած էինք

նստած էիք

նստած էին

Վաղակատար և յարակատար ժամանակների իմաստի տարբերութիւնը հետեւեալն է. յարակատար ժամանակները ցոյց են տալիս մի անցեալ եղելութիւն, որի հետեանքը իբրեւ ղրութիւն յարատեւում է մինչև խօսողի ներկան կամ մինչև մի անցեալ ժամանակակէտ. մինչդեռ վաղակատար ժամանակները պարզապէս յայտնում են ներկայի կամ մի անցեալ ժամանակակէտի նկատմամբ կատարուած եղելութիւն՝ առանց ուշ դարձնելու թէ գործողութեան հետեանքն իբրեւ ղրութիւն յարատեւում է թէ չէ: Օրինակ՝ Երեխան այսօր քննել է:—Այո, քննել է և այժմ էլ դեռ քննած է:—Կան բայեր սակայն, որոնց այս երկու ժամանակներն անխտիր իրար տեղ բանում են:

54.

ԵՆԹԱԿԱՅԱԿԱՆ ԴԵՐՔԱՅ

Ենթակայական դերբայը բայիմաստի հետ ցոյց է տալիս և անող կամ եղող լինելու գաղափար: Վերջապութիւնն է ող: Օրինակ՝ գնացող, կարդացող, խօսող = Ով որ գնում է, գնացել է կամ գնալու է: Նա որ կարդում է, կարդացել է կամ կարդալու է:

2. ԸՂԶԱԿԱՆ, ԵՆԹԱԴՐԱԿԱՆ, ՀԱՐԿԱԴՐԱԿԱՆ. 55.

Ըղձական, Ենթադրական և Հարկադրական եղանակներն ունին միայն երկերկու ժամանակ՝ ապառնի և անցեալ: Ապառնին կարող է գործածուել և իբրեւ ներկայ:

Ըղձական եղանակի երկու ժամանակներն ևս կազմւում են առանձին վերջաւորութիւններով, որոնք աւելանում են լծորդ ձայնաւորների վրայ:

Ապառնու մէջ եւ լծորդը փոխւում է եզ. 3-րդ դէմքի մէջ՝ է կամ ի, և յոգն. 2-րդ դէմքի մէջ՝ է. իսկ անցեալի մէջ եւ և ի լծորդներն երկուսն ևս դառնում են է:

Հետեւեալ օրինակների մէջ կարելի է տեսնել վերջաւորութիւնները լծորդների հետ միասին, որոնք շղատառով և անշատ են տպուած:

Ապառնի

Ա լծորդ

կարդ ամ

կարդ աս

կարդ այ

կարդ անք

կարդ արք

կարդ ան

Ե լծորդ

գր եմ

գր ես

գր է, գր ի

գր ենք

գր էք

գր են

Ի լծորդ

ծաղկ իմ

ծաղկ իս

ծաղկ ի

ծաղկ ինք

ծաղկ իք

ծաղկ ին

Անցեալ

կարդ այի

կարդ այիր

կարդ ար

կարդ այինք

կարդ այիք

կարդ ային

գր էի

գր էիր

գր էր

գր էինք

գր էիք

գր էին

ծաղկ էի

ծաղկ էիր

ծաղկ էր

ծաղկ էինք

ծաղկ էիք

ծաղկ էին

Ապառնի ժամանակի մէջ ի լծորդը սովորաբար փոխ-
ւում է Ե լծորդի, բացի եզ. 3-րդ դէմքից, ինչպէս՝ ծաղ-
կիմ, ծաղկիս, ծաղկինք ևլն. ձևերի տեղ գործ են ածւում
աւելի՛ ծաղկեմ, ծաղկես, ծաղկենք, ծաղկէք, ծաղկեն:

Ըղձական եղանակի պէս խոնարհւում են մի քանի
բայի Սահմ. ներկայ և անկատ. անցեալ ժամանակները.

Կամ, կաս, կայ. կանք, կաք, կան, — կայի, կայիր,
կար, կայինք, կայիր, կային:

Եմ, ես, է. ենք, էք, են, — էի, էիր, էր. էինք, էիք,
էին: Այսպէս և Գիտեմ, գիտես, գիտէ և այլն: Արժեմ,
արժես, արժէ ևլն:

Ունիմ, ունիս, ունի. ունինք, ունիք, ունին, — ունէի,
ունէիր, ունէր ևլն: Այսպէս և խնդրեմ, կարծեմ, կարծես:

Ենթադրական և հարկադրական եղանակները
կազմւում են ըղձականի վրայ աւելանալով՝ ենթադրակա-
նի համար կը եղանակիչը, իսկ հարկադրականի համար
պիտի եղանակիչը, որի տեղ կարող է դրուել և պէտք է:
Օրինակ՝ ենթադրական ապառնի՝ կը կարգամ, կը կարգաս,
կը կարգայ և այլն: Անցեալ՝ կը կարգայի, կը կարգայիր, կը
կարգար և այլն: Հարկադր. ապառնի՝ պիտի կարգամ, պի-
տի կարգաս, պիտի կարգայ և այլն: Անցեալ՝ պիտի կար-
գայի, պիտի կարգայիր, պիտի կարգար և այլն:

Վերլուծութիւն:—Որոշել դերբայները և Սահմանական եղա-
նակի գլխաւոր բաղադրեալ ժամանակներն՝ ի նկատի ունենալով,
որ եմ օժանդակը յաճախ 1. դերբայից առաջ է ընկնում, օրինակ՝
Նա հիմա մեզ մօտ է գալու. 2. ուրիշ բառերով բաժանւում է
դերբայից, օրինակ՝ Ես էլ եմ ձեզ պէս դողում. 3. զեղչւում է,
այսինքն դուրս է ընկնում. օրինակ՝ Զիւնն եկել (էք), դիզուել
(էք), սար ու ձոր բռնել էր:

Վերլուծութիւն:—Որոշել ըղձ. ենթադր. և հարկադր. եղա-
նակներն՝ ի նկատի ունենալով, որ պիտի (պէտք է) եղանա-
կիչը երբեմն ուրիշ բառերով բաժանւում է խոնարհուող բայից,
օրինակ՝ Նա պիտի այստեղ մեզ մօտ գայ:

3. ԱՆՑԵԱԼ ԿԱՏԱՐԵԱԼ ԵՒ ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆ

56.

Անցեալ կատարեալը սահմանական եղանակի մի ան-
ցեալ ժամանակ է, որ ցոյց է տալիս գլխաւորաբար վայր-
կենապէս անցած կատարուած եղելութիւն, կամ մի գոր-
ծողութիւն, որ խօսողի ներկայութեամբ է կատարուել:
Օրինակ՝ Եկայ, տեսայ, յաղթեցի: Նա այս րոպէիս գնաց:

Անցեալ կատարեալն ունի երեք տեսակ վերջաւորու-
թիւն՝ 1. ի, 2. ա և 3. խառն ի, Ե ձայնաւորներով. ուս-
տի և կազմւում են երեք խոնարհում: Համապատասխան
ձևով կազմւում է և Հրամայական եղանակը:

Վերջաւորութիւններն աւելանում են մեծ մասամբ
բայերի հիմքից ածանցուած մի ձևի վրայ, որ կոչւում է
բուն: Նել (նիլ) և չել (չիլ) վերջացած բայերը միայն բնի
ձև չունին. դրանց հիմքը ծառայում է և իբրև բուն, այ-
սինքն վերջաւորութիւններն աւելանում են հիմքի վրայ:

Հետեւեալ օրինակների մէջ կարելի է տեսնել անցեալ
կատարեալի և հրամայականի վերջաւորութիւնները բնի
ածանցների հետ, որոնց մէջ գծիկներ են դրուած վեր-
ջաւորութիւններն ու ածանցները հիմքից անջատելու հա-
մար: Սկզբում դրուած է անորոշ դերբայը:

1. Ի ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ

Անորոշ դերբայ	Անց. կատ.	Հրամ.
1. գնալ	գնաց-ի գնաց-իր գնաց գնաց-ինք գնաց-իք գնաց-ին	գնա գնաց-էք

2. գր-ել գր-եց-ի գր-եց-իր գր-է, գր-իւ, (գր-ի)

գր-եց

գր-եց-ինք

գր-եց-իք

գր-եց-ին

գր-եց-էք, գրէք

3. մորթ-ոտել մորթոտ-եց-ի մորթոտ-եց-իր մորթոտ-է, մորթոտ-իւ

մորթոտ-եց

մորթոտ-եց-ինք

մորթոտ-եց-իք

մորթոտ-եց-ին

մորթոտ-եց-էք, մորթոտ-էք

4. Գր-ու-ել գրու-եց-ի գրու-եց-իր գրու-իւ

գրու-եց

գրու-եց-ինք

գրու-եց-իք

գրու-եց-ին

գրու-եց-էք, գրու-էք

Այսպէս խոնարհուում են՝

1. Գնալ բայի պէս՝ մնալ, խաղալ, կարդալ, որսալ, կաղալ ևն, — այն բոլոր բայերը, որոնց հիմքի վրայ անմիջապէս աւելանում է ալ վերջը:

3. Գրել բայի պէս՝ կանչել, գործել, շարժել, պատրաստել ևն, — այն բոլոր բայերը, որոնց հիմքի վրայ աւելանում է անմիջապէս ել (իլ):

3. Մորթոտել բայի պէս՝ ջարդոտել, նստոտել, կոտորատել, կտրատել, պատռտել ևն, — բոլոր ըագմատական բայերը, որոնք կազմւում են ուրիշ բայերից՝ ել (իլ) վերջաւորութիւնից առաջ ստանալով ոտ, ատ, տ ածանցները և ցոյց են տալիս եղելութեան կրկնատ, տ ածանցները և ցոյց են տալիս եղելութեան կրկնութիւն. ինչպէս՝ կոտորել՝ մի անգամ. կոտորել՝ շատ անգամ, շատ անգամ, շատ բան կոտորել:

4. Գրուել բայի պէս՝ ծեծուել, սպանուել, կոտորուել, տեսնուել, կարդացուել ևն, — բոլոր կրաւորական բայերը, որոնք կազմւում են ուրիշ բայերից՝ ել (իլ) վերջից առաջ ստանալով ու ածանցը և ցոյց են տալիս գրելութեան առաւելում, ստանում է իր վրայ: Օրինակ՝ սպանել, սպանուել. բռնել, բռնուել:

Ալ, անալ, ենալ վերջացած բայերից կրաւորական կազմելու ժամանակ ու ածանցից առաջ մտնում են աց, եց. ինչպէս՝ կարդալ կարդացուել. գողանալ, գողացուել:

2. Ա. ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ

Անորոշ դերբայ

Անց. կատ.

Հրամ.

1. Չով-ան-ալ

զով-աց-այ

զով-աց-ար

զով-աց-աւ

զով-աց-անք

զով-աց-աք

զով-աց-ան

զով-աց-իր

զով-աց-էք

2. Մօտ-են-ալ

մօտ-եց-այ

մօտ-եց-ար

մօտ-եց-աւ

մօտ-եց-անք

մօտ-եց-աք

մօտ-եց-ան

մօտ-եց-իր

մօտ-եց-էք

3. Ծաղկ-իլ

ծաղկ-եց-այ

ծաղկ-եց-ար

ծաղկ-եց-աւ

ծաղկ-եց-անք

ծաղկ-եց-աք

ծաղկ-եց-ան

ծաղկ-իր

ծաղկ-եց-էք, ծաղկ-էք

4. Գրու-իլ	գրու-եց-այ	
	գրու-եց-ալք	գրու-իր
	գրու-եց-աւ	
	գրու-եց-անք	
	գրու-եց-աք	գրու-եց-էք, գրու-էք
	գրու-եց-ան	

5. Հաս-ն-ել	հաս-այ	
	հաս-ար	հաս-իր
	հաս-աւ	
	հաս-անք	
	հաս-աք	հաս-էք
	հաս-ան	

6. Փախ-չ-ել	փախ-այ	
	փախ-ար	փախ-իր
	փախ-աւ	
	փախ-անք	
	փախ-աք	փախ-էք
	փախ-ան	

Այսպէս խոնարհուում են՝

1. Զովանալ բայի պէս՝ գոհանալ, զարմանալ, գողանալ, շատանալ, սեանալ ևլն,—այն բոլոր բայերը, որոնց հիմքի և ալ վերջի մէջ մտնում է ան ածանցը:

2. Մօտենալ բայի պէս՝ վախենալ, ունենալ, ուզենալ և մի քանի ուրիշ բայեր, որոնց հիմքի և ալ վերջի մէջ մտնում է նն ածանցը:

3. Ծաղկիլ բայի պէս՝ խօսիլ, դադարիլ, ծագիլ, աշխատիլ ևլն,—այն բոլոր բայերը, որոնց հիմքի վրայ աւելանում է անմիջապէս իլ վերջը:—Այս բայերը սովորաբար գործ են ածւում նլ լծորդով և գնում են ի խոնարհման տակ ըստ զրել բայի:

4. Գրուիլ բայի պէս՝ բոլոր կրաւորական բայերը, որոնք սովորաբար գնում են ի խոնարհման տակ՝ ըստ զրուել ձևի:

5. Հասնել բայի պէս՝ գտնել, մտնել, իջնել, մեռնել (մեռնիլ) ևլն,—այն բայերը, որոնց հիմքի և նլ (իլ) վերջի մէջ մտնում է ն ածանցը:—Այս ն ածանցի տեղ սակաւաթիւ գրաբարից առած բայեր ան ունին՝ ուսանել, շիջանել, բեկանել, որոնցից մի քանիսն ունին և առանց ածանցի ձևեր՝ բեկել, շիջել:

6. Փախչել (փախչիլ) բայի պէս՝ թռչել, կալչել, սառչել, դիպչել ևլն,—այն բայերը, որոնց հիմքի և նլ (իլ) վերջի մէջ մտնում է շ ածանցը:

3. ի, յ խՈՆԱՏՀՈՒՄ

Անորոշ դերձայ	Անց. կատ.	Հրամ.
1. Զարմ-ացն-ել	զարմ-ացր-ի զարմ-ացր-իր զարմ-ացր-եց զարմ-ացր-ինք զարմ-ացր-իք զարմ-ացր-ին զարմ-ացր-իք զարմ-ացր-ին	զարմ-ացր-ու զարմ-ացր-էք
2. Մօտ-եցն-ել	մօտ-եցր-ի մօտ-եցր-իր մօտ-եցր-եց մօտ-եցր-ինք մօտ-եցր-իք մօտ-եցր-ին	մօտ-եցր-ու մօտ-եցր-էք
3. Թռ-ցն-ել	թռ-ցր-ի թռ-ցր-իր թռ-ցր-եց թռ-ցր-ինք թռ-ցր-իք թռ-ցր-ին	թռ-ցր-ու թռ-ցր-էք

4. Մատուցանել մատուց-ի
 մատուց-իր (չունի)
 մատուց-եց
 մատուց-ինք
 մատուց-իք մատուց-էք
 մատուց-ին

Այսպէս խոնարհուում են պատճառական բայերը, որոնց հիմքի և նշված շաղկապեալ մէջ մտնում են՝ ացն, եցն, ցն, ուցան ածանցները:

1. Զարմացնել բայի պէս՝ կարգացնել, խաղացնել, շատացնել ևլն. — որոնք կազմւում են ալ, անալ վերջացած բայերի հիմքից՝ կարդալ, խաղալ, շատանալ:

2. Մօտեցնել բայի պէս՝ ծաղկեցնել, խմեցնել, վախեցնել ևլն. — որոնք կազմւում են նլ (իլ), ննալ վերջացած բայերի հիմքից՝ ծաղկել, խմել, վախենալ:

3. Թռցնել բայի պէս՝ փախցնել, կպցնել, մտցնել, հասցնել, հագցնել ևլն. — որոնք կազմւում են չել (չիլ) և ննել (նիլ) վերջացած բայերի հիմքից՝ փախչել (փախնել), կպչել (կպնել), մտնել, հասնել, հագնել:

4. Մատուցանել բայի պէս գրաբարից առած սակաւաթիւ բայեր՝ յարուցանել, ուսուցանել, հատուցանել, կառուցանել, զեկուցանել:

Այս խոնարհման տակ գնում են նոյնպէս՝ դարձնել (վեր) կացնել, անցնել (=անց կացնել), հարցնել, լցնել, որոնք ունին Անց. կատ. դարձրի, դարձրիր, դարձրեց ևլն. (վեր) կացրի ևլն. հարցրի, լցրի ևլն: Հրամ. դարձրու (վեր) կացրու, հարցրու, լցրու ևլն:

Սահմանական

Ներկայ

գնում եմ
 գնում ես
 գնում է
 գնում ենք
 գնում էք
 գնում են

Ապառնի

գնալու եմ
 գնալու ես
 գնալու է
 գնալու ենք
 գնալու էք
 գնալու են

Վաղակատար

գնացել եմ
 գնացել ես
 գնացել է
 գնացել ենք
 գնացել էք
 գնացել են

Ետնակատար

գնացած եմ
 գնացած ես
 գնացած է
 գնացած ենք
 գնացած էք
 գնացած են

Անկատար անցեալ

գնում էի
 գնում էիր
 գնում էր
 գնում էինք
 գնում էիք
 գնում էին

Ապառնի անցեալ

գնալու էի
 գնալու էիր
 գնալու էր
 գնալու էինք
 գնալու էիք
 գնալու էին

Վաղակատար անցեալ

գնացել էի
 գնացել էիր
 գնացել էր
 գնացել էինք
 գնացել էիք
 գնացել էին

Ետնակատար անցեալ

գնացած էի
 գնացած էիր
 գնացած էր
 գնացած էինք
 գնացած էիք
 գնացած էին

Անցեալ կատարեալ

գնացի

գնացիր

գնաց

գնացինք

գնացիք

գնացին

Հրամայական

գնա

գնացէք

Ըղծական

Ապառնի

գնամ

գնաս

գնայ

գնանք

գնաք

գնան

Անցեալ

գնայի

գնայիր

գնար

գնայինք

գնայիք

գնային

Ենթադրական

Ապառնի

կը գնամ

կը գնաս

կը գնայ

կը գնանք

կը գնաք

կը գնան

Անցեալ

կը գնայի

կը գնայիր

կը գնար

կը գնայինք

կը գնայիք

կը գնային

Հարկադրական

Ապառնի

պիտի գնամ

պիտի գնաս

պիտի գնայ

պիտի գնանք

պիտի գնաք

պիտի գնան

Անցեալ

պիտի գնայի

պիտի գնայիր

պիտի գնար

պիտի գնայինք

պիտի գնայիք

պիտի գնային

Դերբայներ

Անորոշ՝ գնալ

Անկատար՝ գնում, գնալիս

Ապառնի՝ գնալու

Վաղակատար՝ գնացել

Յարակատար՝ գնացած

58.

ԱՆԿԱՆՈՆ ԲԱՅԵՐ

Անկանոն բայերի անկանոնութիւնը միայն անցեալ կատարեալի, հրամայականի, անցեալ դերբայի, երբեք և ենթակայական դերբայի մէջ է: Կրտսերականը սովորաբար բնից է կազմուում:

1. Գալ, Անց. կատ. եկայ, եկար, եկաւ. եկանք, եկաք, եկան: Հրամ. եկ, եկէք, այլ և՛ արի, արիք: Անցեալ դերբ. եկած, եկել: Ենթ. դերբ. եկող:

2. Լալ, Անց. կատ. լացի, լացիր, լացաւ կամ լացեց. լացինք, լացիք, լացին: Հրամ. լաց կամ լացիր, լացէք: Անց. դերբ. լացած, լացել: Ենթ. դերբ. լացող:

4. Տալ, կրտսերական՝ տրուել: Անց. կատ. տուի, տուիր, տուաւ. տուինք, տուիք, տուին. կամ տուեցի, տուեցիր, տուեց. տուեցինք, տուեցիք, տուեցին: Հրամ. տուր, տուէք: Անց. դերբ. տուած, տուել: Ենթ. դերբ. տուող:

4. Ասել, Անց. կատ. ասացի, ասացիր, ասաց, ասացինք, ասացիք, ասացին: Ժողովրդական ձևով՝ ասի, ասիր, ասաւ. ասինք, ասիք, ասին, այլ և կանոնաւոր՝ ասեցի, ասեցիր, ասեց. ասեցինք, ասեցիք, ասեցին: Հրամ. ասա, ասացէք, այլ և՛ ասէք:

5. Բերել, Անց. կատ. բերի, բերիր, բերաւ. բերինք, բերիք, բերին: Այլ և կանոնաւոր՝ բերեցի, բերեցիր, բերեց. բերեցինք, բերեցիք, բերեցին: Հրամ. բեր բերէք:

6. Նստել (նստիլ), 7. Սկսել, 8. Ծնել կանոնաւոր ձևերի հետ ունին նաև Անց. կատ. նստայ, նստար, նստաւ. նստանք, նստաք, նստան: Սկսայ, սկսար, սկսաւ, և այլն: Ծնայ, ծնար, ծնաւ և այլն:

9. Ուտել, Անց. կատ. կերայ, կերար, կերաւ, ևլն. Հրամ. կեր, կերէք: Անց. դերբ. կերած, կերել:

10. Բանալ, կրաւոր. բացուել: Անց. կատ. բացի, բացիր, բացաւ կամ բացեց, բացինք, բացիք, բացին: Հրամ. բաց, բացէք. Անց. դերը. բացած, բացել: Ենթ. դերը. բացող:

11. Կենալ, կանոնաւոր ձեւերի հետ ունի Անց. կատ. կացայ, կացար, կացաւ. կացանք, կացաք, կացան (կանոնաւոր՝ կեցայ, կեցար և այլն): Հրամ. կաց, կացէք (կանոնաւոր՝ կեցիր, կեցէք): Անց. դերը. կացած, կացել: Ենթ. դերը. կացող:

12. Բառնալ, կրաւոր. բարձուել: Անց. կատ. բարձայ, բարձար, բարձաւ. բարձանք, բարձաք, բարձան: Հրամ. բարձիր, բարձէք: Անց. դերը. բարձած, բարձել: Ենթ. դերը. բարձող:

Այսպէս խոնարհուում է և համբառնալ բայը:

13. Դառնալ, Անց. կատ. դարձայ, դարձար, դարձաւ. դարձանք, դարձաք, դարձան: Հրամ. դարձիր, դարձէք: Անց. դերը. դարձած, դարձել: Ենթ. դերը. դարձող:

14. Չարնել, Անց. կատ. զարկի, զարկիր, զարկաւ. զարկինք, զարկիք, զարկին: Հրամ. զարկ, զարկէք: Անց. դերը. զարկած, զարկել: Ենթ. դերը. զարկող կամ զարնող: Կայ և զարկել բայը:

15. Անել, կրաւոր. անուել կամ արուել: Անց. կատ. արի, արիր, արաւ, արինք, արիք, արին. կամ արեցի, արեցիր, արեց, արեցինք, արեցիք, արեցին: Հրամ. արա, արէք: Անց. դերը. արած, արել:

16. Դնել, կրաւորական՝ դրուել: Անց. կատ. դրի, դրիր, դրաւ, դրինք, դրիք, դրին. կամ դրեցի, դրեցիր, դրեց եւն: Հրամ. դիր, դրէք: Անց. դերը. դրած, դրել:

17. Տանել, կրաւոր. տարուել: Անց. կատ. տարայ, տարար, տարաւ. տարանք, տարաք, տարան: Հրամ. տար, տարէք: Անց. դերը. տարած, տարել:

18. Ելնել, 19. Տեսնել, 20. (վեր) Կախել, 21. Առնել: Հրամ. ել, տես, (վեր) կալ, առ:

22. Թողնել, Անց. կատ. թողի, թողիր, թողաւ, թողինք, թողիք, թողին կամ թողեցի, թողեցիր, թողեց, թողեցինք, թողեցիք, թողեցին: Հրամ. թող, թողէք:

23. Լինել, (լինիլ), Անց. կատ. եղայ, եղար, եղաւ, եղանք, յեղաք, եղան: Հրամ. եղիր, եղէք: Ընծական ապառնի՝ լինիմ, լինիս, լինի, լինինք, լինիք, լինին: Անկ. դերը. լինում, լինելիս: Ապ. դերը. լինելու: Անց. դերը. եղած, եղել: Ենթ. դերը եղող:

4. ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ԲԱՂԱԴՐԵԱԼ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐ 59.

Երկրորդական բաղադրեալ ժամանակները կազմուում են խոնարհուող լինել օժանդակ բայի ժամանակներից և անկատար, ապառնի ու անցեալ դերբայներից. ուստի և նայելով բաղադրիչ գերբային՝ երեք կերպ են՝ կատարուող (անկատար), կատարուած (անցեալ) և կատարելի (ապառնի):

Ներքեում դրուած են երեք կերպի խոնարհման օրինակներ, որոնց մէջ առնուած են միայն եղակի 1-ին դէմքերը: Մի քանի ժամանակներ գործածական չեն կամ հազուադէպ են պատահում, ուստի դուրս են ձգուած:

1. Կատարուող կերպ. Սահմ. ներկայ՝ գնալիս եմ լինում: Անկ. անց. գնալիս էի լինում: Վաղ. գնալիս եմ եղել կամ գնում եմ եղել: Անց. կատ. գնալիս եղայ: Ըղծ. ապառնի և անց. գնալիս լինիմ կամ գնում լինիմ, գնալիս լինէի կամ գնում լինէի: Ենթ. ապառնի և անց. գնալիս կը լինիմ կամ գնում կը լինիմ, գնալիս կը լինէի կամ գնում կը լինէի: Հարկ. ապ. և անց. գնալիս պիտի լինիմ, գնալիս պիտի լինէի: Անորոշ դերը. գնալիս լինել:

2. Կատարուած կերպ. Սահմ. ներկ. գնացած եմ լինում: Անկատ. անց. գնացած էի լինում: Վաղ. գնացած եմ եղել: Անց. կատ. գնացած եղայ: Հրամ. գնացած եղիր: Ըղծ. ապառնի և անց. գնացած լինիմ, գնացած լինէի: Ենթ. ապ. և անց. գնացած կը լինիմ, գնացած կը լինէի: Հարկ. ապ. և անց. գնացած պիտի լինիմ, գնացած պիտի լինէի: Անորոշ. դերք. գնացած լինել:

Կատարելի կերպ. Սահմ. ներկ. գնալու եմ լինում: Անկ. անց. գնալու էի լինում: Վաղ. գնալու եմ եղել: Վաղ. անց. գնալու էի եղել: Անց. կատ. գնալու եղայ: Ըղծ. ապ. և անց. գնալու լինիմ, գնալու լինէի: Ենթադր. ապ. և անց. գնալու կը լինիմ, գնալու կը լինէի: Հարկ. ապ. և անց. գնալու պիտի լինիմ, գնալու պիտի լինէի: Անորոշ. դերք. գնալու լինել:

60.

ԲԱՅԱՍԱԿԱՆ ՁԵՒԵՐԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ

Ոչ, չը, մի՛ բառերը դրուելով բայի վրայ՝ բայի ցոյց տուած ղրական եղելութիւնը բացասում են, այսինքն հերքում, մերժում են: Օրինակ՝ դրական առայ. ասում, խօսում է. գնացէք. բացասական՝ չառայ. ոչ ասում է, ոչ խօսում. մի՛ գնաք:

Ոչ առանձին գործածութեամբ կարող է դրուել բոլոր ձևերի վրայ. մի՛ դրուում է միայն հրամայականի վրայ, իսկ չը՝ մնացած բոլոր ձևերի վրայ:

Բացասականի համար առանձին կազմութիւն ունին միայն Հրամայական և Ենթադրական եղանակները:

Հրամայական եղանակի բացասականը, որ կոչւում է արգելական, կազմւում է մի՛ մակբայով: Վերջաւորութիւններն են՝ եզ. 2-րդ դէմքի համար ը, իսկ յոգն. 2-րդ դէմքի համար ք: Երկու վերջաւորութիւնն ևս դր-

ւում են լծորդի վրայ: Ե լծորդը եզակիում սովորաբար դառնում է ի, իսկ ի լծորդը կարող է ն-ի փոխուել: Օրինակ՝

մի կարգար   մի գրիր (գրեր)

մի կարգաք   մի գրէք

մի խօսիր (խօսեր)

մի խօսէք

Եզակի ը վերջաւորութիւնը սովորաբար փոխւում է լ տառի, որ և խօսակցական լեզուի մէջ յաճախ դուրս է ընկնում. ա ձայնաւորից յետոյ վերջում գրւում է անձայն յ: Ե լծորդն այս դէպքում միշտ ի լծորդի է փոխւում. ինչպէս՝ մի՛ կարդալ, մի՛ կարդա(յ). մի՛ գրիլ, մի՛ գրի(յ):

Ենթադրական եղանակի բացասականը կազմւում է նմ օժանդակով և անորոշ դերբայով: Բացասական չ մակբայը դրւում է նմ՝ բայի վրայ, որ սովորաբար դերբայից առաջ է ընկնում: Եզակի 3-րդ դէմքը միշտ չի ձևն ունի: Դերբայի ե լծորդը միշտ փոխւում է ի ձայնաւորի: Օրինակ՝

Ապառնի

Անցեալ

չեմ գնալ	չեմ գրիլ	չէի գնալ	չէի գրիլ
չես գնալ	չես գրիլ	չէիր գնալ	չէիր գրիլ
չի գնալ	չի գրիլ	չէր գնալ	չէր գրիլ
չենք գնալ	չենք գրիլ	չէինք գնալ	չէինք գրիլ
չէք գնալ	չէք գրիլ	չէիք գնալ	չէիք գրիլ
չեն գնալ	չեն գրիլ	չէին գնալ	չէին գրիլ

Անորոշ դերբայի լ վերջաւորութիւնը խօսակցական, երբեմն և գրական լեզուի մէջ, յաճախ դուրս է ընկնում. ա ձայնաւորից յետոյ վերջում գրւում է անձայն յ: Օրինակ՝ չեմ գրի, չեմ գնա(յ):

Բաղադրեալ ժամանակների մէջ չը բացասականը դրուում է եմ՝ օժանդակի վրայ, որ սովորաբար դերբայից առաջ է ընկնում. օրինակ՝ չեմ ասում, չես ասում, չէի ասում, չեմ ասել, չեմ ասելու ելն։ Ասած չեմ լինում, ասած չեն լինում ելն։

Եթէ օժանդակը միայն լինիմ է, բացասականը սովորաբար դրուում է լինիմ՝ օժանդակի վրայ. բայց կարող է և դերբայի վրայ դրուել, բացի անկատար դերբայից։ Օրինակ՝ ասած չլինիմ, չասած լինիմ, գնալու չլինի, չգնալու լինի ելն։

Գալ, լալ, տալ բայերի Սահմ. անկատար ներկայի և անցեալի վերջի ս տառը կարող է դուրս ընկնել, երբ օժանդակ բայն առաջ է դրուում. օրինակ՝ տալիս եմ, գալիս եմ, լալիս եմ, բայց չեմ տալիս(ս), չեմ գալիս(ս), չեմ լալիս(ս). չէի գալիս(ս). չէի գալիս(ս) ելն։

ՉՈՐՐՈՐԴ ՀԱՏՈՒԱԾ

ՇԱՐԱՀԻՒՄՈՒԹԻՒՆ

61.

Շարահիւսութիւնը խօսքի կամ նախադասութեան ուսումնն է։

Խօսքի մասերը կամ նախադասութեան անդամներն են՝ ենթակայ, բայ-ստորոգեալ, խնդիր, պարագայ և վերադիր։ Կրկնել §§ 14—23. 32—35. 37. 39. 40. 42.

ԲԱՌԵՐԻ ՍՏՈՐԱԴՍՈՒԹԻՒՆ

62.

Խօսքի մէջ մի բառ (գոյական, ածական, մակբայ) դառնալով լրացում մի ուրիշ բառի՝ իր կատարած պաշտօնով ստորադասուում է այն բառին, որի լրացումն է լինում։

Քերականօրէն գլխաւոր կամ գերադաս նշանակութիւն ունի միշտ լրացեալը և ոչ թէ լրացումը։ Օրինակ՝ Մեր Տիգրանի գիրքը կորաւ խօսքի մէջ ամենից գերադասն է կորաւ բայ-ստորոգեալը, ապա գիրքը ենթական. սրա նկատմամբ ստորադաս է Տիգրանի վերադիրը, իսկ վերջինիս նկատմամբ մեր վերադիրը։ Ուստի եթէ խօսքի միջից բառեր դուրս ձգելու լինինք, առաջ մեր բառը դուրս կը ձգուի, յետոյ Տիգրանի, վերջը գիրքը բառը։ (Տես § 21)։

Բայը միշտ ամենից գերադասն է խօսքի մէջ, ուստի և բայը կարելի չէ խօսքից դուրս ձգել, այլ կարելի է միայն զեղչել և զօրութեամբ հասկանալ. օրինակ՝ Գայլը ամալ օր կուգէ, գողը՝ մուլ զիշեր, որ հասկացուում է գողը մուլ զիշեր կուգէ։

Ամեն քերականորէն ստորագրաս բառ խօսողի տեսակէտից կարող է աւելի կարեւոր արժէք ունենալ, քան իր քերագրաս բառերը: Այս դէպքում այսպիսի բառն առանձնապէս զօրեղ է շեշտուում: Մեր Տիգրանի գիրքը կորաւ (և ոչ ուրիշ Տիգրանի): Մեր Տիգրանի գիրքը կորաւ (և ոչ ուրիշ բանը):

ԳՈՅԱԿԱՆ ԼՐԱՅՈՒՄՆԵՐԻ ԿԱՊԱՅՑՈՒԹԻՒՆԸ

63

1. ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹԻՒՆ

Գոյական լրացումներն իրենց լրացեալի հետ կապակցւում են՝ համաձայնութեամբ, հոլովներով, հոլովների հետ և կապերով:

Համաձայնութեամբ կապակցւում են՝ ա) ենթական և բայը, բ) ենթական և գոյական ստորոգեալն ու ստորոգելիական վերագիրը, գ) բացայայտիչն ու բացայայտեալը:

ա) ենթական և բայը համաձայնում են թուով և դէմքով: Օրինակ՝ Ես գնացի. Մենք գնացինք: Աշակերտը գնաց: Աշակերտները գնացին. Տիգրանն ու Արտաշէսը գնացին: Ես և դու գնացինք: Դու և նա գնացինք: (Տես § 20):

բ) ենթական և ստորոգեալը կամ ստորոգելիական վերագիրը կարող են թուով համաձայնել: Օրինակ՝ Նրանք մեր լաւ աշակերտներն են: Նրանք մեր ընտանեկաններն էին համարւում: Մասին ու Արագածը Այրարատեան դաշտի ամենաբարձր լեռներն են:

բ) Բացայայտիչը համաձայնում է բացայայտեալին թուով և հոլովով: Օրինակ՝ Անուց, Բագրատունեաց մայրաքաղաքից, շատ հեռու չէ Երազգաւորսը: Տես (§ 39.3. ա.):

2. ՀՈԼՈՎՆԵՐԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ՊԱՇՏՈՆԸ

64.

Հոլովները ցոյց են տալիս այն զանազան յարաբերութիւնները, որոնցով գոյականը խօսքի մէջ իբրեւ լրացում կապակցւում է իր լրացեալի հետ:

1. Ուղղականը ցոյց է տալիս՝

ա) Ենթակայ, օրինակ՝ ծառերը ծաղկեցին:

բ) Ստորոգեալ և ստորոգելիական վերադիր. օրինակ՝ Տիգրանն աշակերտ է:—Ձուրը գոլորշի դարձաւ:

2. Կոչականը ցոյց է տալիս այն առարկան, որին խօսողը դիմում է մի բան ասելու կամ հարցնելու համար. օրինակ՝ Տիգրան, այսօր կը գաս մեզ մօտ:

3. Հայցականը (ուղղականի ձևով) ցոյց է տալիս՝

ա) Յանգաման պարագան, այսինքն այն տեղը, ժամանակը, չափն ու քանակը և նպատակը, դէպի ուր կամ մինչև որը դիմում, ուղղւում է գործողութիւնը: Օրինակ՝ Նա անից գնաց դպրոց:—Նա առաւօտից իրիկուն աշխատում է. ամբողջ օրը չի հանգստանում:—Նա հինգ քայլ հեռացաւ ինձնից:—Նա գնաց պատերազմ:

բ) Յանգաման եւ կրող իրը կամ իբրեւ իր (ինչ, բան) մտածուած ամեն առարկայ, լինի մարդ, կենդանի, թէ ուրիշ բան, որի վրայ, ինչպէս մի նպատակի, անցնում է անցողական բայի գործողութիւնը. օրինակ՝ Նա այրեց թուղթը: Ամեն մարդ ունի իր ընկերը (իւր ինչը): (Իրի կրող խնդիր):

գ) Տեղը կամ ժամանակը, ուր կայ կամ լինում է մի բան. օրինակ՝ Նա այժմ Թիֆլիս է (փոխանակ Թիֆլիսում).—Նա շաբաթ օրը կը գայ: (Ներգոյականի նշանակութեամբ):

4. Սեռականը լինում է վերադիր (որոշող) մի անուն և ցոյց է տալիս գլխաւորապէս՝

ա) Առարկան, անձն կամ իր, որ ունի մի բան, տէր է մի բանի, կամ որին պատկանում է մի բան. օրինակ Տիգրանի գիրքը: Թռչունի փետուրները: Աստուծու բարութիւնը:

բ) Առարկան, որից առաջ է գալիս մի գործողութիւն, կամ մի բան իբրեւ արդիւնք մի գործողութեան. օրինակ Տիգրանի նամակը (=Տիգրանի գրած, ուղարկած նամակը) Տիգրանի մուտքը, (մտնելը):

գ) Առարկան, որին ինչպէս մի խնդրի վերաբերում է գործողութիւնը: Օրինակ՝ տիեզերք ստեղծողը: Հայրենիքի կարօտ:

դ) Ամբողջը, որից առնւում է մի մաս. օրինակ՝ Ի՞նչ արժէ այս զինու շիշը: Մեր հինգը նրանց տասին արժեն:

ե) Նիւթը, որից կազմւում, շինւում է մի բան. օրինակ՝ ծաղիկների փունջը:

զ) Այն տեղն ու ժամանակը, ուր կայ կամ կատարւում է մի բան, և ընդհանրապէս՝ ինչ որ մի տեղում ու ժամանակում կայ կամ կատարւում է. օրինակ՝ Այս կարասի գինին,—այս զինու կարասը: Այն օրուայ հունձը,—այն հնձի օրը:

է) Առարկայի յատկութիւնը, ինչպէս մի որակական ածական. օրինակ՝ որսի շուն. հացի սեղան. ընթերցանութեան (կարդալու) գիրք. տանջանքի գործիք:

5) Տրականը ցոյց է տալիս՝

ա) Յանգաման առարկան, այսինքն այն անձը կամ իրը, որին իբրեւ մի նպատակի ուղղւում, դիմում, մօտենում, մատուցւում է մի բան, կամ որի համար, օգտին կամ փեսին կայ կամ լինում է մի բան: Օրինակ՝ ես մօտե-

ցայ սեղանին:—Երեխային հագուստ ենք կարում:—Նա գնաց ջրի:

բ.) Յանգաման եւ կրող անձը, կամ իբրեւ անձ (ում) մտածուած ամեն առարկայ, որի վրայ ինչպէս մի նպատակի՝ անցնում է անցողական բայերի գործողութիւնը. օրինակ՝ Դու ինձ վախեցրիր: Նա վերաւորեց մի մարդու: Ես տեսայ Տիգրանին: Ժանապարհորդը նգովում էր քամուն: (Անձի կրող խնդիր,—հայցական տրականի ձևով):

4. Տեղը կամ ժամանակը, ուր կայ կամ լինում է մի բան, օրինակ՝ Նա յունուար ամսին էր մեր տանը: (Ներգոյականի նշանակութեամբ):

6. Բացառականը ցոյց է տալիս գլխաւորապէս այն առարկան կամ տեղն ու ժամանակը, որից առնւում, հեռանում է կամ սկսւում, ծագում, առաջ է գալիս մի բան կամ մի գործողութիւն, հակառակ հայցականի և տրականի, որոնք ցոյց են տալիս յանգաման առարկան ու պարագան, դէպի որն ուղղւում, մօտենում, հասնում է մի բան: Օրինակ՝ Հեռացել եմ իմ մայրենի աշխարհից, սերտ բարեկամք անջատած են ինձանից: Թշնամին յաղթուեց մեզանից (ներգործող խնդիր): Նա ամօթից գլուխը կախ գցեց:

7. Գործիականը ցոյց է տալիս գլխաւորապէս այն առարկան, որով կամ որի միջոցով, օգնութեամբ կամ միասնութեամբ կատարւում է մի բան. օրինակ՝ Նա փայտը սղոցով կտրեց:—Արիւնը արիւնով չեն լուանալ, այլ ջրով կը լուանան:—Աստուծու ողորմութեամբ մեզ փրկեց հաւաւ:—Մենք մեր ընկերներով գնացինք զբօսնելու:

8. Ներգոյականը ցոյց է տալիս այն տեղն ու ժամանակը, կամ իբրեւ տեղ ու ժամանակ մտածուած առարկան, որի մէջը, ներսը կայ կամ լինում է մի բան.

օրինակ՝ Ձուկը ծովումը կը մեծանայ:—Վարդանանց պատերազմը հինգերորդ դարում է տեղի ունեցել:—Մի օրում (որքան ժամանակում) կը գայ, կը հասնի նա:

Վերլուծութիւն:—Որոշել, թէ որ գոյականը որ բառի լրացում է գարձել, որ հոլովով է դրուած և ինչ յարաբերութիւն է ցոյց տալիս հոլովը:

ԿԱՊԵՐԻ ՊԱՇՏՈՆԸ

ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՅԵՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Կապերը խօսքի մէջ մի գոյական իբրև խնդիր կապելով մի ուրիշ բառի հետ՝ ցոյց են տալիս որևէ յարաբերութիւն. օրինակ՝ Մարդս հացով կապրի, առանց հացի չի ապրի (տես § 23):

Կապերը նոյն պաշտօնն են կատարում, ինչ որ հոլովները, ուստի յաճախ կապերն ու հոլովները փոխանակում են իրար. օրինակ՝ Անէծքը դէպի անիծողը կը դառնայ—նոյն է թէ՛ Անէծքն անիծողին կը դառնայ:

Առանձնապէս պէտք է նկատել հետեւեալների նշանակութիւնը.

1. Ըստ նշանակում է համեմատ, համաձայն. օրինակ՝ դատել ըստ օրէնքի. վարուել ըստ սովորութեան:
2. Ի ցոյց է տալիս նպատակ՝ համար բառի իմաստով. օրինակ՝ յայտարարել ի գիտութիւն հասարակութեան:
3. Առ, դէպի նշանակում են ուղղութիւն, դիմում դէպի մի անձ, իր կամ տեղ. օրինակ՝ սէր առ Աստուած: Գնաց դէպի Տիգրանը: Գնաց դէպի արևելք:
4. Հանդերձ ցոյց է տալիս միասնութիւն. օրինակ՝ Ձօրավարն եկաւ իր զօրքերով հանդերձ (=իր զօրքերի հետ միասին):

Վերլուծութիւն: 1. Որոշել, թէ որ կապը որ հոլովի հետ է գործածւում և ինչ յարաբերութիւն է ցոյց տալիս:

2. Որոշել կապով խնդիրները՝ նկատի ունենալով, որ կապերը, ինչպէս և կապական բառերը, իրենց գոյականի հետ առնուած են իբրև լրացում. օրինակ՝ 1. Նա մինչև իբրեկուն աշխատում է,—մինչև իբրեկուն (մինչև երբ) ժամանակի պարագայ:—2. Գիրքը սեղանի վրայ է,—սեղանի վրայ (որտեղ, ուր) տեղի պարագայ: 3. Նա առանց պատասխանելու հեռացաւ,—առանց պատասխանելու (ինչպէս) ձևի պարագայ:

ՇԱՀԱՊ

Շաղկապ ասւում են այն բառերը, որոնք կապում են կամ խօսք խօսքի հետ, կամ իրարուց անկախ բառեր միմեանց հետ: Շաղկապները լինում են՝ ստորագոյստական և համադասական: (§ 24):

ԽՕՍԳԵՐԻ ՍՏՈՐԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆ

Ստորագոյստական կոչւում են այն շաղկապները, որոնք բարդ ասացուածի մէջ դրուելով մի խօսքի սկզբում՝ այդ խօսքն իբրև լրացում կապում են մի ուրիշ խօսքի հետ: Երկու խօսքից իբրև լրացում առնուած խօսքը կոչւում է երկրորդական խօսք, իսկ միւսը՝ գլխաւոր խօսք: Օրինակ՝ Մի մոռանար երբեք, որ դու մարդ ես—ասացուածի մէջ որ շաղկապով դու մարդ ես երկրորդական խօսքն իբրև խնդիր կապւում է Մի մոռանար երբեք խօսքի հետ, որ գլխաւոր խօսքն է:

Ստորագոյստական շաղկապներն են՝ որ, թէ, եթէ, որովհետեւ, մինչև, քան, զի:

Այս շաղկապները յաճախ միանում են միմեանց կամ

ուրիշ բառերի հետ. ինչպէս՝ հենց որ, այնպէս որ, թէ որ, որպէս զի, մինչդեռ:

Իբրեւ ստորագասական շաղկապ կամ շաղկապական բառ գործ են ածուում նաև՝

1. Որ յարաբերական դերանունը, որ դրուում է գրկ-խաւոր խօսքի մէջ եղած մի անուան կամ դերանուն տեղ, որ կոչւում է յարաբերեալ (§ 36.):

2. Բոլոր հարցական բառերը, երբ առանց հարցման են: Այս (դէպքում) հարցական բառերից յետոյ կարելի է դնել որ բառը, որ կոչւում է թարմատար շաղկապ: Օրինակ՝ Ով (որ) տեսաւ՝ զարմացաւ: Ինչ (որ) ցանես, այն կը հնձես:

68. ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ԽՕՍՔԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ.

Երկրորդական խօսքերը նոյն պաշտօններն են կատարում, ինչ որ լրացումները. այսինքն լինում են ենթակայ, ստորոգեալ, խնդիր, պարագայ և վերադիր: Այս պատճառով երկրորդական խօսքերի տեղ մեծ մասամբ կարելի է դնել լրացական բառերով (գոյական, ածական, մակբայ) արտայայտուած լրացումներ. այդ ժամանակ բարդ խօսքը վերածւում է պարզ խօսքի:

1. Ենթակայ խօսք. օրինակ՝ Ով որ խաղայ, նա կը կաղայ=Խաղացողը կը կաղայ:—Ամպերից երևում է, որ անձրև է գալիս=Ամպերից երևում է անձրև գալը:

2. Ստորոգեալ խօսք. օրինակ՝ Ինչ որ ես եղել եմ՝ դարձեալ կը լինիմ:

3. Խնդիր խօսք. օրինակ՝ Ես իմացայ, որ նա տանը չէ=Ես իմացայ նրա տանը չլինելը:—Ինչ որ ցանես, այն կը հնձես=Ցանածդ կը հնձես:—Տուր նրան, ով որ կը խնդրէ=Տուր խնդրողին:

4. Պարագայական խօսքեր.

ա) Տեղի, — օրինակ՝ Որտեղ մեղը լինի, ճանճն այն տեղ կը ժողովուրի=Ճանճը մեղը եղած տեղը կը ժողովուրի:

բ) Ժամանակի, — օրինակ՝ Հենց որ արեգակը ծագի, ճանապարհ կընկնենք=Արեգակը ծագելուն պէս ճանապարհ կընկնենք:

գ) Չեւի, քաղաատուծեան, չափի եւ աստիճանի, — օրինակ՝ Դու, հայ զօրավար, գլխ հայերուն, ինչպէս զթաց քո նախատիպ Վարդան (=քո նախատիպ Վարդանի պէս): Քանի կարող էր՝ մի խնայէք:—Որքան որ կուգէ՝ թող փչէ հիւսիս=Ուզածի չափ թող փչէ հիւսիս: Նա աւելի խօսում է, քան քան անում:

դ) Հետեւանքի, — օրինակ՝ Նա այնքան աշխատեց, որ ուժասպառ եղաւ:

ե) Պատճառի, — օրինակ՝ Նա դասի չի եկել, որովհետեւ հիւանդ է (=հիւանդ լինելու պատճառով, համար):—

զ) Նպատակի, — օրինակ՝ Ես գնացի տուն, որ տեսնեմ նրան (=նրան տեսնելու):

է) Պայմանական, — օրինակ՝ Եթէ եղանակը լաւ լինի, կերթանք զբօսնելու:

ը) Զիջական (հակառակ պատճառի)—օրինակ՝ Թէպէտ եւ շատ աշխատեց, բայց նպատակին չհասաւ:

5. Վերադիր խօսքերը որոշում են գլխաւոր խօսքի մէջ եղած մի գոյական, որի տեղ երկրորդական խօսքի սկզբում դրւում է մի յարաբերական դերանուն. օրինակ՝ Այն մարդը, որ երջանիկ է, ժամերը չի համարում=Երջանիկ մարդը ժամերը չի համարում: Մենք, որ ունինք հոգի ու սիրտ քաջ, եկ անվախ ելնենք թշնամու առաջ=Մենք, հոգի ու քաջ սիրտ ունեցողներս, եկ անվախ ելնենք...

Երկրորդական և գլխաւոր խօսքերի կազմութեան համար ընդհանրապէս պէտք է նկատի ունենալ:

1. Գոյական (ենթակայ, ստորոգեալ և խնդիր) խօսքերը կապակցւում են որ, թէ, ով որ, ինչ որ բառերով. գլխաւոր խօսքի մէջ սովորաբար լինում է մի ցուցական դերանուն: Օրինակ՝ Ինչ որ ցանես, այն կը հնձես:

2. Մակբայական (պարագայական) խօսքերը կապակցւում են որ, թէ, որտեղ, երբ որ, քանի, մինչդեռ, ինչպէս, որքան ևն բառերով. գլխաւոր խօսքի մէջ սովորաբար լինում է մի ցուցական մակբայ կամ մի պարագայական բառ ցուցականով՝ այնտեղ, այն ժամանակ, այնպէս, այնքան ևն: Օր. Ինչպէս կուգես, այնպէս արա:

3. Ածական (վերադիր) խօսքերը կապակցւում են որով որ, ինչ որ, ուր, երբ յարաբերական դերանուններով, որոնք դրւում են գլխաւոր խօսքի մէջ եղած մի անուն կամ դերանուն փոխանակ, որ կոչւում է յարաբերեալ: Յարաբերեալը սովորաբար ունենում է մի ցուցական ածական: Օրինակ՝ երանի այն մարդուն, որ սուրբ է սրտով:

Կէսադրութիւն:—Երկրորդական խօսքերը գլխաւորից բաժանւում են ստորակէտով կամ բուծով:

1. Երբ երկրորդական խօսքն առաջադաս է, այսինքն գլխաւոր խօսքից առաջ է դրւում, գլխաւորի և երկրորդականի մէջ դրւում է ստորակէտ: Օրինակ՝ Ով որ փրքանայ, նա շուտ չքանայ:

2. Երբ երկրորդական խօսքը միջադաս է, այսինքն ընկնում է գլխաւոր խօսքի մէջ, երկու կողմից ստորակէտերի մէջ է առնւում: Օրինակ՝ Մեր գիւղերում, երբ որ ամառը գալիս է, ոչ ոք պարսպ չի մտւում:

3. Երբ երկրորդական խօսքը վերջադաս է, այսինքն գլխաւոր խօսքից յետոյ է գալիս, և սկսւում է որևէ ստոր-

ադասական շաղկապով կամ յարաբերական բառով, գլխաւորից բաժանւում է ստորակէտով: Օրինակ՝ Թող այդ քեզ համար լինի խրատ, որ էլ չը ցանես մանր կտաւհատ:

4. Երբ շաղկապ գեղչւում է, և երկրորդական խօսքը գլխաւորի հետ կապւում է առանց շաղկապի, գլխաւորից սովորաբար բաժանւում է բուծով: Օրինակ՝ Մահն ինչ իմանայ՝ (թէ) կաղն ինչ է: Մարդ կայ՝ (որ) հազար արժէ, մարդ կայ՝ (որ) մէկ շարժէ:

5. Յաճախ հարցական բառերով սկսւած երկրորդական խօսքերը գլխաւորից բաժանւում են բուծով, մանաւանդ երբ գլխաւոր խօսքի մէջ չկայ մի ցուցական, որ ակնարկւում է երկրորդական խօսքի իմաստին. ինչպէս՝ Ով տեսաւ զարմացաւ: Ինչ կուգես՝ արա: Ինչ որ ասացիր՝ Աստուած կատարի: Որտեղ օրէնքն է՝ զանգատ կանես: Ընտրիր՝ որը որ կուգես: Բայց՝ Ով տեսաւ, նա զարմացաւ: Ինչ կուգես, այն արա: Որը որ կուգես, այն ընտրիր:

Վերլուծութիւն:—Որոշել գլխաւոր և երկրորդական խօսքերը, երկրորդական խօսքերի տեսակները իբրև ենթակայ, խնդիր և այլն. և ստորադասական շաղկապները կամ շաղկապական բառերը: Օրինակ՝

1. Ով որ արմատենի բուսցնի, նրա պտղիցը չի ուտիլ: Մի բարդ ասացուած՝ կազմուած երկու խօսքից:

1-ին խօսք. Ով որ արմատենի բուսցնի: Երկրորդական խօսք: ենթակայ: Շաղկ. բ. ով որ:

2-րդ խօսք. Նրա պտղիցը չի ուտիլ: Գլխաւոր խօսք:

2. Իմ կողմանէ կասես ձկնիկին, որ էլ չես ուզում տիկնութիւն անել: Մի բարդ ասացուած՝ կազմուած երկու խօսքից:

1-ին խօսք. Իմ կողմանէ կասես ձկնիկին: Գլխաւոր խօսք:

2-րդ խօսք. Որ էլ չես ուզում տիկնութիւն անել: Երկրորդական խօսք. խնդիր: Շաղկ. որ:

3. Փոքրիկ վտակը, որ խոխոջելով իջնում էր սարի գլխից, անց-

նում էր խիտ անտառի միջով: Մի բարդ ասացուած կազմուած՝ երկու խօսքից:

1-իւ խօսք Փորրիկ վտակը անցնում էր խիտ անտառի միջով: Գլխաւով խօսք: 2-րդ խօսք. Որ խոխոջելով իջնում էր սարի գլխից: Երկրորդ խօսք, վերադիր, միջադաս: Դադի. բ. որ յարաբերական. յարաբերեալ՝ վտակը:

ՈՒՂՂԱԿԻ ԵՒ ԱՆՈՒՂՂԱԿԻ ԽՕՍՔԵՐ

Ուղղակի խօսք ասուում է ուրիշի խօսքը, երբ բառացի, ինչպէս ասել է ուրիշը, մէջ է բերւում իբրեւ խնդիր ասել, գրել, պատմել և այլ բայերի:

Ուղղակի խօսքից առաջ դրւում է միջակէտ, իսկ ամբողջ խօսքն առնւում է չակերտների մէջ. օրինակ՝ Նա ասաց եղբօրը. «Մի բարի խորհուրդ տուր քո բարեկամին»: Ես ասացի. «Տիգրան, գնա տուն»:

Ուրիշի խօսքն անուղղակի է դառնում, երբ բառացի մէջ չի բերւում, այլ միայն շուռ տուած, բովանդակութիւնն է ասուում: Ուղղակի խօսքն անուղղակի խօսքի դարձնելիս առաջին և երկրորդ դէմքերը փոխւում են երրորդ դէմքի, և հրամայական եղանակը՝ ըղձականի, իսկ կոչականը դառնում է ենթակայ: Անուղղակի խօսքի սկզբում դրւում է որ, թէ շաղկապներից մէկը: Օրինակ՝ վերևի ուղղակի խօսքերը հետեւեալ ձևով անուղղակի խօսք են դառնում. Նա ասաց եղբօրը, որ մի բարի խորհուրդ տայ իր բարեկամին: Ես ասացի, որ Տիգրանը գնայ տուն:

Վերլուծութիւն: — 1. Որոշել ուղղակի և անուղղակի խօսքերը:

2. Ուղղակի խօսքերը դարձնել անուղղակի և ընդհակառակն:

Միջանկեալ ասուում է այն խօսքը, որ մտնում է ուրիշ խօսքերի մէջ՝ առանց քերականօրէն կապակցուելու նրանց հետ:

Միջանկեալ խօսք են դառնում՝

1. Գլխաւոր խօսքը (ասել, պատմել և այլն բայերով), երբ մտնում է ուղղակի կամ անուղղակի խօսքի մէջ. օրինակ՝ Զգուշացէք, ասում եմ, զգուշացէք այդ մարդուց: — Տիգրանը, ասում են, դեռ չի վերադարձել իր ճանապարհորդութիւնից:

2. Գլխաւոր խօսքը, երբ մտնում է երկրորդական խօսքի մէջ. օրինակ Նա վաղը, կամ միւս օրը կարելի է կը գայ:

3. Այսպիսի խօսքեր, որ առանձին և ուրոյն իմաստ ունին և շատ երկրորդաբար միայն պարզում են ասացուածի միտքը. օրինակ՝ Ուրացող վասակը (այսպէս է անուանում նրան Շղիշէն) միայն իւր անձի և օգտի համար էր մտածում: — Մի երկու ամիս ևս, և մենք կը բաժանուենք իրարից — ո՛վ գիտէ — գուցէ յաւիտեան:

Եկեալութիւն: — Միջանկեալ խօսքերն առնւում են ստորակէտերի կամ փակագծերի, երբեմն և գծերի մէջ. Տես վերևի օրինակները:

71. ԲԱՌԵՐԻ ԵՒ ԽՕՍԳԵՐԻ ՀԱՄԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆ

Համադասական ասուում են այն շաղկապները, որոնք կապում են իրարուց անկախ, համազոր բառեր, կամ խօսքեր: Օրինակ՝ Հայրն ու մայրը գնացին: Ես գնացի, իսկ դու եկար:

Իրարուց անկախ, համազոր բառերը նոյն պաշտօնն են կատարում խօսքի մէջ և կոչւում են համադաս բառեր կամ խօսքի բաղմակի մասեր (բաղմակի ենթակայ, բաղմակի ստորոգեալ և այլն): օրինակ՝ առիւծը, վագրը եւ արջը կատաղի զազան են խօսքի մէջ առիւծը, վագրը եւ արջը բաղմակի ենթակայ են:

Իրարուց անկախ, համազոր խօսքերը կոչւում են համադաս խօսքեր կամ նախադասութիւններ: Ինչպէս՝ Ես գնացի, իսկ դու եկար ասացուածի մէջ ես գնացի և դու եկար խօսքերը համադաս են:

Համադաս երկրորդական խօսքերը, որոնք մի գլխաւոր խօսքի նկատմամբ միեւնոյն պաշտօնն են վարում, ասուում են՝ համաստորադաս խօսքեր: Օրինակ՝ Որովհետեւ ունեցել են հաստատուն կամք և որովհետեւ սիրել են ժողովուրդը, ուստի և յաղթել են ամեն արգելքների:

Համադասական շաղկապներն են՝ եւ, ու, էլ, եւս, այլ, բայց, սակայն, իսկ, կամ, ըն, ապա, անգամ (իսկ), թէ... թէ, թէ, զոնէ, գէթ, մանաւանդ, այսինքն, արդ, ուրեմն, ուստի, հետեւաբար և այլն:

Այս շաղկապները յաճախ միանում են իրար հետ, կամ ուրիշ բառերի հետ: Ինչպէս՝ Նաեւ, այլ և, ևս և, նոյնպէս և, նմանապէս և, ինչպէս և, ուրեմն և, հետևաբար և, ուստի և, և այն, այն էլ, այլ ևս, մինչև իսկ, նոյն իսկ, մինչև անգամ, նամանաւանդ, և մանաւանդ, և կամ, կամ թէ, այսինքն թէ:

Համադասական շաղկապներն երկու տեսակ են՝ բաղմակական և ներհակական:

72.

1. ԲԱՂՀԻՒՍԱԿԱՆ ԿԱՊԱԿՅՈՒԹԻՒՆ

Բաղմակական շաղկապներով կապւում են այնպիսի խօսքեր կամ բառեր, որոնք իմաստով իրարու համեմատ, համաձայն են, կամ միատեսակ բովանդակութիւն ունին: Այս շաղկապները լինում են՝

1. Յաւելական՝ ա) եւ, ու, էլ, եւս, նոյնպէս եւ, նմանապէս եւ, ըացի այդ, նաեւ, թէ — թէ, — որոնցով կապուած երկրորդ խօսքը բովանդակութեամբ համարժէք է առաջինին և պարզաբար աւելանում է առաջինի վրայ: Օրինակ՝ Յորդ անձրեւ եկաւ, եւ արտերը դուարթացան: բ) Մինչեւ անգամ, նոյն իսկ, իսկ, անգամ, մանաւանդ, եւ մանաւանդ, աւելի եւս, յատկապէս, ոչ միայն — այլ եւ, — որոնցով կապուած երկրորդ խօսքը բովանդակութեամբ համեմատ է առաջինին, բայց աւելի արժէք ունի: ուստի և շեշտուելով է աւելանում: Օրինակ՝ Դու ոչ միայն տուն ես գնացել, այլ տեսել ես նրան:

2. Մասնական՝ մերթ — մերթ, երբեմն — երբեմն, մէկ մէկ, մասամբ — մասամբ, նախ — ապա — յետոյ — վերջապէս, առաջին — երկրորդ — երրորդ և այլն, — որոնցով կապուած խօսքերը արտայայտում են միեւնոյն ընդհանուր մտքի մասերը: Օրինակ՝ Ծովի ալիքները քամու բռնութեամբ մերթ բարձրանում, լեռնանում էին, մերթ իջնում, ահագին անդունդներ էին բանում:

3. Մեկնական՝ այսինքն, այսինքն թէ, իմն, — որոնցով կապուած երկրորդ խօսքով բացատրւում է առաջին խօսքի միտքը: օրինակ՝ Խօսքը մտածութեան արտայայտութիւնն է բայով, որի մէջ մի ստորոգուում է լինում,

այսինքն մի առարկայի վերագրւում է մի յատկանիշ:

4. Մակարբերական՝ ուստի, ուրեմն, հետեւաբար, ապա ուրեմն, — որոնցով կապուած երկրորդ խօսքն առաջինի եզրակացութիւնը, հետեւութիւնն է: Օրինակ՝ Դու քո յանցանքդ խոստովանեցիր. ուստի ես ներում եմ քեզ:

Երկրորդ խօսքը դառնում է գլխաւոր խօսք, իսկ առաջինը՝ երկրորդական պատճառական խօսք, երբ սկզբից գրւում է որովհետեւ շաղկապը. օրինակ՝ Որովհետեւ դու քո յանցանքդ խոստովանեցիր, ուստի (կամ այդ պատճառով) ես ներում եմ քեզ:

73.

2. ՆԵՐՀԱԿԱԿԱՆ ԿԱՊԱՅՑՈՒԹԻՒՆ

Ներհակական շաղկապներով կապակցւում են այնպիսի համագործ և անկախ խօսքեր, երբեմն և բառեր, որոնք բովանդակութեամբ իրար հակառակ կամ անհամեմատ են: Լինում են՝

1. Ժխտական՝ ոչ թէ — այլ (հապա), եւ ոչ թէ. — երկրորդ խօսքով մերժւում, վերացւում է առաջին խօսքի բովանդակութիւնը, կամ ընդհակառակն. օրինակ՝ Դու ոչ թէ պիտի խաղաս, այլ պարապես. Դու պիտի պարապես, և ոչ թէ խաղաս:

2. Տրոհական (բաժանական)՝ կամ — կամ, որով կապուած խօսքերը փոխադարձ ժխտական են, այսինքն եթէ մէկն ընդունւում է, միւսը կամ միւսները հերքւում են: Օրինակ՝ Դու կամ պիտի պարապես, կամ գնաս զբօսներու:

Եթէ տրոհական խօսքերը հարցական են կամ ենթադրութեամբ են ասւում, կապւում են թէ շաղկապով. օրինակ՝ Դու զո՞ւրդ պիտի սովորես, թէ՞ պիտի գնաս զբօսներու: Կամ շաղկապն երկու բառի, երբեմն և երկու խօսքի

մէջ նշանակում է՝ ուրիշ բառով, այլապէս, և մեկնական նշանակութիւն ունի. օրինակ՝ Երեսներ գտնւում է Զանգուկամ Հրազդան գետի վրայ:

3. Սահմանափակող՝ Բայց, սակայն, քայց եւ այնպէս, քայց դարձեալ, քայց միայն, միայն, այնուամենայնիւ և այլն, որոնցով կապուած խօսքն առաջինին հակառակ մակարբերական է կամ առաջին խօսքին մի հակադրութիւն աւելացնելով՝ սահմանափակում է նրա բովանդակութիւնը և նրանից սպասած հետեւութեան առաջն առնում է: Օրինակ Դու քո յանցանքդ խոստովանեցիր, բայց ես չեմ ներում քեզ: (Սպասած հետեւութիւնն է՝ ուստի ես ներում եմ քեզ):

Առաջին խօսքի մէջ կարող է դրուել մի հաստատական եղանակական մակբայ, կամ նոյն իմաստով մի խօսք՝ արդարեւ, իրաւ, շատ էլ, իսկապէս, իրաւ է և այլն: Օրինակ՝ Նա, իրաւ է, մեզ կողոպտում է, բայց դարձեալ չենք կարող մերժել նրա բարեկամութիւնը:

Երկրորդ խօսքը դառնում է գլխաւոր խօսք, իսկ առաջինը՝ երկրորդական զիջական խօսք, երբ սկզբից գրւում է թէպէտ եւ, թէ եւ շաղկապը. օրինակ՝ Թէպէտ և դու քո յանցանքդ խոստովանեցիր, բայց ես չեմ ներում քեզ:

4. Հակադրական՝ իսկ, քան, հապա, ապա թէ ոչ, թէ չէ, որոնցով կապուած երկրորդ խօսքը լոկ հակադրւում, կամ հանդիպադրւում է առաջինին իր տարբեր կամ հակառակ նշանակութեամբ, առանց սակայն ժխտելու կամ սահմանափակելու նրա նշանակութիւնը: Օրինակ՝ Ես գնացի, իսկ դու եկար: Այրարատեան դաշտի հարաւային կողմից սպիտակափառ Մասիսն է բարձրանում, իսկ հիւսիսային կողմից՝ քառագագաթ Արագածը: Մարդ պէտք է միշտ աշխատի յառաջադիմել, ապա թէ ոչ հեշտութեամբ կը յետադիմի:

Անտարդարութիւն. — Համադաս բառերի կամ խօսքի բաղմակի մասերի մէջ, կապուած լինին շաղկապով թէ առանց շաղկապի, դրւում է ստորակէտ: Համադաս բառերից վերջինը սովորաբար կապուում է եւ, ու շաղկապով, որից առաջ ստորակէտ չի դրւում: Օրինակ՝ Առիւծը, վագրը և արջը կատարի գագան են:

Համադաս խօսքերի մէջ, եթէ կարճ են, դրւում է ստորակէտ. օրինակ՝ Եկայ, տեսայ, յաղթեցի:

Համադաս խօսքերի մէջ միջակէտ է դրւում.

1. Երբ բաւական երկար են, կամ միջի դադարն երկար է.

2. Երբ համադաս խօսքերն ունին երկրորդական խօսքեր, որոնք ստորակէտով են բաժանւում: Օրինակ՝ Արեւը մայր մտաւ, բայց անտառում դեռ լոյս է. օդը ջինջ է և թափանցիկ. թռչունները շատախօսութեամբ ծլվլում են. խոտն ուրախ փայլում է զմրուխտի փայլով: — Ցածր նստիր, որ բարձրանաս. բարձր մի՛ նստիր, որ ցածրանաս:

Եւ, ու շաղկապներից առաջ ստորակէտ չի դրւում, երբ երկու համադաս խօսքի ենթական նոյն է: Բայց երբ ենթական փոխւում է, կամ եւ, ու կրկնւում են բոլոր համադաս խօսքերի կամ բառերի սկզբում, եւ ու շաղկապներից առաջ ևս դրւում է ստորակէտ: Օրինակ՝ Աշտուկաներից առաջ ևս դրւում է ստորակէտ: Օրինակ՝ Աշտուկաներից մէկի գլխին նստած է անագին, սև արծիւը եւ լուռ նայում է դէպի խորին անդունդը: Նա նստած է անշարժ, եւ նրա սրտես աչքերը որոնում են ձորի խորութեան մէջ ցանկալի որսը: —

Եւ գուր տեղը ես տանջւում եմ, եւ յուզւում եմ, եւ դողում,

Եւ միմիայն են թղթի վրայ անմիտ կերպով խաղաղում. Ինձ ծաղրում, եւ ամօթու կարմրում են իմ այտեր:

Վերլուծութիւն. — Որոշել համադաս բառերը կամ խօսքի բաղմակի մասերը՝ նկատի ունենալով, որ բաղմակի մասեր լինում են միայն համանման իմաստով լրացումներ: Օրինակ՝ Գիրքն աշակերտին տուի խօսքի մէջ երկու խնդիր կայ՝ գիրքը. աշակերտին. բայց դրանք բաղմակի մասեր չեն, որովհետև գիրքը ցոյց է տալիս, թէ ինչ տուի (կրող խնդիր). իսկ աշակերտին ցոյց է տալիս, թէ ում տուի (բնութեան խնդիր): Նոյնպէս բաղմակի մասեր չեն մեր այս երկու գեղեցիկ ծառերը չորացան խօսքի մէջ մեր, այս, երկու, գեղեցիկ բառերը, որ ծառերը բառի վերադիրներն են. որովհետև Մեր ցոյց է տալիս, թէ ծառերն ունեն. այս ցուցական է. երկու՝ թուական, գեղեցիկ՝ որակական: Բայց եթէ ասենք՝ գիրքը, տետրակն ու մատիտը տուի աշակերտին, գիրքը, տետրակն ու մատիտը բաղմակի մասեր են, որովհետև երեք բառն էլ ցոյց են տալիս, թէ ինչ տուի (բաղմակի կրող խնդիր): Նոյնպէս՝ մեր, ձեր և նրանց ծառերը չորացան խօսքի մէջ մեր, ձեր և նրանց բաղմակի մասեր են (բաղմակի վերադիր):

Վերլուծութիւն. — Որոշել համադաս խօսքերը և նրանց կապակցութիւնը: Օրինակ՝

Արեւը մայր մտաւ. բայց անտառում դեռ լոյս է: Երկու համադաս խօսք:

1-ին խօսք. Արեւը մայր մտաւ:

2-րդ խօսք. Բայց անտառում՝ դեռ լոյս է: Շաղկ. բայց սահմանափակող:

Վերլուծութիւն. — Որոշել համաստորադաս խօսքերը և նրանց կապակցութիւնը: Օրինակ՝

Որովհետև ունեցել են հաստատուն կամք եւ որովհետև սիրել են ժողովուրդը, ուստի եւ յաղթել են ամեն արգելքների: Մի բարդ ասացում՝ կազմուած մի գլխաւոր և երկու երկրորդական խօսքերից:

1. Գլխաւոր խօսք. Ուստի եւ յաղթել են ամեն արգելքների:

2. Երկրորդական խօսքեր. Որովհետև ունեցել են հաստատուն կամք եւ որովհետև սիրել են ժողովուրդը: Համաստորադաս պատճառական խօսքեր, կապակցուած եւ յաւելական շաղկապով:

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԲԱՌԱՑՈՒՑԱԿ *

1. Օ-ով գրուող բառեր (§ 5, 3).

Ակօս.	Թօշնի	Մօրուք
Աղօթք.	Իրօք	Յօդ. յօղուած.
Աղօտ.	Լօշ.	Յօժար.
Ամօթ.	Խելօք.	Յօժանք.
Անօթ.	Խօսք.	Յօշոտել.
Անօթի.	Ծանօթ.	Յօրանջել.
Առաւօտ.	Ծղօտ.	Յօրինել
Առօք-փառօք.	Կարծեօք.	Նախօրօք.
Արդեօք.	Կարճառօտ.	Նարօտ.
Արտօնութիւն.	Կարօտ.	Նօսր.
Արտօսր.	Կրօն.	Շօշափել.
Արօտ.	Կօշիկ.	Ոսկեղօծ.
Արօր.	Համառօտ.	Պաշտօն.
Բօթ.	Հետազօտել.	Պնօշ.
Գործօն.	Հօր.	Պօղոս.
Գօտի.	Հօտ (ոչխարի).	Սօս, սօսի.
Դրօշ.	Հօտաղ.	Սօսափիւն.
Եղբօր.	Հորօտ-մորօտ	Սօսիւն.
Եօթն.	Հօր (հայր).	Վաղօրօք.
Զբօսանք.	Զօն.	Վառօդ.
Զգօն.	Ղօղանջել.	Տօթ.
Զօդ.	Ճօճ, ճօճել.	Տօն.
Զօր. զօրք.	Մօտ.	Տօղ.
Թնդանօթ.	Մօր, (մայր).	Քօղ.
Թօթափել.	Մօր, Մեծամօր.	Օրօրել.
Թօն.		

*) Այս բառացուցակի մէջ չեն առնուած այնպիսի բառերը, որոնց ուղղագրութիւնը բացատրուած է կանոնների մէջ § 5. 7. 1. 013. 14.

2. Է-ով գրուող բառեր (§ 5, 4).

Ախտաժէտ.	Թէպէտ.	Պատնէշ.
Աղէտ.	Ժապաւէն.	Պատուէր.
Աղուէտ.	Լէշ.	Պարէն.
Ամէն. (լինի).	Խէթ.	Պարտէզ.
Անէժք.	Խէժ.	Պէս.
Անշէջ.	Խլէզ.	Պէտք, սակաւապէտ,
Անվրէպ.	Ծակոտկէն.	պէտքական.
Անօրէն.	Ծէս.	Պնակալէզ.
Ապաւէն.	Ծովահէն.	Ջրվէժ.
Առնէտ.	Կէս, կէսօր.	Սէզ.
Ապարէզ.	Կէտ.	Սէզ.
Արեակէզ.	Կրկէս.	Սէր, (սիրել).
Բզէզ.	Հակամէտ.	Ստէպ.
Բուէճ.	Հանդէպ.	Վէզ.
Գէթ.	Հանդէս.	Վէճ.
Դէշ (լէշ),	Հէզ.	Վէժ.
Դէշ, (տգեղ)	Հրաւէր.	Վէպ.
Դէշ.	Հրէշ	Վէտ վէտ.
Դէս.	Ձէթ.	Վէր գալ, վէր ընկնել.
Դէր.	Մէզ.	Վէրք.
Դոմէշ.	Մէզ.	Վրէժ.
Դէզ.	Մէշ.	Տգէտ.
Դէմ, դէմք.	Մողէս.	Տէզ.
Դէպ, դէպի.	Յաւէտ.	Տէր.
Դէպք.	Նկարէն.	Տնօրէն.
Դէս, դէն.	Նուէր.	Փէշ.
Դէտ.	Շահէն.	Փոխարէն.
Եղէգն.	Շէկ. շէկութիւն.	Քարտէզ.
Երէց.	Շէն.	Քէն.
Զէն, զէնք.	Շրէշ.	Օրէն, օրէնք.
Թէկուգ.	Պատճէն.	

3. Յ-ով սկսուող բառեր (§ 5, 5).

Յագենալ, անյագ.	Յարակից.	Յղկել.
Յախճապակի.	Յարգել.	Յղփանել
Յականէ, յա-	Յարդ.	Յորելեան.
նուանէ.	Յարգարել.	Յոգնակի.
Յակինթ.	Յարիլ.	Յոգնել.
Յաղթել.	Յարկ, վերնա-	Յոգոց (յոգւոց հա-
Յաճախ.	յարկ	նել).
Յամառ.	Յարձակուել.	Յոխորտալ.
Յամբաքայլ.	Յարմար.	Յոյզ, յուզել.
Յայնժամ.	Յարութիւն	Յոյժ.
Յայտնի. անյայտ.	Յաւակնութիւն.	Յոյն.
Յանգ.	Յաւելուած.	Յոյս, Յուսիկ.
Յանդիման.	Յաւէտ.	Յոպոպ.
Յանդիմանել.	Յաւիտեան	Յովազ.
Յանդուզն.	Յաւերժ.	Յորդ.
Յանկարծ.	Յափշտակել.	Յորդորել.
Յանձն առնել.	Յեղաշրջել	Յորձանք.
Յանձնել.	Յեղափոխուել.	Յուլիս.
Յանցանք.	Յեղյեղուկ.	Յուղարկաւորու-
Յապաղել.	Յենարան. յե-	թիւն.
Յաջող.	նուել.	Յունիս.
Յաջորդ.	Յետ (դառնալ).	Յունուար.
Յառաջ	Յետին.	Յուշիկ. յուշարար.
Յառել.	Յետոյ.	Յստակ.
Յառնել, յարեալ.	Յերիւրել.	Յօդ, յօդուած.
Յասմիկ.	Յիմար.	Յօժար.
Յատակ.	Յիշատակ, յիշել.	Յօնք.
Յատուկ, յատկու-	Յիսուն.	Յօշոտել.
թիւն.	Յիրաւի.	Յօրանջել.
Յարատւ.	Յղանալ, յղի.	Յօրինել.

1.	General Introduction	1-20
2.	History of the Institution	21-40
3.	Object and Scope of the Institution	41-60
4.	Organization and Management	61-80
5.	Curriculum and Courses of Study	81-100
6.	Faculty and Staff	101-120
7.	Students and Alumni	121-140
8.	Financial Statement	141-160
9.	Annual Report	161-180
10.	Appendix	181-200
11.	Index	201-220
12.	Notes	221-240
13.	Tables	241-260
14.	Maps	261-280
15.	Photographs	281-300

16. Appendix
17. Index
18. Notes
19. Tables
20. Maps
21. Photographs

3007 3139 C 900 609

ՆՈՅՆ ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՉՄՊԱՌՈՒԱԾ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

	Ռ.	Կ.
1. Տարրական քերականութիւն, հինգերորդ տպագր.	»	— 50
2. Աշխարհաբարի քերականութիւն	»	— 75
3. Գրաբարի համառօտ քերականութիւն (ձրի բաժանելի, դիմել էջմիածնի ձեմարանի վարչութեան)		
4. Ուղղագրական յօդուածներ, Գայլ և Գայլի պատահարներ (Թելադը. համար) 2-րդ տպ.	»	— 15
5. Աշխարհաբարի շարահիւսութիւն. (ընդարձակ և մանրամասն սինտաքսիս)	1—	50
6. Գրաբարի դասագիրք, Ա. գիրք	»	— 80
7. Նոյնը, Բ. գիրք		
8. Հայոց ժողովրդական հաւատքը (գերման. լեզ.) . . .	1—	20
9. Հայ ժողովրդ. Առասպելները Մ. Խորենացու Հայոց պատմութեան մէջ	1—	50
10. Ժողովրդական խաղեր (երգերի ուսումնասիր.) . . .	»	— 50
11. Հայ ժողովրդ. վէպը (ուսումնասիր.)	1—	50
12. Աշխարհաբարի հոլոֆները (ուս.)	»	— 40
13. Հայցական հոլովը	»	— 40
14. Հազար ու մի խաղ, ժողովրդ. երգաբան, Կոմիտաս Վ.-ի հետ, Ա. յիսնակ	»	— 15
15. Նոյնը, Բ. յիսնակ	»	— 20

Ա. Արեղեանի և Մ. Մատենձեանի հետ «Գրագիտ», ուղղագրական ձեռագիր յօդուածներ՝		
Առաջին գրքոյկ, 3-րդ տպագր.	»	— 25
Երկրորդ գրքոյկ, 3-րդ տպագր.	»	— 25
Երրորդ գրքոյկ, 2-րդ տպագր.	»	— 30

Բոլոր գրքերի պահեստը Թիֆլիսի «Գիր» գրախանութում:

2013 2256

<< Ազգային գրադարան

NL0061686

